

Virginia Woolf

TOPLU ESERLERİ 7

KENDİNE AİT BİR ODA

ÇEVİREN: SUĞRA ÖNCÜ

İ L E T İ Ş İ M

VIRGINIA WOOLF 25 Ocak 1882'de Londra'da doğdu. Roman türüne yaptığı özgün katkılarla edebiyat tarihine adını yazdırdı. Aynı zamanda döneminin en önemli eleştirmenlerinden biri olarak kabul edilir. 1925'te yayımlanan *Mrs. Dalloway* ünlü yazarın adıyla birlikte anılacak "bilinç akışı" tekniğinin en başarılı örneğidir. Virginia Woolf, 28 Mart 1941'de içine düştüğü ruhsal bir bunalım sonrasında evlerinin yakınlarındaki bir nehre atlayarak intihar etti. İletişim Yayınları yazarın 20. yüzyılın en iyi romanları arasında yer alan *Mrs. Dalloway* (Hogarth Press, Londra, 1925; İletişim, 1999), *Deniz Feneri* (Hogarth Press, Londra, 1927; İletişim, 2000), *Orlando* (Hogarth Press, Londra, 1928; İletişim, 2000), *Jacob'un Odası* (Hogarth Press, Londra, 1922; İletişim, 2001), *Dalgalar* (Hogarth Press, Londra, 1931; İletişim, 2001), *Flush* (Hogarth Press, Londra, 1933; İletişim, 2001), *Kendine Ait Bir Oda* (Hogarth Press, Londra, 1929; İletişim, 2002), *Perde Arası* (Hogarth Press, Londra, 1941; İletişim, 2004), *Yıllar* (Hogarth Press, Londra, 1937; İletişim, 2004), *Gece ve Gündüz* (Duckworth, Londra, 1919; İletişim, 2005), *Dışa Yolculuk* (Hogarth Press, Londra, 1915; İletişim, 2008), *Bir Yazarın Güncesi* (Hogarth Press, Londra, 1953; İletişim, 2008), *Üç Gine* (Duckworth, Londra, 1938; İletişim, 2010) ve *Granit ve Gökkuşağı* (Hogarth Press, Londra, 1958; İletişim, 2010), adlı kitaplarını "Toplu Eserleri" başlığı altında yayımlıyor.

Afa Yayınları, 1987 (5 baskı)

A Room of One's Own

İletişim Yayınları 855 • Çağdaş Dünya Edebiyatı 176

ISBN-13: 978-975-05-0084-8

© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-15. BASKI 2002-2014, İstanbul

16. BASKI 2015, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Seçkin Oktay

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÛIRGINIA WOOLF
**Kendine Ait
Bir Oda**

A Room of One's Own

ÇEVİREN *Suğra Öncü*

i l e t i ş i m

Ama biz senden kadınlar ve kurmaca yazın konusunda konuşmanı istemiştik, bunun insanın kendine ait bir odası olmasıyla ne ilgisi var, diyebilirsiniz. Açıklamaya çalışacağım. Benden kadınlar ve kurmaca yazın konusunda konuşmamı istediğinizde, nehir kıyısına oturup bu sözcüklerin ne anlama gelebileceklerini düşünmeye başladım. Bunlar, yalnızca, Fanny Burney üzerine birkaç söz, Jane Austen üzerine söylenecek bir iki şey daha, Brontë kardeşleri anıp karlarla kaplı Haworth papaz evini betimlemek, olabilirse Miss Mitford ile ilgili birkaç zekice deyiş, George Eliot'a saygıyla değinmek, Mrs. Gaskell'dan söz etmek anlamına gelebilirdi ve böyle de yapılabilirdi. Ama ikinci kez gözden geçirildiğinde, sözcükler o denli basit görünmüyordu. "Kadınlar ve Kurmaca Yazın" başlığı, Kadınlar ve Neye Benzedikleri ya da Kadınlar ve Ortaya Koydukları Yazın ya da Kadınlar ve Onlar Üzerine Yazılanlar ya da her üçünün birden ayrılmaz biçimde iç içe oldukları ve sizin, konuyu bu bakış açısının ışığında ele almamı istediğiniz anlamına gelebilirdi ve muhtemelen siz de bu anlama gelmesini iste-

mişsinizdir. Ama konuyu en ilginç görünen bu son biçimiyle gözden geçirmeye başladıktan kısa bir süre sonra bunun, önüne geçilemeyecek bir sakıncası olduğunu fark ettim. Bu yolla bir sonuca ulaşmam asla mümkün değildi. Bir konuşmacının başlıca görevi sayılan bir şeyi asla yerine getirmemiş olur; bir saatlik konuşmanın sonunda sizin ellerinize, defter sayfalarınıza sarmalayıp sonsuza dek evinizin baş köşesinde saklayabileceğiniz katıksız bir gerçeklik cevherini bırakamazdım. Tek yapabileceğim, sizlere ikincil derecede önem taşıyan bir konuda görüşümü sunmak, yazı yazmak isteyen bir kadının parası ve kendine ait bir odası olması gerektiğini söylemek olabilirdi; bu ise, göreceğiniz gibi, kadınlar ve kurmaca yazının gerçek yapısı sorununu çözümsüz bırakmaktadır. Bu iki soruya yanıt bulma yükümlülüğünden kendimi sıyrıyorum; kadınlar ve kurmaca yazın çözümsüz sorular olarak kalıyor, en azından benim için. Ama para ve oda konusundaki görüşüme nasıl vardığımı size göstermek için elimden geleni yaparak bu açığımı kapatacağım. Sizlerin önünde, beni bu görüşe iten düşünce aşamalarını elimden geldiğince geniş ve etraflı biçimde geliştirmeye çalışacağım. Belki de bu iddianın ardında yatan önyargıları ve görüşleri açıkça ortaya serersem, bunlardan bazılarının kadınlar, bazılarının ise yazına değgin olduğunu fark edersiniz. Durum ne olursa olsun, ortada çok tartışmalı bir konu varsa –ki cinsiyet sorunlarının tümü böyledir– kimse gerçeklerin dile getirilmesini beklemez. Kişi ancak sahip olduğu bakış açısına nasıl vardığını gösterebilir. Dinleyicilerine yalnızca, konuşmacının düşünme ve davranma biçimlerini, önyargılarını ve kısıtlılıklarını gözlemleyerek kendilerine özgü sonuçlar çıkartma olasılığını verebilir. Bu noktada yazın, gerçeği, varolan durumlardan daha çok yansıtıyor gibi gözüküyor. Bu nedenle bir romancıya verilmiş tüm özgürlüklerden ve haklardan

yararlanarak buraya gelmezden önceki iki günümün öyküsünü, omuzlarıma yüklediğiniz yükün ağırlığıyla nasıl iki büküm olduğumu, bu konuyu sürekli aklımdan geçirip nasıl günlük yaşamımın bir parçası haline getirdiğimi anlatmayı öneriyorum. Anlatmak üzere olduğum şeyin varolmadığını; Oxbridge ve Fernham'ın birer uydurma; "ben"in, gerçek kimliği olmayan bir kimse için kullanılan uygun bir terim olduğunu söylemem gereksiz sanıyorum. Dudaklarımdan yalanlar dökülecek, ama bunların arasına karışmış bazı gerçekler de olabilir, bu gerçeği bulup çıkarmak ve saklamaya değer bölümü olup olmadığına karar vermek size düşüyor. Saklanmaya değer bir yanı yoksa, tümünü çöp sepetine atar, unutup gidersiniz.

Öyleyse işte ben (ister bana Mary Beton, Mary Seton ya da Mary Carmichael deyin, ister canınızın istediği başka bir adı verin – bunun hiçbir önemi yok) bir iki hafta önce, güzel bir ekim gününde, derin düşüncelere dalmış, bir nehrin kıyısında oturuyordum. O sözünü ettiğim boyunduruk, kadınlar ve yazın, ayrıca çeşitli önyargılar ve saplantılar uyandıran bir konuda sonuca varma gerekliliği boynumu büküyordu. Sağımda ve solumda bir tür altın sarısı ve koyu kırmızı çalı, ateşin ısıyla yanarmışçasına rengârenk ışıyordu. Kıyının biraz ilerisinde söğütler, saçlarını omuzlarına dökmüş, sürekli bir yas içinde ağlaşıyorlardı. Nehir, gökyüzünden, köprüden ve yanan ağaçtan o an için seçtiğini yansıtıyordu ve bir üniversiteli sandalını yansımaların içinden kürek çekerek geçirdikten sonra, sulardaki yansımalar sanki oradan hiç geçilmemiş gibi yeniden bütünleniyorlardı. İnsan orada, düşüncelere dalmış, saatlerce oturup kalabilirdi. Hak ettiğinden daha onurlu bir sözcükle adlandırdığım aklım, oltasını nehre sallandırmıştı. Dakikalar birbiri ardından gelip geçtikçe, o da yansımaların ve yeşilliklerin arasında, kendini sulara bırakmış, bir batıyor, bir çıkıyor, bir o

yana, bir bu yana sallanıyordu, ta ki –o tür bir zorlanmayı siz de bilirsiniz– sonunda ucuna bir düşünce takılana dek: Ve sonra ip, sakımlı biçimde yukarı çekilip yakalananlar özenle yere seriliyor. Yazık, çimenlerin üzerine yatırılınca düşüncem ne denli önemsiz, ne denli basit görünüyor, usta bir balıkçının semirip günün birinde pişirilip yenmeye değer olabilmesi için suya geri bıraktığı türden bir balık. Şu anda, sizleri o düşünceyle yormayacağım, ama özenle bakarsanız, söyleyeceklerimin akışı içinde onu siz kendiniz bulabilirsiniz.

Ama düşüncem ne denli basit olursa olsun, yine de kendi türünün gizemli niteliğine sahipti; akla geri konulduğu an birdenbire çok heyecan verici ve önemli kesildi ve hızla ileri atılıp bir yerlere saplandığında, her bir yönde parlayıp söndüğünde öyle bir düşünce çalkantısı ve karmaşası yarattı ki, sakın sakın oturmak olanaksız hale geldi. Ve birden kendimi çimenlerin üzerinde aşırı bir hızla yürüyor buldum. Ve daha o an, bir erkeğin görüntüsü yolumu kesti. Önce jaketatay giymiş bu garip görünümlü nesnenin el kol hareketlerinin bana yönelik olduğunu anlamadım. Yüzünde dehşet ve öfke ifadesi vardı. Akıldan çok içgüdü yardımına koştu; o bir kilise görevlisi, bense bir kadındım. Burası çimenlik bir alandı; ileride de bir patika vardı. Çimenlerin üzerinde yürümeye, yalnızca üniversite öğrencilerine ve öğretim üyelerine izin vardı; benim yerim çakıllı patikaydı. Bunlar anlık düşüncelerdi. Ben yeniden patikaya geçtiğimde, görevlinin kolları iki yana sarktı, yüzü olağan durgunluğuna kavuştu; çimenlerin üzerinde çakıllı patikadakinden daha rahat yürümesine karşın zarar büyük değildi. Hangi fakülteden olduklarını bilmediğim öğrencilere ve öğretmenlere yöneltebileceğim tek suçlama, üç yüz yıldır aralıksız serilip duran çimenliklerini savunmaları sırasında benim küçük balığımın bir köşeye gizlenmesine yol açmalarıydı.

Beni böylesine cüretkârca yasak bölgeye girmeye iten düşünce-
nün ne olduğu artık aklımdan çıkmıştı. Dinginliğin
ruhu cennetten gelen bir bulut gibi yere indi, çünkü eğer
dinginliğin ruhu herhangi bir yerde bulunuyorsa orası gü-
zel bir ekim sabahında Oxbridge'in avlularıdır. Burada, bu
eski binaların önünde gezip dolanırken içinde bulunulan
anın tüm keskinliği akıp gitmişti; beden sanki ses sızdırma-
yan, büyüleyici bir cam kavanoz içindeymiş gibiydi ve us
(bir kez daha çimenliğe geçilmediği takdirde), gerçek du-
rumlarla her türlü bağlantıdan uzak, o an ile uyum içindeki
herhangi bir düşünceye derinlemesine dalmaya karar ver-
mekte özgürdü. Rastlantı bu ya, uzun tatilde Oxbridge'i zi-
yaret etmekle ilgili eski bir denemenin başboş anısı, birden
aklıma Charles Lamb'i getirdi (Thackeray, onun için, bir
mektubunu alına götürerek, Aziz Charles demişti). Ger-
çekten tüm ölmüşler arasında (düşüncelerimi aklıma gel-
dikleri gibi size aktarıyorum) Lamb, en cana yakın olanlar-
dan biridir. Denemelerinizi nasıl yazdınız, söyleyin öyleyse,
demeyi istediğimiz biri. Onun denemeleri, tüm kusursuz-
luklarına karşın Max Beerbohm'un kilerden bile üstün, diye
düşündüm. Çünkü tam orta yerlerinde şimşek gibi çakan
deha, dizginlenemeyen imgelem parıltısı yazılarını eksiksiz-
likten uzak ve kusurlu kılıyor ama, onların şiirle ışımasını
sağlıyor. Lamb, Oxbridge'e belki de yüzyıl önce gelmişti.
Milton'ın, burada gördüğü, şu anda adını anımsayamadığım
şiirlerinden birinin elyazması üzerine bir deneme kaleme
almıştı. Bu, belki de *Lycidas*'tı ve Lamb, *Lycidas*'taki herhan-
gi bir sözcüğün, olduğundan başka olabileceğini düşünme-
nin kendisini nasıl şaşkınlığa düşürdüğünü yazmıştı. Mil-
ton'ın o şiirdeki sözcüklerden herhangi birini değiştirdiğini
düşünmek ona bir çeşit günah gibi geliyordu. Bu, beni,
Lycidas'tan bir şeyler anımsamaya ve Milton'ın hangi sözcü-
ğü, hangi nedenle değiştirmiş olabileceğini tahmin etmeye

çalışarak eğlenmeye itti. Sonra birden, Lamb'in baktığı elyazmasının yalnızca birkaç yüz metre ötede olduğu aklıma geldi; öyle ki, dört köşe avluda Lamb'in ayak izlerini takip ederek hazinenin saklı olduğu ünlü kitaplığa varılabilirdi. Dahası, bu tasarımı uygulamaya koyarken aklıma geldi ki, Thackeray'nin *Esmond*'ının elyazması da bu ünlü kitaplıkta saklanıyordu. Eleştirmenler, çoğunlukla *Esmond*'m Thackeray'nin en kusursuz romanı olduğunu söylerler. Ama, 18. yüzyıla öykünen biçiminin yapmacıklığı, anımsadığım kadarıyla, insanı itiyor; tabii 18. yüzyılın biçimi Thackeray'ye doğal gelmediği sürece – elyazmasına bakılıp yapılan değişikliklerin biçimin mi yoksa anlamın mı yararına olduğu açısından incelenebilecek bir olgu. Ama o zaman da insan, biçimin ve anlamın ne olduğuna karar vermeliydi, ki bu soru da... – ama bu noktada gerçekten kitaplığın giriş kapısına varmıştım. Kapıyı açmış olmalıyım, çünkü birden, koruyucu bir melek gibi, ama beyaz kanatlar yerine siyah bir cüppenin dalgalanmasıyla yolu kapayan kır saçlı, kibar, ama bana küçümseyerek bakan bir beyefendi karşımda belirip eliyle geri dönmemi işaret ederek alçak bir sesle, hanımların ancak bir fakülteli eşliğinde ya da bir tavsiye mektubu ile kitaplığa kabul edilebileceklerini üzüntüyle belirtmek zorunda olduğunu söyledi.

Ünlü bir kitaplığın bir kadın tarafından lanetlenmesi, o kitaplık için hiçbir şey ifade etmez. O tüm hazineleri yüreğinin içine güvenli bir biçimde gizlemiş, saygın ve sakin, gönül rahatlığı içinde uyuklamaktadır ve benim açımdan da, sonsuza dek uyuklayacaktır. Bir daha hiçbir zaman o yankılanmaları uyandırmayacak, o konukseverliği beklemeyecektim, öfkeyle merdivenlerden inerken buna yemin ettim. Öğle yemeğine bir saat vardı ve ne yapılabilirdi? Kır-larda bir gezinti mi? Nehir kıyısında oturup dinlenmek mi? Hiç kuşkusuz nefis bir sonbahar sabahıydı; yapraklar kıp-

kırmızı uçuşarak yere dökülüyorlardı; iki şıktan **birini seç-**menin hiçbir güçlüğü yoktu. Ama kulaklarıma müzik sesi geldi. Bir ayın ya da kutlama yapılıyordu. Küçük kilisenin kapısının önünden geçerken org, içeride, görkemli bir biçimde yakınıyordu. Hristiyanlığın ıstırapları bile, o durgun havada, ıstırapın kendisinden çok, ıstırapın anımsanmasını çağırıyordu; eski orgun iniltileri dinginlikle kuşatılmıştı. Hakkım olsa da içeriye girmeye meraklı değildim, çünkü bu kez de beni zangoç durdurup vaftiz kâğıdı ya da dekan-
dan bir tavsiye mektubu isteyebilirdi. Ama bu görkemli binaların dışı da çoğunlukla içleri denli güzeldir. Dahası, cemaatin toplanıp insanların bir içeri bir dışarı girip çıkmalarını, bir peteğin başındaki arılar gibi kilisenin kapısında koşuşturmalarını izlemek yeterince eğlendiriciydi. Çoğu, kep ve cübbe giymişti; bazılarının omuzlarında kürk bordürler vardı; kimileri tekerlekli iskemlelerle itilerek getirilmişlerdi; başkaları, orta yaşlarını geçmemiş olmalarına karşın, ezilip büzülmekten öylesine garip biçimlere girmişlerdi ki, insana bir akvaryumun kumlarında güçlkle sürüklenen yengeçleri ve ıstakozları anımsatıyorlardı. Duvara dayandığımda, üniversite gerçekten de bana, kumların üzerinde varolma savaşı vermeye bırakıldıklarında, kısa süre sonra yok olacak ender tipleri saklayan bir barınak gibi göründü. Aklıma eski dekanlarla ve öğretim üyeleriyle ilgili öyküler gelmişti; ama ben ıslık çalmak için cesaretimi toplayana dek—eski profesörlerden birinin ıslık sesi duyunca birden koşmaya başladığı söylenirdi—saygıdeğer cemaat içeriye girmişti. Kilisenin dışı kaldı ortada. Bildiğiniz gibi, kubbeleleriyle sivri kuleleri, gece ışıklandırılmış ve millerce ötedeki tepelerden görünen, sürekli yol alıp bir türlü hedefine varmayan bir gemi gibi uzaktan seçilebilir. İç avlusundaki yumuşak çimenleri, devasa binaları, hatta kilisesiyle bu dört köşe yapı herhalde bir zamanlar, otların rüzgârda savrul-

dukları, domuzların çamurda yuvarlandıkları bir bataklıkta. At ve öküz ordularının uzak ilçelerden buraya taş taşımış olduklarını ve sonra, şu anda gölgesinde durduğum büyük gri taş parçalarının sonu gelmez bir çalışmayla birbirleri üzerine dizildiklerini ve boyacıların pencere camlarını getirdiklerini, duvarcılara yüzlerce yıl damın tepesinde harç ve sıva, bel ve mala ile uğraştıklarını düşündüm. Her cumartesi biri, deri bir para kesesinden çıkardığı altınları ve gümüşleri onların yaşlı avuçlarına boşaltmış olmalı, çünkü akşamları herhalde bu ustalar bira içip dokuz kuka oyunu oynarlardı. Taşların gelmeyi sürdürmesi, duvarcıların iş başında kalması için; kazmak, yol açmak, suları akıtmak, iniş çıkışları düzeltmek için bu avluya sonsuz bir altın ve gümüş ırmağının durmamacasına akmış olması gerektiğini düşündüm. Ama o zamanlar İnanç Çağı'ydı; bu taşların derin temeller üzerine oturtulmaları için özgürce para yağdırılırdı ve taşlar birbirleri üzerinde yükselince, burada ilahiler söylenmesi, bilginler yetiştirilmesi için kralların, kraliçelerin ve büyük soyluların sandıklarından daha da çok para akıtıldı. Topraklar bağışlandı, vergiler ödendi. İnanç Çağı bitip Akıl Çağı geldiğinde, aynı altın ve gümüş akımı sürdü; burs vakıfları kuruldu, yeni kürsüler açıldı; ne ki bu kez altın ve gümüş, kralların sandıklarından değil, endüstri alanında servet yapmış erkeklerin para keselerinden, fabrikatörlerin ve tüccarların kasalarından aktı ve mesleklerini öğrendikleri üniversitede daha çok burs verebilmek amacıyla bu insanlar, vasiyetnamelerinde servetlerinin büyük bölümünü üniversitelere bıraktılar. Böylelikle yüzyıllar önce, otların rüzgârda savrulup domuzların çamurlarda yuvarlandığı yerde kitaplıklar ve laboratuvarlar, gözlemevleri, şimdi cam rafların üzerinde duran pahalı ve değerli cam aletler ortaya çıktı. Hiç kuşkusuz, avlunun çevresinde gezinirken altının ve gümüşün temellerinin yeterince derine;

yolların vahşı otların üzerine yeterince sağlam oturtulduğunu fark edebiliyordum. Başlarının üzerinde tepsiler taşıyan erkekler telaşla bir merdivenden inip öbüründen çıkıyorlardı. Pencere saksılarında rengârenk çiçekler açmıştı. İçerideki odalardan bangır bangır gramafon sesleri yükseliyordu. Düşünmemek elde değildi – ne idiye o düşünce yarında kesildi. Saat çaldı. Yemeğe gitme zamanı gelmişti.

Romancıların, bir yolunu bulup, yemekli toplantıların söylenmiş zekice bir söz ya da yapılmış bilgece bir davranış sayesinde istisnasız unutulmaz olduklarına bizi inandırmaları anlaşılabilir bir durumdur. Ama yenen yemekler üzerine nadiren birkaç söz ederler. Çorbadan, balıktan ya da ördekten herhangi bir önem taşımazlarmış gibi hiç söz açmamak, hiç kimse bir puro ya da bir bardak şarap içmezmiş gibi susmak, romancı geleneğinin bir parçasıdır. Ama ben burada, o geleneğe karşı çıkma hakkını kullanıp bu kez öğle yemeğinin, çukur bir tabağa gömülü, okul aşçısının üzerine karbeyazı bir krema yaydığı, kimi noktaları bir dişi geyiğin gövdesinin yanlarındaki benekler benzeri kahverengi lekelerle dağlanmış bir dil balığıyla başladığını söyleyeceğim. Ardından keklikler geldi; ama bu, bir tabağa yerleştirilmiş birkaç yolunmuş kahverengi kuşu aklınıza getirdiyse, yanıyorsunuz. Bol ve çeşitli türden keklikler, birbiri ardına sıraya dizilmiş, tatlı ve acı soslardan ve salatalardan oluşan maiyetiyle birlikte geldiler; garnitür patatesler demir paralar denli ince ama sert değil, Brüksel lahanaları gül koncaları denli katmerli ama daha leziz. Ve rosto ile maiyeti de tam halledilmişti ki, sessiz garson –belki de az önce karşılaştığım görevlinin ta kendisiydi, ama daha yumuşak davranıyordu– peçetelerle taçlanmış, dalgaların arasında köpük köpük yükselen öyle bir tatlı önümüze koydu ki, diğer yemeklerin hepsi unutuldu gitti. Buna sütlaç deyip pirinç ve nişasta ile arasında ilişki kurmak hakaret sayılırdı. Bu arada

şarap bardaklarının yanakları bir sarı, bir kırmızı kesilmiş, boşalıp boşalıp yeniden dolmuştu. Böylece, adım adım, ruhun tahtı denen belkemiğinin ortalarında bir ışık yakıldı, ama dudaklarımızdan fişkırdığında ya da somurulduğunda zekâ parıltısı diye adlandırdığımız küçük bir elektrik değildi bu; yerin altından yükselen, daha derin, daha ince bir ışıma, entelektüel fikir alışverişinin zengin sarı aleviydi bu. Acele etme zorunluluğu yoktu. Pırıldama zorunluluğu yoktu. Kendinden başka kimse olma zorunluluğu yoktu. Hepimiz cennete gidiyoruz ve Vandyck da bizimle birlikte – başka bir deyişle, yaşam ne denli güzel görünüyordu, meyveleri ne denli tatlıydı, öfkeler, üzüntüler ne denli boştu, kişi bir sigara yakıp pencerenin önündeki koltuğun yastıklarına gömüldüğünde, dostluk ve kişinin kendi cinsinden olanların eşliği ne denli hayranlık uyandırıcıydı.

Güzel bir rastlantı sonucu etrafta bir küllük bulunmuş, yoksunluk sonucu kişi sigarasının külünü pencereden silkelememiş olsaydı, olaylar olduklarından biraz değişik olsalardı, sanırım kişi kuyruksuz kediyi görmüş olmayacaktı. Sessizce avludan geçen bu sakat bırakılmış, yarım yamalak hayvanın görüntüsü, bilinçaltının hoş bir rastlantısı sonucu her şeyi değişik bir duygusal ışık altında görmeme neden oldu. Birisi olayların üzerine gölge düşürmüştü sanki, belki de kusursuz beyaz şarabın etkisi yitmeye başlamıştı. Kuşkusuz, Manx kedisinin çimenlerin orta yerinde evreni sorguluyormuşçasına duruşunu izlerken eksik bir şey, farklı bir şey varmış gibi geldi bana. Ama eksik olan ya da farklı olan neydi, diye düşündüm, bir yandan da konuşmalara kulak kabartarak. O soruyu yanıtlamak için zihnimde odanın dışına çıkıp geçmişe, daha doğrusu savaş öncesine gitmem ve buradan çok da uzakta olmayan, ama farklı odardaki başka bir yemekli toplantıyı gözümün önüne getirmem gerekti. Her şey başkaydı. Bu arada kimileri şu cinsi-

yetten, kimileri öteki cinsiyetten, kalabalık ve genç konukların sohbetleri sürüyor, hoş, rahat ve eğlendirici bir biçimde akıp gidiyordu. Bu sohbet böylece sürüp gidedursun, ben onu diğer sohbetin artalanına yerleştirdim ve ikisini birbiriyle kıyasladığımda birinin öbürünün soyundan gelen yasal kalıtçısı olduğundan kuşku kalmadı. Değişen hiçbir şey yoktu; farklı olan hiçbir şey yoktu; bir tek – bu noktada kulak kabartıp söylenenlerden çok, yükselen mırıltıları ya da devinimi dinledim. Evet oydu işte – değişiklik oydu. Savaştan önce buna benzer bir yemekli toplantıda kişiler tümüyle aynı şeyleri söylerlerdi, ama bunlar değişik biçimlerde söylenirdi, çünkü o günlerde sözcüklerin değerini farklı kılan bir çeşit dile getirilmemiş, ahenkli ve heyecan verici mırıldanma sözcüklere eşlik ederdi. O mırıltı, sözcüklere dönüştürülebilir miydi? Belki de bir şairin yardımıyla bu, yapılabilirdi. Yanımda bir kitap duruyordu; kitabı açtım ve sayfalarını rastgele karıştırırken karşıma Tennyson çıktı, Şairin söylediği ezgi şöyleydi:

*Harikulade bir gözyaşı düştü
Kapıdaki tutku çiçeğinden
Geliyor kumrum, sevgilim,
Hayatım, yazgım;
Kırmızı gül haykırıyor, “yakında o, yakında”;
Beyaz gül ağlıyor, “geç kaldı o, geç”,
Hezaren çiçeği dinliyor “duyuyorum, duyuyorum”,
Nilüfer fısıldıyor, “bekliyorum”.*

Savaştan önce erkeklerin, yemekli toplantılarda mırıldandıkları bu muydu? Peki, ya kadınlar?

*Yüreğim, yuvası diri bir sürgünde,
şarkıcı bir kuş;*

Yüreğim, dalları meyvelerle yüklü
bir elma ağacı,
Yüreğim, dingin bir denizin
sığıklarında gezinen ebemkuşağı
deniz kabuğu,
Yüreğim hepsinden daha mutlu,
çünkü sevgilim yanında.

Savaştan önce yemekli toplantılarda kadınlar kendi kendilerine bunu mu mırıldanırlardı?

İnsanların savaştan önce yemekli toplantılarda, çok yavaş da olsa, bu gibi şeyler mırıldandıklarını düşünmek o denli gülünçtü ki, kendimi tutamayıp kahkahayı bastım ve gülmemi, çimenliğin ortasında kuyruksuz haliyle biraz garip görünen zavallı Manx kedisine işaret ederek açıklamak durumunda kaldım. Acaba gerçekten böyle mi doğmuştu, yoksa kuyruğunu bir kazada mı yitirmişti? Manx Adası'nda bulundukları söylenen kuyruksuz kedilerden sanılandan daha az vardır. Bu tuhaf bir hayvandı; güzel olmaktan çok yabansıydı. Bir kuyruğun böylesine bir değişiklik yaratması ne şaşırtıcı – bir toplantı sona erip oradakiler paltolarını ve şapkalarını aramaya koyulduklarında neler söylenir, bilirsiniz.

Bu toplantı, ev sahibinin konukseverliği sayesinde öğleden sonra geç saatlere dek sürmüştü. Güzelim ekim günü solup giderken, geçtiğim caddede ağaçlardan yapraklar dökülüyordu. Kapılar bir bir yavaşça ardımdan kapanıyor gibiydi. Sayısız görevli iyi yağlanmış kilitlere sayısız anahtar sokuluyordu; hazine dairesi bir geceliğine daha güvence altına alınıyordu. Caddenin sonunda adını unuttuğum bir yol çıkar karşınıza, doğru yerden saptığınızda Fernham'a götürür. Ama daha çok zamanımız vardı. Akşam yemeği yedi buçuktan önce değildi. Öylesine bir öğle ziyafetinden sonra insan, akşam yemeği olmadan da yapabilirdi. Bir şiir-

den küçük bir parçanın insanın zihnine takılıp yol boyunca bacakları uygun bir ritimde hareket ettirmesi çok gariptir.

*Harikulade bir gözyaşı düştü
Kapıdaki tutku çiçeğinden,
Geliyor, kumrum, sevgilim*

sözcükleri, hızla Headingley'e doğru yürürken kanımda şarkıya dönüşüyordu. Sonra da öbür ölçüye geçerek suların çarpıp çalkalandığı setin olduğu yerde şu şarkıyı tutturdum:

*Yüreğim, yuvası diri bir sürgünde,
şarkıcı bir kuş,
Yüreğim bir elma ağacı...*

Ne şairlermiş, diye bağırdım insanın alacakaranlıkta yaptığı gibi yüksek sesle, ama ne şairler!

Sanırım, kendi çağımız adına duyduğum bir tür kıskançlıkla, bu tür karşılaştırmaların tüm saçmalığına ve aptallığına karşın, ister istemez düşünmeye devam edip acaba Tennyson ve Christina Rossetti'nin o dönemdeki büyüklüklerine ulaşmış günümüzden iki şair adı verilebilir mi, diye sordum kendi kendime. Köpüren sulara bakarken, kuşkusuz, bu olanaksız dedim kendime. O şiirin kişiyi bu denli sarmasının, kendinden geçecek denli heyecanlandırmasının asıl nedeni bir zamanlar yaşanılan bir duyguyu (örneğin savaşta önceki ziyafetlerde) yüceltmesi; öyle ki kişi, bu duygunun ne olduğunu anlamaya çalışmadan ya da bugün sahip olduğu başka bir duyguyla karşılaştırmadan kolaylıkla bildik bir biçimde tepki gösterebiliyor. Ama yaşayan şairler içimizde şu anda yaratılmakta olan ve hemen bize dayatılan bir duyguyu dile getiriyorlar. Her şeyden önce kişi onu tanıyamıyor; çokluk, bir nedenden dolayı ondan ürküyor,

onu pür dikkat izleyip kuşkuyla ve kıskançlıkla o eski bildik duyguyla karşılaştırıyor. Modern şiirin güclüğü buradan kaynaklanıyor ve bu güçlük nedeniyle kişi herhangi iyi bir modern şairden iki mısradan fazlasını anımsayamıyor. Bu nedenle –bellegim beni terk ettiği için– karşılaştırma, malzeme eksikliğinden tıkandı. Peki ama, diye düşüncemi sürdürdüm, Headingley’e doğru yürürken, yemekli toplantılarda sessizce mırıldanmaktan neden vazgeçtik? Alfred şarkısını neden kesti?

O geliyor, kumrum, sevgilim.

Christina neden artık yanıtlamıyor?

*Yüreğim, hepsinden daha mutlu
çünkü sevgilim yanımda.*

Suçu savaşta mı aramalıyız? 1914 Ağustosunda silahlar ateşlendiğinde, kadınların ve erkeklerin yüzleri, birbirlerini bütün çıplaklıklarıyla görmüşlerdi de aşk ölmüş müydü? Kuşkusuz, yöneticilerimizin yüzlerini silahların ateşinde görmek (özellikle eğitim konusundaki hayalleri ile kadınlar açısından), çok şaşırtıcı olmuştu. Almanı, İngiliz, Fransızı o denli çirkin, o denli sersem görünüyordu ki! Ama suç neye ya da kime yüklersek yükleyelim, Tennyson ve Christina Rossetti’nin sevdiklerinin gelişini öylesine tutkuyla şiirleştirmeleri, bugün artık eskisinden çok daha az rastlanan bir şey. Kişinin yalnızca okuyup, izleyip, dinleyip, anımsaması yeterli. Ama neden “suç” diyoruz? Bunlar birer hayalse, neden, hayallerin yerine gerçeği koyan felaketi –ne olursa olsun– yüceltmiyoruz? Çünkü gerçek... bu noktalar gerçeği ararken, Fernham’a dönen yolu kaçırdığım anı gösteriyor. Evet, gerçekten, hangisi gerçek, hangisi hayaldi diye

sordum kendime? Örneğin, alacakaranlıkta kırmızı perde-
leriyle belirsiz ve süslü, sabah ise ayakkabı bağları ve tatlı-
larıyla kaba, kırmızı ve bakımsız görünen bu evlerin gerçe-
ği neydi? Şu anda üzerlerini örten sisin altında açık seçik
görünmeyen, ama güneş ışığında altın sarısı ve kırmızı olan
nehir, nehir boyunca uzanan bahçeler ve söğütler – bunlar-
dan hangisi gerçek, hangisi hayaldi? Sizi, düşüncelerimin
inişlerini çıkışlarını takip etmekten kurtarıyorum, çünkü
Headingley yolunda bir çözüm bulunamamıştı, benim de
bir süre sonra saptığım yolun yanlışlığının farkına varıp
adımlarımı yeniden Fernham'a yönelttiğime lütfen inanın.

Daha önce söylediğim gibi bir ekim günüydü, mevsimi
değiştirip bahçelerden sarkan leylakları, çiğdemleri, laleleri
ve ilkbahar çiçeklerini anlatarak kurmaca yazının dürüst
adını tehlikeye sokmaya ve sizin saygınızı yitirmekle ceza-
landırılmaya cesaret edemem. Kurmaca yazın, gerçek du-
rumlara bağlı kalmalıdır ve gerçek durumlar ne denli doğ-
ruysa kurmaca yazın da o denli iyi olur – bize söylenenler
bu. Bu nedenle mevsim hâlâ sonbahardı ve yapraklar hâlâ
sarıydılar ve dökülüyorlardı, belki artık akşam olduğundan
(dakik olmak gerekirse yediyi yirmi üç geçiyordu) ve hafif
bir esinti (kesin olmak gerekirse güneybatıdan) çıktığından
öncesinden daha hızlı dökülüyorlardı. Ama bütün bunlara
karşın ortada garip bir şey dönüyordu:

*Yüreğim yuvası diri bir sürgünde,
şarkıcı bir kuş,
Yüreğim dalları meyvelerle yüklü
bir elma ağacı.*

Leylakların çiçeklerini bahçe duvarlarından sarkıttıkları,
kelebeklerin bir bu yana bir o yana uçuştukları ve çiçek
tozlarının havada asılı kaldıkları imgelemin –bu, tabii ki

yalnızca bir imgelemdi– budalalığından sorumlu olan belki de Christina Rossetti'nin sözcükleriydi. Bir esinti çıkmıştı, ne yönden bilmiyorum, ama henüz tam gelişmemiş yaprakları öyle bir havalandırmıştı ki, ortalık kurşuni parıltılarla dolmuştu. Renklerin yoğunlaşıp mor ve altın sarısının pencere camlarında coşkun bir yüreğin atışları gibi tutuştuğu saatlerdi; herhangi bir nedenle dünyanın güzelliği hemen ardından solmak üzere ortaya serildiğinde (bu noktada bahçeden içeri girdim, çünkü kapı akılsızca açık bırakılmıştı ve görevliler ortalarda gözüküyorlardı); dünyanın güzelliği, solmadan az önce, iki ayrı çehreye sahiptir; biri neşedir, öteki ise insanın yüreğini delen acı. Fernham bahçeleri vahşi ve açık, ilkbahar alacakaranlığında önümde uzanıyordu ve uzun otların arasında gelişigüzel, oraya buraya serpiştirilmiş zerrinler ve çan çiçekleri vardı, belki düzenli değillerdi, belki en uygun zaman da değildi; ama rüzgârın esintisine tutulmuş, sallanarak köklerini yukarıya çekiyorlardı. Binanın bol kırmızı tuğla dalgalarının ortasında gemi pencereleri gibi yuvarlak pencereleri, hızlı ilkbahar bulutlarının koşuşturması altında limon sarısından gümüş rengine dönüşüyordu. Hamakta biri vardı, bir başkası, ama bu ışıpta onlar, tahminen çıkartılan, el yordamıyla görülen hayaletlerdi yalnızca, çimenlerin üzerinde yürüyordu – kimse onu durdurmayacak mı? Ve sonra terasta, hava almak için dışarıya çıkmış, bahçeye şöyle bir bakmak istermiş gibi görünen iki büklüm, heybetli, ama alçakgönüllü bir insanın görüntüsü belirdi: Bu, geniş alm, eski püskü giysileriyle ünlü kadın edebiyatçı J... H...'nın ta kendisi olabilir miydi? Her şey karanlıktı, ama belirgindi de, sanki alacakaranlığın bahçenin üzerine örttüğü tül, bir yıldız ya da bir kılıçla ikiye ayrılmış, sanki korkunç bir gerçek, her zamanki usulüyle bir şimşek gibi parlayarak ilkbaharın bağrından kopup ortalığa saçılmış gibi. Çünkü gençlik...

Çorbam gelmişti. Büyük yemek salonunda akşam yemeği dağıtılıyordu. Mevsim ilkbahar olmaktan çok uzaktı, gerçekte bir ekim akşamıydı. Herkes büyük yemek salonunda toplanmıştı. Yemek hazırды. Önce çorba geldi. Sade et suyu. Bunda imgelemi canlandıracak hiçbir şey yoktu. Şeffaf sıvının ardında tabakta olabilecek her türlü desen görülebilirdi. Ama desen yoktu; tabak tek renkliydi. Sonra patates ve yeşil sebze eşliğinde sığır eti geldi – bu gösterişsiz üçlü, çamurlu bir pazarda asılı sığır butlarını, uçları sararıp kıvrılmış lahanaları, pazarlıkları ve fiyat kırmaları, pazartesi sabahları fileleriyle kadınları getiriyordu akla. İnsan doğasının günlük yemek gereksiniminden yakınmak için ortada hiçbir neden yoktu, çünkü sunulan öğün yeterliydi ve madden işçileri, şüphesiz, daha azıyla yetinmek zorundaydılar. Kremalı bir tatlı ve kuru erik kondu önümüze derken. Her kim, kremalı tatlı ile güzelleştirilmiş de olsa kuru eriğin, bir cimrinin yüreği gibi tel tel olmuş, kaskatı bir sebze (pek meyve sayılmaz) olmasından ve seksen yıl kendilerini şaraptan ve sıcaktan yoksun bırakıp yoksullara hiçbir şey vermeyen cimrilerin damarlarında akanın benzeri bir sıvı salmasından yakınırsa, yardımseverlikleri kuru eriklere bile uzanan kişilerin var olduğunu düşünmesi gerekir. Peksimet ve peynir geldiğinde su sürahisi serbestçe elden ele dolaştırıldı, çünkü peksimet doğası gereği kupkuruydu ve yemektekiler de sapma dek peksimettiller.

Hepsi bu kadardı. Yemek bitmişti. Herkes sandalyesini geriye itti; açılır kapanır kapılar şiddetle ileri geri gidip geldiler. Kısa bir süre içinde salon her türlü yemek artığından arındırılmıştı bile.

İngiltere gençliği kapılara çarpa çarpa, şarkılar söyleye söyleye geçip merdivenleri tırmandı. Bir konuk, burada bir yabancı (çünkü burada, Fernham'da, Trinity, Somerville, Girton ya da Newnham ve Christchurch'dekinden daha çok

hakkım yoktu), “yemek iyi değildi” ya da (şimdi, Mary Seton ile birlikte odasında oturuyorduk) “burada tek başıma yemek yiyemez miydik?” diyebilir miydi? Böyle demiş olsaydım, yabancılara kendini neşe ve cesaret dolu bir görüntü içinde sunan bir evin idaresine burnumu sokmuş olurum. Hiç kimse böyle bir şey söyleyemezdi. Gerçekten, sohbet bir süre duruldu. Kalbi, bedeni ve aklı, birkaç milyon yıl sonra olacağı gibi ayrı bölmelerde bulunmayıp henüz birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olan insan yapısı düşünüldüğünde, iyi bir akşam yemeğinin iyi bir sohbet açısından önemi çok büyüktür. Kişi iyi bir yemek yememişse, iyi düşünemez, iyi sevemez, iyi uyuyamaz. Belkemiğindeki ılık, sığır eti ve kuru erikle yanmaz. *Herhalde* hepimiz cennete gideriz ve Vandyck, umarız, ileriki köşede bizi bekliyordur – işte sığır etiyle kuru eriğin gün bitiminde uyandırdığı kısıtlayıcı ve belirsiz zihinsel konum budur. Neyse ki, arkadaşımın, kendisi fen bilgileri öğretir, içinde şişman bir şişle birkaç küçük bardağın durduğu bir dolabı vardı da –(ama öncesinde dil balığı ve keklik yenmiş olmalıydı)– şömineye sokulup günlük yaşamın zararlarını onarabildik. Birkaç dakikaya kalmadan belirli bir kimsenin yokluğunda akla gelen ve tabii o kimseyle yeniden bir araya gelindiğinde mutlaka konuşulması gereken merak ve ilgi uyandırıcı tüm konuların arasında özgürce dolaşarak –biri evlenmiş, diğeri evlenmemiş, biri bunu, diğeri şunu düşünüyormuş; birinin durumu umulanın aksine çok düzelmiş, diğerininse şaşırtıcı biçimde kötüleşmiş– içinde yaşadığımız hayret verici dünyanın yapısı ve insan doğası üzerine, bu tür hazım konuşmalarının doğal olarak yarattığı düşüncelere dalmıştık. Ama bütün bunlar konuşulurken ben, utanarak, kendiliğinden harekete geçip her şeyi kendine özgü bir sona doğru ilerleten bir akımın farkına vardım. İspanya’dan ya da Portekiz’den, bir kitaptan ya da yarış atından söz ediyor

olabilirdik, ama tüm söylenenlerin gerçek ilgi noktası bu değil, beş yüz yıl önce yüksek bir damın üzerinde duran duvarcılardı. Krallar ve soylular, koca torbalarla hazinelerini getirip toprağın altına boşaltıyorlardı. Bu görüntü sonsuz biçimde aklımda yineleniyordu ve zayıf ineklerden, çamurlu çarşıdan, solgun çimenlerden ve yaşlıların lif lif olmuş yüreklerinden oluşan bir başka görüntünün yerini alıyordu – bu iki görüntü ne denli saçma, bağlantısız ve ilişkisiz olursa olsun, sonsuz biçimde bir araya gelip çatışıyor ve beni tümüyle esir ediyordu. Tutulacak en iyi yol, tabii eğer konuşmanın tümüyle rayından çıkması istenmiyorsa, aklımdakilerin hepsini havayla temas ettirmektir, belki böylece, biraz şansın da yardımıyla, solar ve Windsor’da mezarı açılan ölü kralın kafası gibi toz olup, dağılıp giderdi. Kısacası Miss Seton’a yıllardır kilisenin damında dolaşıp duran duvarcılardan, toprağın altına döktükleri altını ve gümüşü sırtlarında taşıyan krallardan, kraliçelerden ve soylulardan söz ettim; sonra da zamanımızın para babalarının nasıl gelip öbürlerinin külçe ve biçimsiz altın kütleleri serdikleri yerlere tahminen çekler ve bonolar yatırdıklarını söyledim. Bütün bunlar orada, o fakültelerin altında yatıyor, dedim; ama burada, içinde oturduğumuz şu fakültenin gösterişli kırmızı tuğlaları ve bahçesinin vahşi, bakımsız otları altında neler vardı, acaba? İçinden yemeğimizi yediğimiz düz renkli porselenlerin ve (durdurmaya fırsat kalmadan bu da ağzımdan çıktı) sığır etinin, kremalı tatlının ve kuru eriklerin gerisindeki güç neydi?

Evet, dedi Mary Seton, yaklaşık 1860 yılında –ah, ama öyküyü sen de bilirsin, dedi; sanırım bu tekrardan sıkılmış olarak. Gene de anlattı– odalar kiralanmış, komiteler kurulmuştu. Zarflar postalanmış; bildiriler kaleme alınmıştı. Toplantılar düzenlenmiş; mektuplar okunmuştu; falanca kişi falanca miktar para vaat ediyor; buna karşın Bayan ... tek

kuruş bile vermeyecek. *Saturday Review* çok kabalık etmişti. Yapılacak hizmetleri karşılamak için nasıl bir fon oluşturabiliriz? Bir kermes mi yapsak? Ön sırada oturacak güzel bir kız bulunamaz mı? Bu konuda John Stuart Mill ne demiş, bir bakalım. Birileri, ...'nin yazı işlerini bir mektup basmaya ikna edemez mi? Lady ...'ye bunu imzalatamaz mıydık? Lady ... kent dışında. Bu işler, altmış yıl önce muhtemelen bu biçimde yapılmıştı ve müthiş bir çaba gerektirmiş ve müthiş zaman almıştı. Ve ancak uzun mücadeleler sonunda ve büyük güçlükler altında otuz bin poundu bir araya getirebilmişlerdi.* İşte bu yüzden bizim şarabımız ve kekliğimiz ve başlarının üzerinde bakır tepsiler taşıyan uşaklarımız olamaz, dedi Mary Seton. Koltuklarımız ve ayrı ayrı odalarımız olamaz. “Yaşamın tatlı yanları,” dedi bir kiptan okuyarak, “beklemeli”.**

Tüm o kadımların yıllarca çalışıp gene de iki bin poundu bir araya getirmekte zorlandıklarını ve onca gayretlerine karşın otuz bin pound bulmak için nasıl daha da zorlandıklarını düşününce, kendi cinsimizin yerilecek yoksunluğuna öfkelenedik. Annelerimiz o zamanlar, bizlere servet bırakmalarını engelleyecek ne gibi işlerle uğraşıyorlardı acaba? Burunlarını mı pudralıyorlardı? Vitrinlere mi bakıyorlardı? Monte Carlo'da güneş altında gösteriş mi yapıyorlardı? Şöminenin üzerinde birkaç fotoğraf vardı. Mary'nin annesi –eğer fotoğraftaki oysa– boş zamanlarında avarenin biri olabilirdi (bir kilise papazından on üç çocuğu olmuştu),

---

(*) Bize, en az 30.000 pound talep etmemiz söylendi. Büyük Britanya, İrlanda ve sömürgelerde bu türün yegâne üniversitesi olacağı ve erkek okulları için çok daha fazla miktarların ne kadar kolay toplandığı da düşünülürse pek büyük bir rakam değil. Ancak kadınların eğitim görmesini yürekten isteyenlerin azlığı göz önüne alınırsa toplanması zor bir rakam”, Lady Stephin, *Life of Miss Emily Davies*.

(**) Toplanabilen her kuruş bina yapımı için bir kenara kondu ve her türlü rahatlık bir süre için ertelendi”, R. Strachey, *The Cause*.

ama eğer öyleyse, sefih ve harcanmış yaşamının zevkleri yüzünde çok az iz bırakmıştı. Sıradan bir vücudu vardı; büyük bir işlemeli taş iğneyle tutturulmuş ekose bir şala sarınmış yaşlı bir hanım; hasır bir iskemleye oturmuş, uzun, tüylü kulakları olan bir köpeği kameraya baktırmaya çalışıyordu; yüzünde, flaş patlar patlamaz köpeğin hareket edeceğini bilen birinin gergin, ama hoşnut ifadesi vardı. Şimdi, eğer onun bir işi olmuş olsaydı; ya bir suni ipek fabrikatörü ya da borsadaki para babalarından biri olmuş olsaydı; Fernham'a iki ya da üç yüz bin dolar bırakmış olsaydı, biz bu akşam burada rahatça oturuyor olabilirdik ve sohbetimizin konusu arkeoloji, botanik, antropoloji, fizik, atomun yapısı, matematik, astronomi, rölativite ya da coğrafya olabilirdi. Mrs. Seton, annesi ve onun annesi büyük paralar kazanma sanatını öğrenmiş olsalardı ve babaları ve büyük babaları gibi, kendi cinsiyetlerinden olanların kullanımına göre düzenlenen burslar, ödüller ve öğretim üyelikleri oluşturmak üzere para bırakmış olsalardı biz burada, akşam yemeğinde rahatlıkla av eti yiyip şarap içiyor olabilirdik; bol keseden bahşedilmiş mesleklerden birinin korumasında geçecek onurlu ve güzel bir yaşama, hiç de yersiz olmayan bir güvenle bakabilirdik. Araştırıyor ve yazıyor olabilirdik; dünyanın saygıdeğer köşelerinde avare gezinebilirdik; Pantenon'un basamaklarında düşünceli düşünceli oturuyor ya da sabah onda büroya gidip biraz şiir yazmak için saat dörtte, rahat rahat eve dönüyor olabilirdik. Ne var ki, Mrs. Seton ve benzerleri on beş yaşında iş yaşamına atılmış olsalardı, Mary olmamış olurdu – bu savın taşıdığı engel buydu. Bu konuda Mary'nin ne düşündüğünü sordum. Perdelerin arasından, sakin ve nefis bir ekim gecesinde sararan ağaca takılmış bir iki yıldız görülüyordu. Bir kalem darbesiyle Fernham'a elli bin pound kadar bağışlanabilmiş olması için, havasının ve keklerinin güzelliğini öve öve bitiremedi-

ği İskoçya'daki oyunlarının ve kavgalarının (çünkü kalabalık ama mutlu bir aileydiler) anısından ve kendi payından vazgeçmeye hazır mıydı? Çünkü, bir fakülteye başışta bulunmak ailelerin tümüyle baskı altına alınması demektir. Hem bir servet yapmak hem de on üç çocuk dünyaya getirmek – hiçbir insan buna dayanamazdı. Olguları ele alalım dedik. Her şeyden önce bebeğin doğmasına kadar geçen dokuz ay. Sonra bebek doğuyor. Ardından bebeğe meme vermekle geçen üç dört ay. Bebek memeden kesildikten sonra da onunla oynamakla geçen bir beş yıl. Herhalde çocukları başıboş sokağa bırakamayız. Onların Rusya'da başıboş sokaklarda dolaştıklarını görenler bunun hoş olmadığını söylüyorlar. İnsanlar, insan kişiliğinin bir ve beş yaşları arasında biçimlendiğini de söylüyorlar. Eğer Mrs. Seton para kazanıyor olmuş olsaydı, oyunlarla ve kavgalarla ilgili ne gibi anıların olurdu, diye sordum; İskoçya, güzel kekleri ve havası ve diğer şeylerle ilgili ne bilebilirdin? Ama bu soruları sormak yararsız çünkü sen hiçbir zaman varolamazdın. Dahası, Mrs. Seton ve annesi ve onun annesi büyük servetler yapıp bunu fakülte ya da kitaplık temellerinin altına yatırmış olsalardı ne olurdu diye sormak da eşit ölçüde yararsız, çünkü her şeyden önce para kazanmak onlar için olanaksızdı ve olanaklı olmuş olsaydı bile yasalar, kazandıkları paranın kendilerine kalmasına izin vermiyordu. Ancak son kırk beş yılda Mrs. Seton'm birkaç kuruşu olmuştu. Ondan önceki yüzyıllar boyunca kazandıkları, kocasının malı sayılırdı. Mrs. Seton ve annelerini belki de bu düşünce borsanın dışında tutmuştu. Şöyle demiş olabilirlerdi: Kazandığım her kuruş elimden alınıp kocamın anlayışına göre elden çıkarılacak – belki Balliol ya da Kings'de burslar oluşturmakta kullanılacak, bu yüzden, para kazanma olanağım olsa bile para kazanmak beni pek ilgilendiren bir mesele değil. Ben en iyisi o işi kocama bırakayım.

Durum ne olursa olsun, kabahat, uzun tüylü kulakları olan köpeğe bakan yaşlı hanımın ya da değil; şu ya da bu nedenle annelerimizin işlerini çok ciddi ölçüde kötü yönettikleri kuşku götürmez. “Yaşamın tatlı yanları” için, keklik ve şarap, görevliler ve çimenlik, kitaplar ve purolar, kitaplıklar ve boş zaman için bir tek kuruş ayırlamadı. Yapabileceklerinin en fazlası çıplak topraktan çıplak duvarlar yükseletmekti.

İşte biz de pencerenin kenarında durup her gece binlerce kişinin yaptığı gibi aşağıya, ünlü kentin kubbelerine ve kulelerine bakarak bunları konuştuk. Kent, sonbahar ayışığında çok güzel ve çok gizemliydi. Eski taş anıt bembeyaz ve ağırbaşlı duruyordu. Orada toplanmış olan bütün o kitapları; ahşap kaplı odalarda asılı kilise ileri gelenlerinin portrelerini, yaya yoluna tuhaf ay ve yarım ay gölgeleri düşüren boyalı pencereleri; yazıları, levhaları, anıtları; çeşmeleri ve çimenleri; sessiz avluya bakan sessiz odaları şöyle bir düşündüm. Ve (böyle düşündüğüm için bağışlayın) hayranlık uyandırıcı sigaraları ve içkileri, derin koltukları ve hoş halıları, lüksün, kişisel özerkliğin ve yer genişliğinin ürünleri olan kentliliği, nezaketi, ağırbaşlılığı da düşündüm. Kuşkusuz bizim annelerimiz, otuz bin poundu bir araya getirmekte güçlük çeken, St. Andrews’da kilise papazlarına on üç çocuk doğuran annelerimiz, bizlere bunların benzeri hiçbir şey sağlayamamışlardı.

Böylece otelime doğru yola çıktım ve karanlık sokaklarda yürürken, günlük işlerin sonunda kişinin yaptığı gibi, şunu bunu kafamdan geçirdim. Mrs. Seton’ın neden bize bırakacak parası olmadığına ve yoksulluğun zihin üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna kafa yordum ve o sabah gördüğüm, omuzlarında kürk bordürler olan o tuhaf beyefendileri düşündüm ve içlerinden birinin ıslık sesi duyar duymaz nasıl koşmaya başladığını hatırladım; küçük kilisede bangırda-

yan orgu ve kitaplığın kapalı kapılarını ve dışarıda bırakılmanın ne denli kötü bir şey olduğunu düşündüm ve içeriye kapatılmanın nasıl daha da kötü olduğunu düşündüm ve bir cinsiyetten olanların güvenliğini ve refahını, öbür cinsiyetten olanlarınsa güvensizliğini ve yoksulluğunu, geleneğin ve gelenek yoksunluğunun bir yazarın aklı üzerindeki etkisini düşündüm ve sonunda günün buruşmuş derisini tartışmaları, izlenimleri, öfkesi ve kahkahaları ile birlikte bir çukurun içine sıyrıp atma zamanının geldiğini düşündüm. Gökyüzünde binlerce yıldız parıldıyordu. İnsan anlaşılmaz bir toplumla baş başa kalmış gibiydi. Tüm insanlar yatmış uyuyordu – yüzükoyun, sırtüstü ve sessiz. Oxbridge'in sokaklarında kıpırdayan tek bir insan yoktu. Otelin kapısı bile görünmez bir elin dokunuşuyla açılıverdi – öylesine geç olmuştu ki, bana ışık tutup odamın yolunu gösterecek tek bir hizmetçi bile ortalarda yoktu.

Sahne bu arada değişmişti, lütfen beni izlemeye devam edin. Yapraklar hâlâ dökülüyordu, ama bu kez Oxbridge'de değil, Londra'daydık ve şimdi sizleri, sıradan bir odayı gözlerinizin önüne getirmeye davet ediyorum; penceresi şap-kaların, yk arabalarının ve taşıtların üzerinden öbür pencerelere bakan binlerce odadan biri. Odadaki masanın üzerinde boş bir kâğıt duruyor. Büyük harflerle KADINLAR VE KURMACA YAZIN sözcükleri yazılmış yalnızca. Oxbridge'de yenen akşam ve öğle yemekleri kaçınılmaz olarak ve ne yazık ki British Museum'a yapılan bir ziyaretle sonuşlanmak zorunda. Kişi bütün bu izlenimlerde kişisel ve rastlantısal olandan kurtulup katışıksız sıvıya, yani gerçeğin özündeki yağa ulaşmalıydı. Çünkü Oxbridge gezim ve yenen yemekler kafamda sürüyle soru oluşturmuştu. Neden erkekler şarap, kadınlarsa su iiyordu? Neden cinsiyetlerden biri öylesine varlıklı, öbürü ise yoksuldu? Yoksulluğun kurmaca yazın üzerindeki etkisi neydi? Sanat yapıtlarının ortaya çıkmasında gerekli olan koşullar nelerdi? Binlerce soru birden belirmişti. Ama kişinin sorulara değil, yanıtlara

gereksinimi vardı ve yanıt ancak, kendilerini dilin çekişmelerinden, bedenin karmaşasından kurtarmış ve akıl yürütmeleleriyle araştırmalarının sonuçlarını British Museum'da bulunabilecek kitaplarda yayınlamış önyargısız ve bilge kişilere başvurmakla bulunabilirdi. Gerçek, British Museum'un raflarında değilse neredeydi, diye sordum kendi kendime, elime bir defter ve bir kalem alırken.

İşte bu şekilde donanmış, bu şekilde kendinden emin ve araştırma ruhuyla dopdolu olarak gerçeği bulmak üzere yola koyuldum. Hava tam anlamıyla yağışlı değilse de kapalıydı; müzenin çevresindeki sokaklarda açık ağızlarından içeriye çuvalların boşaltıldığı bir sürü kömürlük vardı; dört tekerlekli arabalar, kışları Bloomsbury'nin pansiyonlarında bulunabilecek mutluluğun ya da avunmanın ya da herhangi başka bir hoş şeyin peşindeki İtalyan ve İsviçreli ailelerin muhtemelen tüm giyimlerini içeren iple bağlanmış karton kutuları yaya kaldırımlarına bırakmak üzere kenara yanaşmışlardı. Her zamanki haşin sesli adamlar, el arabalarında bitkiler, sokaklarda bir aşağı bir yukarı geziniyorlardı. Kimisi şarkı söylüyor, kimisi de bağıırıyordu. Londra, bir atölyeyi andırıyordu. Londra, bir makineyi andırıyordu. Bu düz fonun üzerinde hepimiz desenler çizmek üzere ileri geri itilip duruyorduk. British Museum, fabrikanın başka bir bölümüydü. Açılır kapanır kapı açılınca kişi bir sürü ünlü adın görkemli biçimde çevrelediği kocaman, açık alındaki bir düşünceymişçesine, büyük kubbenin altında duruyordu. Sonra tezgâha gidilip bir kâğıt alınıyor ve kataloğun bir cildi açılıyor... Buradaki bu beş nokta, beş dakikalık bir şaşkınlık, merak ve aptallaşmayı göstermektedir. Bir yılda kadınlar üzerine yazılan kitapların sayısı üzerine hiç bilginiz var mı? Bunlardan kaçının erkekler tarafından yazıldığını biliyor musunuz? Kendinizin, evrenin belki de en çok tartışılan canlısı olduğunuzun farkında mı-

sınız? Ben b uraya elimde bir defter ve bir kalemle, sabah ı okuyarak geçirip sabah ın sonunda gerçeği defterime kaydedeceğim varsayımıyla gelmiştim. Ama bütün bunlarla başa çıkabilmek için bir fil sürüsü ya da örümcek yığını olmam gerekirdi, diye düşündüm, umutsuzca en uzun yaşayan ve en çok gözü olan hayvanlara gönderme yaparak. Yalnızca d   kabukları yarabilmem için bile çelikten pen erim, pirinçten gagam olması gerekirdi. Bütün bu kâğıt yığını arasından gerçeğin tanelerini nasıl bulup  ıkaracaktım? Kendime bunu sordum ve upuzun başlıklar listesine yukarıdan aşağıya umutsuzca göz gezdirdim. Ba lı başına kitapların adları bile düşüncelere dalmama yeterdi. Cinsellik ve doğası, doktorlarla biyologları ilgilendirebilir, ama ilginç ve açıklanması güç olan, cinselliğin –başka bir deyişle kadının– kimi saygın deneme yazarlarını, hafif roman yazarlarını, master derecesi almış genç adamları, hiçbir derece almam   olanları; kadın olmamanın dışında hiçbir belirgin özellikleri olmayan erkekleri de ilgilendirdiği gerçeğiydi. G r n    bakılırsa, bu kitapların kimisi y zeyssel ve önemsizdi; öbür yandan birçoğu da ciddi ve kehanet dolu, ahlaksal ve uyarıcı yapıtlardı. Yalnızca başlıklarını okumak, kürsülerine ve minberlerine çıkıp bir tek konuya ayrılan zamanı  oktan açıp ağız kalabalığıyla uzun uzadıya açıklamalarda bulunan sayısız din adamını ve   retmeni akla getiriyordu. Bu, çok garip bir durumdu ve g r n    bakılırsa – imdi E harfi altında arıyorum– erkek cinsiyle sınırlanmıştı. Kadınlar erkekler üzerinde kitap yazmazlar, bu gerçeği i imi rahatlatarak buyur ettim, çünkü önce erkeklerin kadınlar, sonra da kadınların erkekler için yazdıklarının tümünü okumak zorunda olsaydım, yüzyılda bir  i ek veren sabır ağacı, ben kâğıda bir şeyler yazana dek iki kez  i eklenirdi. Böylece, tümüyle gelişigüzel bir düzine cilt seçtim, talep fi lerimi tel tepsinin i ine bıraktım ve ger-

çeğin özündeki yağı arayan diğerlerinin arasında kendi bölmemde beklemeye koyuldum.

Bu tuhaf eşitsizliğin nedeni ne olabilir, diye sordum kendi kendime, İngiliz vergi mükelleflerinin başka amaçlar için sağladıkları küçük kâğıtlara tekerlekli arabalar çiziktirerek. Bu katalogdan yola çıkarak, acaba dedim kendi kendime, neden kadınlar erkekler için, erkeklerin kadınlar için olduğundan daha ilginçti? Bu, çok merak uyandıran bir durumdu; aklım zamanlarını kadınlar üzerine kitap yazmakla geçiren erkeklere gitti; yaşlı ya da genç, evli ya da bekar, kırımızı burunlu ya da kambur –yalnızca sakatlardan ve hastalıklardan gelmedikçe kişinin kendini, böylesine bir ilginin merkezinde hissetmesi anlaşılmaz bir biçimde gene de poh-pohlayıcıydı– işte, önümdeki yazı masasına inen bir kitap çığıyla sona erdirilene dek bunları düşünüp durdum. Asıl güçlük şimdi başlamıştı. Oxbridge’de araştırma konusunda eğitim görmüş bir öğrenci, hiç kuşkusuz, sorusuna çobanlık edecek ve bir koyunun ağılına koşması gibi tüm engelleri aşarak yanıtına koşmasını sağlayacak yöntemi bilirdi. Örneğin yanı başımda bıkıp usanmadan, bilimsel bir el kitabından defterine bir şeyler çeken öğrencinin her on dakikada bir özdeki kaynaktan katışıksız külçeler çıkardığından emindim. Hoşnutluktan çıkardığı küçük homurtular çok şey ifade ediyordu. Ama, ne yazık ki, kişi üniversite eğitimi görmemişse soru, ağılına sürülmek bir yana, bir alay köpek kovalarmışçasına karışıklık içinde oraya buraya kaçışan ürkmüş bir sürüyü andırıyordu. Profesörler, okul müdürleri, sosyologlar, din adamları, romancılar, deneme yazarları, gazeteciler, kadın olmamanın dışında hiçbir nitelikleri olmayan erkekler, benim o basit, yegâne sorumu –Kadınlar neden yoksuldu?– elli soru haline gelene, bu elli soru da çılgınca ana akıntıya atılıp uzaklaşana dek kovaladılar. Defterimin her bir sayfası alman notlarla karalanmıştı. İçinde

bulunduğum zihinsel durumu gösterebilmek için size bunlardan birkaçını okuyacağım, ama önce sayfanın tepesinde açık biçimde KADINLAR VE YOKSULLUK yazdığımı söyleyeyim; oysa altındakiler şunlardı:

Ortaçağdaki durumları,
Fiji Adası'ndaki alışkanlıkları,
Tanrıça olarak tapınılmaları,
Tinsel yönden daha zayıf olmaları,
İdealizmleri,
Daha görevbilir olmaları,
Güney Denizi Adaları'nda ergenlik çağı,
Çekicilikleri,
Kurban olarak sunulmaları,
Beyinlerinin küçük oluşu,
Daha derin bir bilinçaltına sahip olmaları,
Bedenlerinde daha az kıl olması,
Zihinsel, tinsel ve bedensel yönden daha aşağı
düzeyde olmaları,
Çocukları sevmeleri,
Ömürlerinin daha uzun oluşu,
Zayıf kasları,
Güçlü şefkat duyguları,
Boş şeyler peşinde koşmaları,
Yüksek eğitim görmeleri,
Shakespeare'in onlar üzerine düşündükleri,
Lord Birkenhead'in onlarla ilgili görüşleri,
Dean Inge'nin görüşleri,
Dr. Johnson'ın görüşleri,
Mr. Oscar Browning'in görüşleri...

Burada durup soluk alarak sayfanın kenarına şunları ekledim: Samuel Butler neden "bilge erkekler kadınlar üzerine

düşündüklerini hiçbir zaman söylemezler,” der? Görünüşe bakılırsa, bilge erkeklerin bundan başka işleri yok. Ama, diye sürdürdüm, iskemlemin arkasına yaslanıp altında tek, ama artık yorgun düşmüş bir soru olarak durduğum koca kubbeye bakarak, ne yazık ki bilge erkekler kadınlar üzerine hiçbir zaman aynı şeyleri düşünmüyorlardı. İşte Pope:

Çoğu kadın kişilikten tümüyle yoksundur.

Ve işte La Bruyère:

Les femmes sont extrêmes; elles sont meilleures ou pires que les hommes –*

Birbirlerinin çağdaşı olan bu keskin gözlemcilerin arasında doğrudan bir çelişki vardı. Kadınlar eğitilebilir mi, eğitilemez mi? Napolyon eğitilemeyeceklerini düşünüyordu. Dr. Johnson ise tersini.** Ruhları var mıydı, yok muydu? Kimi ilkeller, olmadığını söylüyor. Başkalarıysa tam tersine, kadınları yarı kutsal görüp bu nedenle onlara taparlar.*** Kimi ermişler kadınların kıt akıllı olduklarını; kimileriye bilinçaltılarının daha derin olduğunu ileri sürerler. Goethe kadınlara hayrandı; Mussolini onlardan nefret ediyor. Nereye bakılırsa bakılsın, erkekler her zaman kadınlar hakkında

---

(*) Kadınlar hep aşırı uçta gezinirler: Erkeklerden ya daha iyi ya daha kötüdürler.

(**) “Erkekler kadınların kendilerinden daha üstün bir rakip olduklarını bildiklerinden en güçsüz ya da en bilgisiz olanını seçerler. Böyle düşünmeselerdi, kadınların kendileri kadar çok şey bilmelerinden hiçbir zaman korkmazlardı: ...Kadın cinsinin hakkını yememek gerekirse, son konuşmalarımızdan birinde onun, bu sözlerinde ciddi olduğunu belirttiğini söylememin doğru sözlülük olacağını düşünüyorum”, Boswell, *The Journal of a Tour to the Hebrides*.

(***) “Eski Almanlar kadımların kutsal bir yam olduğuna inanıyorlar, kahin olarak onlara başvuyorlardı”, Frazer, *Golden Bough*.

kafa yordular ve onları türlü türlü değerlendirdiler. Bu işin içinden çıkmak olanaksız, diye karar verdim ve kendi defterim birbiriyle çelişen karmakarışık notlarla doluyken en güzel alıntıları gerçekleştiren, zaman zaman da bunları A ya da B ya da C gibi üstbaşlıklarla donatan yanı başımdaki okura kıskançlıkla bir göz attım. Bu durum üzücü, şaşırtıcı ve utandırıcıydı. Gerçek, parmaklarımın arasından kaçmıştı. Her bir damlası akıp gitmişti.

Eve geri dönüp kadınlar ve kurmaca yazın konusundaki çalışmalara, kadınların bedenlerinde daha az kıl bulunması ya da Güney Denizi Adaları'nda yaşayanlar arasında ergenlik yaşının dokuz –yoksa doksan mıydı?– olması gibi sapta-malarla ciddi bir katkıda bulunamayacağımı düşündüm. Bir noktadan sonra elyazım bile, içine düştüğüm şaşkınlıktan okunaksız hale gelmişti. Bütün bir sabah çalıştıktan sonra gösterilecek daha ağırlıklı, daha saygıdeğer bir şeylerin bulunamaması utanç vericiydi. K (kısa olsun diye onu böyle çağırıyorum) hakkındaki gerçeği geçmişte yakalayamazsam, K'nın geleceği üzerinde durmanın ne gereği vardı? Kadın ve herhangi bir konu –politika, çocuklar, ücretler, ahlak– üzerindeki etkisi konusunda uzmanlaşmış bu beyefendilere sayıca çok fazla ve bilgili olsalar da başvurmak, tümüyle bir zaman kaybı gibi görünüyordu. En iyisi onların kitaplarını hiç açmamaktı.

Ama düşünürken, farkında olmadan, kayıtsızlık ve umutsuzluk içinde kıvranırken çıkardığım sonuçları, komşum gibi kaydetmem gereken yere bir resim çizmiştim. Bir yüz, bir insan figürüydü çizdiğim. Anıtsal yapıtı *Dişil Cinsin Us-sal, Tinsel ve Bedensel Zayıflığı'nı* yazmakta olan Profesör X'in görüntüsüydü bu. Benim resmimde o, kadınlara çekici gelen bir erkek değildi. İri yarıydı, suratında kocaman bir et beni vardı; bunu dengelemek istercesine küçücük gözle-re sahipti; yüzü kıpkırmızı kesilmişti. Yüzündeki ifade, ya-

zararak sanki zararlı bir haşereyi öldürüyormuşçasma kalemini kâğıda bastırmasına yol açan bir duygunun etkisi altında uğraşıp durduğunun kanıtıydı; ama haşereyi öldürmüş olması bile ona yetmiyordu. Öldürmeyi sürdürmeliydi; ama yine de geriye, kızıp sinirlenmesine yol açan bir neden kalıyordu. Yaptığım resme bakarak, bunun nedeni karısı olabilir mi, diye düşündüm. Bir süvari subayına mı aşıkta karısı? Süvari subayı ince, uzun ve şık mıydı, astraganlar mı giyiyordu? Freudcu kurama uyarlıysak, profesör daha henüz küçücük bir çocukken güzel bir kız tarafından alaya mı alınmıştı? Çünkü bana öyle geliyordu ki, profesör, bekleğinde bile sevimli değildi. Nedeni ne olursa olsun, öylesine çiziktirilmiş şu resimde profesörün kadınların ussal, tinsel ve bedensel zayıflığı konusundaki büyük kitabını yazarkenki hali çok öfkeli ve çirkin kaçmıştı. Verimsiz bir sabah çalışmasını sona erdirmenin başıboş yolu resim çizmekti. Ama derinlerde yatan gerçek, kimi zaman başıboş anlarımızda, düşlerimizde su yüzüne çıkar. Psikanaliz adıyla onurlandırmaya bile layık olmayan, temel bir psikolojik alıştırmaya, defterime bakarak bana öfkeli profesörün resminin öfkeyle çizilmiş olduğunu gösterdi. Ben düşünürken öfke kalemini çekip almıştı. Ama orada öfkenin işi neydi? İlgi, kafa karışıklığı, eğlenme, sıkılma – sabah boyunca birbirini izleyen bu duyguların tümünü adlandırıp çıkış noktalarına dek inebiliyordum. O kara yılan, öfke, bunların arasında mı geziniyormuş? Evet, diyordu resim. Beni, öfke iblisini uyandıran o kitaba, o cümleye geri götürüyordu dosdoğru; bu, profesörün kadınların ussal, tinsel ve bedensel zayıflığını belirten görüşüydü. Kalp atışlarım hızlanmıştı. Yanaklarım al al olmuştu. Öfkeden kıpkırmızı kesilmiştim. Ne denli saçma sapan olursa olsun bunun dikkate değer bir yanı yoktu. Kişi kendisinin, tıpkı nefes, hazır alınmış bir kravat takmış, on beş gündür tıraş olmamış küçük bir

adamdan –yanımdaki öğrenciye bakıyordum– doğal olarak daha aşağı düzeyde olduğunun söylenmesinden hoşlanmıyor. Kişinin aptalca da olsa biraz kendini beğenmişliği vardır. Ne de olsa insan doğası, diye düşündüm ve yanan bir çalıyı ya da alevler içinde bir kuyruklu yıldızı andırana değin profesörün yüzüne araba tekerlekleri ve daireler çizmeye başladım. Profesörün resmi insana benzerliği ya da insansal belirtileri kalmayan bir hayalete dönüşmüştü. Profesör, Hampstead Ateşi'nin tepesinde yanan bir deste odundan başka bir şey değildi artık. Kısa süre sonra kendi öfkem de açıklığa kavuşmuş ve alt edilmişti, ama merak sürüyordu. Profesörlerin öfkesi nasıl açıklanabilirdi? Neden öfkeliydiler? Çünkü bütün bu kitapların bıraktığı izlenim incelendiğinde her zaman bir ateş kızgınlığı ile karşılaşılıyordu. Bu kızgınlık birçok biçime giriyordu; kendini yergide, sezgide, merakta ve lanetlemede ortaya koyuyordu. Ama çoğunlukla orada olan, ama tanımlanamayan bir öge daha vardı. Ben buna öfke adını verdim. Bu yeraltına çekilmiş ve birçok başka duygularla karışmış bir öfkeydi. Tuhaf etkilerine bakarak söylemek gerekirse, açık ve kolay anlaşılır değil, ama kılık değiştirmiş ve karmaşık bir öfkeydi.

Nedeni ne olursa olsun, bütün bu kitapların benim amacım açısından değer taşımadıklarını düşündüm, masanın üzerindeki yığını gözden geçirirken. Başka bir deyişle, bilimsel açıdan değersizdiler, oysa insansal yönden yol gösterici bilgiler, ilgi, can sıkıntısı ve Fiji Adaları'nda yaşayan halkın alışkanlıkları üzerine acayip gerçeklerle doluydular. Bunlar, gerçeğin beyaz ışığı yerine duyguların kırmızı ışığında yazılmışlardı. Bu yüzden ortadaki masaya geri götürlüp her biri bu kocaman kovandaki hücrelerine konulmalıydı. Sabah çalışmalarından elde ettiğim sonuç, öfke gerçeğiydi. Profesörler –onların hepsini bu adın altında bir araya yığmıştım– öfkeliydiler. Kitapları bıraktıktan sonra, ama

neden, diye sordum kendime, sütunların altındaki güvercinlerin ve tarih öncesine ait kanoların ortasında durup, neden öfkeliydiler, diye yineledim. Ve kendime bu soruyu sorarak yemek yiyecek bir yer bulmak üzere oradan uzaklaştım. Şimdilik öfke dediğim şeyin gerçek doğası neydi? İşte size, British Museum'un yakınında küçük bir lokantada yemek yemekle geçen zamanın tümünü alan bir muamma. Benden önceki müşteri, o günkü gazetenin akşam baskısını sandalyelerden birinin üzerinde bırakmıştı ve yemeğimin getirilmesini beklerken başlıkları rastgele okumaya başladım. Tam sayfanın ortasından iri puntolarla yazılmış bir sütun iniyordu. Birileri Güney Afrika'da büyük bir başarı elde etmişti. Daha küçük sütunlar Sir Austen Chamberlain'in Cenova'da olduğunu bildiriyordu. Bir mahzende üzerinde insan saçı bulunan bir balta ele geçirilmişti. Bay Adalet ... boşanma davalarının görüldüğü mahkeme salonlarında kadınların utanmazlığına değinmişti. Gazetenin her bir yanına serpiştirilmiş başka haberler de vardı. Kaliforniya'da bir kadın film oyuncusu uçurumun tepesinden aşağıya sallandırılmış ve havada asılı kalmıştı. Hava sisli olacaktı. Bu gezegene şöyle bir uğrayıp giden bir konuk bile, dedim kendi kendime, bu gazeteyi eline alıp şu bölük pörçük açıklamalara bir göz atsa İngiltere'nin ataerkil bir düzenle yönetildiğini anlamazlık etmezdi. Akıllı başında hiç kimse profesörün baskınlığının farkına varmakta gecikmezdi. Güç, para ve yetki onundu. Gazetenin yazı işleri müdürünün ve yazı işleri yardımcısının da patronu oydu. Dışişleri bakanı ve yargıç oydu. Kriket oyuncusu oydu; yarış atlarının ve yatların sahibiydi. Hissedarlarına yüzde iki yüz ödeyen şirketin yöneticisiydi. Kendisinin yönettiği fakülteye ve hayır kurumlarına milyonlar bırakmıştı. Balta üzerindeki saçın insan saçı olup olmadığına o karar verecek; katili suçlu çıkararak asacak ya da suçsuz bulup serbest bırakacak. Sis dışında

her şeyi denetliyordu. Ama yine de öfkeliydi. Bu nedenle öfkeli olduğunu biliyordum. Kadınlar üzerine yazdıklarını okurken söylediklerini değil, onu düşünmüştüm. Bir tartışmacı kendini kaptırmadan tartışırsa yalnızca tartışma konusunu düşünür ve okuyucu da o konuyu düşünmeden edemez. Kadınlar üzerine kendini duygularına kaptırmadan yazmış, savını doğrulayacak su götürmez açıklamalar ortaya koymuş ve sonucun şu değil ancak bu olmasını istediğini belli etmemiş olsaydı, kişi öfkelenmemiş olurdu. Kişi bezelyenin yeşil, kanaryanın sarı olması gerçeğini kabul ettiği gibi bu gerçeği de kabul ederdi. Peki öyle olsun, derdim. Ama ben, o öfkeli olduğu için öfkelenmiştim. Akşam gazetesinin sayfalarını çevirerek, bütün bu güce sahip bir adamın öfkeli olması saçma görünüyor, diye düşündüm. Yoksa öfke, gücün o bildik refakatçi cinlerinden miydi? Örneğin zenginler çokluk öfkeli, çünkü fakirlerin kendi servetlerini ele geçirmek istediklerinden kuşkulanırlar. Profesörler ya da babaerkilleri, onları böyle adlandırmak daha isabetli olacak, kısmen bu nedenle öfkeli olabilirler, ama öfkelerinin o denli belirgin biçimde yüzeyde görünmeyen bir nedeni daha vardı. Muhtemelen hiç de “öfkeli” insanlar değillerdi; çokluk özel yaşamlarındaki ilişkilerde hayranlık uyandıran, örnek alınacak sadık kişilerdi. Muhtemelen profesörün kadınların zayıflığı üzerinde biraz fazla durarak belirttiği, onların zayıflığı değil kendi üstünlüğüydü. Hararetle ve de üstüne basarak korumaya çalıştığı oydu, çünkü o, kendisi için bulunmaz fiyatta bir mücevherdi. Yaya kaldırımında birbirini omuzlayarak yürüyen her iki cinsiyetten insanlara baktım; yaşam her iki cinsiyet için de çetin ve güçlü, sürekli bir kavgaydı. Dev boyutlarda yüreklilik ve güç gerektiriyordu. Yanılsamalar içinde bulunan varlıklar olarak belki de her şeyden çok kendine güveni gerektiriyordu. Kendine güven olmadan beşikteki bebekler gibiyiz. Ve

bu, düşünülemez, ama aynı zamanda paha biçilmez niteliği en kısa zamanda nasıl oluşturabiliriz? Başkalarının kendimizden daha aşağı düzeyde olduğunu varsayarak. Kendimizin doğuştan gelen bir üstünlüğü olduğunu düşünerek –bu, zenginlik, mevki, düzgün bir burun ya da büyükbabalarımızdan birinin Romney tarafından yapılmış bir portresi olabilir– çünkü insan imgelemine öbür insanlar üzerinde oynadığı etkileyici oyunların sonu yoktur. Böylece ele geçirmek, yönetmek zorunda olan babaerkin çok sayıda, gerçekte insan soyunun yarısı kadar insanın, doğuştan kendisinden zayıf olduğuna inanmasının önemi ortaya çıkıyor. Bu, kuşkusuz gücünün ana kaynaklarından biri olmalı. Ama bu gözlemin ışığını bir kere de günlük yaşamın üzerine çevirmeli, diye düşündüm. Bu, günlük yaşamın sınırlarında görülen ruhsal bilimsel bilmecelerin kimilerini açıklamaya yarar mı? Geçen gün, erkeklerin en insancılı, alçakgönüllüsü olan Z'nin, Rebecca West'in bir kitabını alıp bir bölüm okuduktan sonra: "O adı çıkmış feminist! Erkeklerin kendini beğenmiş ukalalar olduğunu söylüyor," dediğinde duyduğum şaşkınlığı açıklıyor mu? Bana o denli şaşırtıcı gelen o birden söyleniveren sözler –Miss West karşı cins konusunda doğru olabilecek, ama övücü olmayan bir görüş belirttiği için neden adı çıkmış bir feminist oluyormuş?– yalnızca yaralanan onurun haykırışı değildi; kendine inanca gücünün zedelenmesine karşı bir başkaldırıydı. Kadınlar yüzyıllardır, erkek görüntüsünü gerçek boyutlarının iki katında gösterebilen enfes bir güce sahip büyülü birer ayna görevini yerine getirmişlerdi. Bu güç olmasaydı, belki de dünya hâlâ bataklıktan ve sık ormanlardan ibaret olurdu. Savaşlarımızın parlak zaferleri bilinmezdi. Koyun kemiklerinin üzerine geyik resimleri çizip koyun derisi karşılığında çakmak taşı ya da gelişmemiş zevkimize yönelik herhangi bir süs eşyası alıyor olurduk. Süpermen'ler ve Yazgının Par-

makları (*Fingers of Destiny*) hiç varolmazdı. Çar ve Kayzer hiçbir zaman taç giyemez ya da taçlarını yitiremezlerdi. Uygar toplumlarda kullanımları nasıl olursa olsun, aynalar, tüm şiddete dayalı ve kahramanca eylemler için gereklidir. Napolyon ve Mussolini, her ikisi de, bu nedenle kadınların zayıflığı üzerinde önemle dururlar, çünkü kadınlar daha aşağı düzeyde olmasalardı büyüteç işlevini yerine getiremezlerdi. Bu durum, kadınların, erkekler açısından gerekliliğini kısmen açıklamaya yarar. Kadının eleştirisi karşısında duydukları tedirginliği ve bir kadının herhangi bir eleştiriyi, bir kitabın kötü, bir resmin yetersiz olduğunu ya da başka bir şeyi, aynı eleştiriyi getiren bir erkekten çok daha fazla acı vermeksizin söylemesinin olanaksızlığını da açıklar. Çünkü kadın gerçeği söylemeye başlarsa erkeğin aynadaki görüntüsü küçülmeye başlar; yaşam karşısındaki uyumluluğu yok olur. Erkek sabah kahvaltısında ve akşam yemeğinde kendini gerçek boyutlarının en az iki katında göremezse, kararlar vermeyi, yerlileri uygarlaştırmayı, yasalar koymayı, kitaplar yazmayı, özenle giyinip yemekli toplantılarda konuşmalar yapmayı nasıl sürdürecektir? İşte ekmeğimi ufalayıp kahvemi karıştırarak arada bir sokaktan geçen insanlara baktığımda bunları düşündüm. Aynadaki görüntü son derece önemlidir, çünkü canlılığı pekiştirir; sinir sistemini harekete geçirir. Bunu elinden aldığımızda erkek, kokaini elinden alman bir uyuşturucu bağımlısı gibi ölüp gidebilir. Pencereden dışarı bakarak kaldırımdaki insanların yarısının bu yanılsamanın büyüğü altında işlerine gittiklerini düşündüm. Sabah paltolarını ve şapkalarını onun tatlı ışınları altında giyerler. Güne güvenli, sapasağlam, Miss Smith'in çaylı toplantısında görülmek istendiklerine inanarak başlarlar; odaya girerken kendi kendilerine, buradaki insanların yarısından daha üstünüm, derler ve bunun sonucunda, kamu yaşamında önemli sonuçlar doğuran ve kişi-

sel usun kenarlarında ilginç belirlemelere yol açan kendine güven ile kendinden emin olma duygusuyla konuşurlar.

Ama tehlikeli ve ilginç bir konu olan –yılda beş yüz pound geliriniz olduğunda araştıracağınızı umduğum bir konu– karşı cinsin psikolojisine yaptığım bu katkılar, önüme konan faturayı ödeme zorunluluğu nedeniyle yarıda kesildi. Hesap beş şiling dokuz pens tutmuştu. Garsona bir on şilinglik verdim; üstünü getirmeye gitti. Çantamda bir on şilinglik kâğıt para daha vardı; paranın farkına vardım, çünkü para çantamın kendiliğinden on şilinglikler doğurma gücü hâlâ nefesimi kesen bir gerçek olmayı sürdürüyor. Çantamı açtım, işte oradalar. Toplum, yalnızca adını paylaştığım bir halanın bıraktığı belirli sayıdaki kâğıt parçaları karşılığında bana, yatacak yer ve yatak, kahve ve tavuk veriyor.

Halam Mary Beton'ın Bombay'da hava almak için çıktığı gezintide atından düşerek öldüğünü de sizlere söylemeliyim. Bana kalan mirasın haberini, kadınlara oy hakkı tanıyan yasanın yürürlüğe girdiği akşam aldım. Posta kutuma bir avukatın mektubu atıldı ve mektubu açtığımda halamın bana ömür boyu yararlanabileceğim, yılda beş yüz poundluk bir gelir bıraktığını öğrendim. Oy ve paradan, sahibi olduğum para sonsuz ölçüde daha önemli görünüyordu. Bundan önce geçimimi sağlamak için şurada bir düğünün orada bir gösterinin haberini bildirerek gazetelerden geçici işler dileniyordum, zarfların üzerine adres yazarak, yaşlı hanımlara kitap okuyarak, yapma çiçekler yaparak ve bir yuvada küçük çocuklara alfabeyi öğreterek birkaç pound kazanıyordum. 1918'den önce kadınlara açık olan başlıca işler bunlardı. Sanırım bu işin güçlüğüne ayrıntılarıyla anlatmam gerekmiyor, çünkü bunu yapmış kadınlar tanıyor olabilirsiniz; kazanılan parayla geçinmenin güçlüğüne de anlatmayacağım, çünkü bunu sizler de denemiş olabilirsiniz. Ama aklımda her şeyden daha ıstırap verici olarak ka-

lan, o günlerin içimde yarattığı korku ve burukluk zehiriydi. Hep hoşla gitmeyen işleri yapmak zorunda olmak, üstelik bunu bir köle gibi, pohpohlayarak ve yaltaklanarak yapmak; bütün bunlar gerekli olmasa da gerekli görüldüğü için yapmak; çünkü aksi takdirde ödenmesi gereken bedel tehlikeye atılamayacak denli büyüktür. Ve dahası o saklanması ölüm demek olan önemsiz ama sahibinin çok sevdiği yeteneğin yok olması ve onunla birlikte kendimin ve ruhumun da yitip gitmesi – işte bunlar, ilkbaharın yeni açmış çiçeklerini kemiren, ağacı can noktasından yok eden hastalık gibiydi. Oysa dediğim gibi halam öldü ve her bir onluğu bozduğumda pasın ve çürümüşlüğü biraz silinip çıkıyor; korku ve burukluk yok oluyor. Bozuklukları çantama koyarken o günlerin burukluğunu anımsayıp, belirli bir gelirin insanda yarattığı huy değişikliği gerçekten olağanüstü, diye düşündüm. Dünyadaki hiçbir güç beş yüz poundumu elimden alamaz. Yiyecek, ev ve giyim, sonsuza dek benim. Böylece yalnız çaba ve didinme değil, nefret ve burukluk da yok oluyor. Hiçbir erkekten nefret etmem gerekmez, çünkü o bana kötülük yapamaz. Hiçbir erkeği pohpohlamam gerekmez; onun bana verecek bir şeyi yok ki! Böylece hiç farkına varmaksızın kendimi, insan soyunun öbür yarısına karşı yeni bir tutum içine girer buldum. Herhangi bir sınıfı ya da cinsiyeti bir bütün olarak suçlamak saçmaydı. Büyük insan toplulukları hiçbir zaman yaptıklarından sorumlu değildir. Kendi denetimlerinde olmayan içgüdülerle yönlendirilirler. O babaerkilleri, profesörler de bitip tükenmez güçlükler ve engellerle savaşmışlardı. Onların eğitimi de kimi yönden benimki kadar kusurluydu. Onların yapısında da büyük aksaklıklar doğurmuştu. Paraya ve güce sahiptiler, ama karşılığında göğüslerinde, durmaksızın ciğerlerini gagalayıp paralayan bir kartal, bir akbaba beslemişlerdi; sahip olma içgüdü, elde etme hırsı ile sürekli baş-

kalarının tarlalarına ve mallarına göz dikmiş, hudut ve bayraklar oluşturmuş, savaş gemileri ve zehirli gazı yaratmış, kendilerinin ve çocuklarının canını ortaya koymuşlardı. Admiralty Arch'da (yürüyerek bu anıta dek gelmiştim) ya da savaş ganimetine ve toplarına adanmış başka bir cadde- den yürüyün ve orada kutlanan türden bir zaferi düşünün. Ya da günlük güneşlik bir ilkbahar gününde borsa tellalları ile büyük avukatların daha, daha çok para kazanmak için nasıl bina içlerine çekildiklerini izleyin, oysa yılda beş yüz poundun kişiyi şu güneşin altında yaşatmaya yeterli olduğu bir gerçek. İnsanın içinde beslediği tatsız içgüdüler de var, diye aklımdan geçirdim. Cambridge Dükü'nün heyke- line, özellikle de tüylü şapkasına o ana dek hiç kimsenin bakmadığı denli dik dik bakarak bu içgüdülerin yaşam ko- şulları ve uygarlık eksikliği sonucunda doğduğunu düşün- düm. Bu geriletici etkenlerin farkına varınca korku ve bu- rukluk, yavaş yavaş, acımaya ve hoşgörüye dönüştü; bir ya da iki yıl sonra ise acıma ve hoşgörü gitti; yerini, hepsin- den büyük bir kurtuluş olan, her şeyi kendi içinde düşün- bilme özgürlüğü aldı. Örneğin o binayı beğeniyor muyum, beğenmiyor muyum? Şu resim güzel mi, değil mi? Bence o iyi bir kitap mı, yoksa kötü mü? Gerçekten de halamın mi- rası benim için göğün örtüsünü çekip çıkarmış ve Mil- ton'm önerdiği, sonsuza dek hayranım olacak bir beyefen- dinin büyük ve emredici görüntüsünün yerine açık bir gök görünümünü koymuştu.

Böyle düşünüp taşınarak nehir kıyısındaki evime dön- düm. Lambalar yakılıyordu ve sabah saatlerinden bu yana Londra büyük bir değişime uğramıştı. Sanki koca makine, bütün gün çalıştıktan sonra bizim de yardımımızla birkaç metrelik çok heyecan verici ve güzel bir şey yaratmıştı; kıp- kırmızı gözleri parıldayan ateş rengi bir kumaş, yakıcı nefesini soluyarak kükreleyen puslu bir canavar... Rüzgâr bile,

evleri kamçılıyıp kepenkleri tangırdattığında bir bayrak gibi savruluyordu.

Oysa benim küçük sokağında evcillik hâkimdi. Boyacı merdiveninden iniyor, dadı çocuk arabasını özenle gezdirmiş, şimdi çocukları çay saatine yetiştirmek için geri geliyordu; kömür taşıyıcısı boş çuvallarını katlayarak üst üste koyuyor, bakkal dükkânını işleten kadın, kırmızı yarım eldivenli elleriyle günlük kazancını hesaplıyordu. Ama ben omuzlarıma yüklediğiniz problemle öylesine meşguldum ki, bu olağan görüntüleri bile bir merkeze gönderme yapmadan göremiyordum. Bu işlerden hangisinin daha önemli, daha gerekli olduğunu söyleyebilmenin, günümüzde bir yüzyıl öncesinde olduğundan ne denli daha zor olduğunu aklımdan geçirdim. Kömür taşıyıcısı mı yoksa dadı mı olmak daha iyiydi? Sekiz çocuk doğurmuş bir hizmetçi kadın dünyanın gözünde yüz bin pound kazanmış bir avukattan daha mı değersizdi? Bu tür sorular sormak boşuna, çünkü yanıtlarını kimse veremez. Hizmetçi ve avukatların karşılaştırmalı değerleri her bir on yıldan öbürüne yükselip düşmekle kalmaz, onları şu anda oldukları biçimde ölçecek cetvellerimiz de yoktur. Profesörümünden beni kadınlar konusundaki savının şu ya da bu yönü üzerine “tartışılmaz açıklamalar”la donatmasını istemekle aptallık etmiştim. Kişi herhangi bir yeteneğin o andaki değerini söyleyebilse de, o değerler değişecektir; büyük olasılıkla bir yüzyıla kadar tümüyle değişmiş olacaklar. Kendi kapımın basamaklarına vardığımda, dahası, bir yüzyıla kadar kadınlar korunan cins olmaktan çıkmış bulunacaklar, diye düşündüm. Sonuçta bir zamanlar kendilerinden esirgenen tüm eylemlere ve etkinliklere katılacaklar. Dadılar kömür taşıyacak. Bakkal kadın lokomotif kullanacak. Kadınların korunan cins oldukları sırada yapılan gözlemlere dayalı tüm özellikler yok olacak – örneğin (tam o anda bir tabur asker uygun adım yür-

rüyerek sokaktan geçti), örneğin kadınların, din adamlarının ve bahçıvanların öbür insanlardan daha uzun yaşamaları. O korunma kaldırılıp aynı eylemlere ve zorlamalara sokulduklarında, asker, denizci ve lokomotif sürücüsü ya da liman işçisi yapıldıklarında kadınlar, erkeklerden öylesine daha genç, öylesine daha çabuk ölürlər ki, kişi eskiden “Bir uçak gördüm,” dediği gibi “Bir kadın gördüm,” diyecektir. Kapıyı açarak, kadınlık korunma altında bir uğraş olmaktan çıktığında her şey olabilir, diye düşündüm. Ama bütün bunların benim yazımın konusu olan “Kadınlar ve Kurmaca Yazın” ile ne ilgisi olabilir, diyerek içeri girdim.

Akşam insanın yanında önemli bir görüş ve güvenilir bir gerçeğe eve dönememesi umut kırıcıydı. Kadınlar erkeklerden yoksuldur, çünkü – şu ya da bu. Gerçeği aramaktan artık vazgeçip lav gibi kızgın, bulaşık suyu gibi rengi kaçmış bir görüşler seline kendini kaptırmak belki de daha iyi olurdu. Perdeleri kapamak, aklı başka yana çeken etmenleri dışlamak, lambayı yakmak, araştırma alanını daraltmak ve görüşleri değil, verileri toplayıp kaydeden tarihçiden, kadınların çağlar boyunca değil, örneğin Elizabeth döneminde İngiltere’de hangi koşullar altında yaşadıklarını anlatmasını istemek belki de daha yerinde olurdu.

Çünkü görünürde her iki erkekten biri şarkı ve şiir yazabilirken hiçbir kadının bu olağanüstü yazın alanında tek bir sözcük bile yazmamış olmasının nedeni uzun zamandır çözülemeyen bir bilmecedir. Kendi kendime, kadınların içinde yaşadıkları koşullar nelerdi, diye sordum; çünkü kurmaca, yazın, başka bir deyişle imgelem gücüne dayanan çalışmalar, bilimde belki olabileceği gibi bir çakıl tanesi benzeri yere atılmazlar; kurmaca yazın örümcek ağı gibi, belki çok

yumuşakça, ama dört bir yanından yaşama sımsıkı bağlıdır. Çokluk bu bağıllık güçlkle sezelebilir; Shakespeare'in oyunları, örneğin, sanki kendiliklerinden mükemmelliğe erişmişçesine orada bir yerlerde asılı gibidirler. Ama bu ağ bir köşesinden çıkarıldığında, kenarları söküldüğünde ya da ortasından delindiğinde, kişi bu ağların bedeni olmayan varlıklarca havada asılı kalarak örülmediklerini, aksine acı çeken insanların yapıtı olduklarını ve sağlık, para ve içinde yaşadığımız konut gibi büyük ölçüde maddesel olan şeylere bağlı olduklarını anımsar.

Bu nedenle tarih kitaplarının durduğu raflara gidip en son yazılanlardan birini, Profesör Trevelyan'ın *İngiltere Tarihi*'ni aldım. Bir kez daha "Kadınlar" maddesine baktım ve "Kadınların Durumu" konusunun bulunduğu sayfaları açtım. "Evli kadınların kocalarınca dövülmesi erkeklerin yasal hakkıydı ve bu hak, yüksek sınıflarda olduğu gibi aşağı sınıflarda da utanç duyulmadan uygulanırdı!" diye okudum. Tarihçi şöyle sürdürüyordu sözü: "Aynı biçimde, anne babasının seçtiği beyefendiyle evlenmeye karşı çıkan kız çocuk, kamuoyunda hiçbir tepki uyandırmadan odaya kilitlenip dövülebiliyor, yerden yere savrulabiliyordu. Evlilik, özellikle 'şövalye' (nezaket ve cömertlik) niteliklerine sahip yüksek sınıflarda, kişisel bir beğeni olayı değil, ailesel açgözlülük meselesiydi... Evlenecek taraflara çokluk beşik kertmesi yapılır, evlilikse çocukluktan çıkar çıkmaz gerçekleştirilirdi!" 1470 yıllarında, yani Chaucer'm yaşadığı çağın hemen sonrasında durum böyleydi. Kadınların durumuna bundan sonraki değinme iki yüzyıl sonrasına aitti, yani Stuartlar zamanına. "Yüksek ve orta sınıf kadınlarının kocalarını kendilerinin seçmesi hâlâ kuraldışı olmayı sürdürüyordu ve koca bir kere seçildi mi, efendi ve sahip oluyordu, en azından yasa ve gelenekler izin verdiğince. Ama yine de," diye sonuçlandırıyor Profesör Trevelyan, "ne Shakespe-

are'in kadınları ne de Verneyler ve Hutchinsonlar gibi otantik 17. yüzyıl günlüklerini kaleme alan kadınlar, kişilikten ve kişilik yapısından yoksun görünüyor." Kuşkusuz, Kleopatra kendi bildiğini okumuş olmalı; Lady Macbeth'in de kendine özgü bir irade gücü olduğu varsayılabilir; Rosalind'in çekici bir kız olduğu sonucu çıkarılabilir. Profesör Trevelyan, Shakespeare'in kadınlarının kişilik ve kişilik yapısından yoksun olmadıklarını ileri sürdüğünde gerçeğin dışında bir şey söylemiyor. Tarihçi olmayan biri, daha da ileri gidip kadınların en baştan beri tüm ozanların tüm yapıtlarında yol gösteren ışıklar gibi yandıklarını söyleyebilir –örneğin, oyun yazarları arasında Clytemnestra, Antigone, Kleopatra, Lady Macbeth, Phèdre, Cressida, Rosalind, Desdemona, Malfi Düşesi; kurmaca yazın yazarları arasında ise Millamant, Clarissa, Becky Sharp, Anna Karenina, Emma Bovary, Madame de Guermantes– akla bir çığ gibi üşüşen bir sürü ad ve bunlardan hiçbiri "kişilik ve kişilik yapısından" yoksun kadınları anımsatmıyor. Gerçekten de kadınlar, yalnızca erkeklerin yarattığı kurmaca yazında varolsalardı, kişi onları son derece önemli, çok çeşitli, kahraman ve kötü, görkemli ve aşağılık, olağanüstü güzel ve iğrenç, bir erkek denli yüce, kimilerinin düşündüğü gibi daha da üstün bir insan sanabilirdi.*

-
- (*) Kadınların neredeyse Doğu'ya özgü biçimde odalık ve köle olarak tutuldukları Athena'nın kentinde, tiyatro sahnesinin Clytemnestra ve Cassandra, Atossa ve Antigone, Phèdre ve Medea gibi kişileri ve "kadın düşmanı" Euripides'in her bir oyununda öne çıkan tüm öbür kadın kahramanları yaratmış olması çok garip ve neredeyse açıklanamaması olanaksız bir durum olarak kalmaktadır. Ama gerçek yaşamda saygın bir kadının tek başına sokakta zar zor görülmesine karşın sahnede erkeğin eşiti olarak ortaya çıkması ya da ona üstün gelmesi hiçbir zaman doyurucu biçimde açıklanamamış bir paradokstur. Modern trajedilerde de benzer ağır basma durumlarına rastlanır. Her durumda, Shakespeare'in yapıtlarının şöyle bir incelenmesi, bu ağır basma durumunun, yani kadınların inisiyatifi ellerinde tuttukları olgusunun Rosalind'den Lady Macbeth'e nasıl sürüp gittiğini ortaya çıkarmakta yeterlidir. Bu Racine'de de böyledir; trajedilerinin altısı kadın kahramanlarının adlarını

Gerçek yaşamda ise, Profesör Trevelyan'ın belirttiği gibi, o eve kapatılıp dövölüyor ve yerden yere atılıyordu.

Bunun sonucunda ortaya son derece garip ve karmaşık bir yaratık çıkıyor. Düşsel planda kadın son derece önemlidir; gerçek yaşamda ise tümüyle önemsiz. Şiiri bir baştan öbür başa kaplar; tarihte hiç görülmez. Kurmaca yazında kralların ve fatihlerin yaşamlarına hükmeder; gerçek yaşamda ailesinin parmağına bir yüzük geçirdiği herhangi bir oğlanın kölesidir. Kurmaca yazında en esin dolu sözler, en derin düşünceler onun dudaklarından dökülür; günlük yaşamda hemen hemen hiç okuyup yazamaz ve kocasının malıdır.

Önce tarihçiler, ardından ozanları okuyan kişinin kafasında canlanan görülmemiş bir canavardı o, kuşkusuz – kartal kanatlarına sahip bir solucandı; yaşamın ve güzelliğin timsali, mutfakta işkembe doğruyordu. Ama imgelem için ne denli eğlendirici olurlarsa olsunlar bu canavarlar gerçekte yaşamıyorlar. Kişinin onu yaşama kavuşturması için yapması gereken, aynı anda şiirsel ve düzyazısal düşünürken olguları da hiç gözden kaçırmamaktı; –onun adı Mrs. Martin'dir; 38 yaşındadır, üzerinde mavi bir elbise, siyah bir şapka ve kahverengi ayakkabılar vardır– ama aynı zamanda işin kurmaca yazın yönünü de ihmal etmemekti – o içinde türlü ruhların ve güçlerin hiç durmaksızın sağa sola savruldukları, parlayıp söndükleri bir teknedir. Oysa kişi bu yöntemi Elizabeth dönemi kadınlarına uyguladığında tam bir aydınlanma sağlanamıyor; gerçek durumlara ait bilgi eksikliği kişiyi durduruyor. Kişi kadınla ilgili, ayrıntılı, tümüyle doğru ve elle tutulur hiçbir şey bilmiyor. Tarih ka-

---

taşır ve erkek kahramanlarından hangisini Hermione ve Andromaque, Bèrenice ve Roxane'in karşısına çıkarabiliriz? Aynı şey Ibsen için de geçerli; hangi erkek Solveig ve Nora, Hedda ve Hilda Wangen ve Rebecca West'in yerini tutabilir?" F.L. Lucas, *Trajecti*, s. 114-115.

dından hemen hemen hiç söz etmez. Ve bu arada ben, tarihten ne anladığını görmek için yeniden Profesör Trevelyan'a dönmüştüm. Bölüm başlıklarına bakarak tarihin şu anlamlara geldiğini gördüm:

“Beşlik Malikanesi ve Açık-tarla Tarımcılığı... Haçlı Seferleri... Üniversite... Avam Kamarası... Yüzyıl Savaşları... Güller Savaşları... Rönesans Bilginleri... Manastırların Ortadan Kalkması... Toprak Kavgaları ve Din Çatışmaları... İngiliz Deniz Gücünün Kaynağı... Armada” vesaire. Ara sıra kadınlardan da söz edildiği oluyor; Elizabeth ya da Mary adları geçiyor, biri bir kraliçe, diğeri bir soylu. Ama ellerinde beyinlerinden ve kişiliklerinden başka hiçbir şeyleri olmayan orta sınıf kadınları, bir araya getirildiklerinde tarihçinin geçmiş anlayışını oluşturan büyük hareketlerden herhangi birinde hiçbir biçimde yer almamışlardı. Onu kısa öykülerden oluşan bir kitapta da göremeyiz. Aubrey ondan hemen hemen hiç söz etmez. Kadın, hiçbir zaman kendi yaşamını yazmaz ve nadiren günlük tutar; varolan yalnızca bir deste mektuptur. Onu değerlendirmemizi sağlayacak hiçbir oyun ya da şiir bırakmamıştır. Kişinin gereksinim duyduğu –acaba niçin Girtonlu ya da Newnhamlı parlak bir kız öğrenci bunu bize sağlamaz?– bir yığın bilgi, diye düşündüm; kaç yaşında evleniyordu; kural olarak kaç çocuğa sahip oluyordu; evi nasıldı; kendine ait odası var mıydı, yemekleri o mu pişiriyordu; bir hizmetçiye sahip olabilir miydi? Bütün bu bilgiler, muhtemelen kaymakamlık kayıtlarında ve hesap defterlerinde bir yerlerde saklanıyordur; sıradan bir Elizabeth dönemi kadınının yaşamı bir yerlerle dağınık olarak bulunuyor olmalı, biri bunları bir araya getirip bir kitap oluşturabilir. O ünlü fakültelerin kız öğrencilerine tarihi yeniden yazmalarını önermek –diye düşündüm bakışlarımı raflarda gezdirip orada olmayan kitapları arayarak– hayal edebileceğimden daha cüretkâr olmayı gerektirir; gerçi böy-

le bir şeyin biraz garip, gerçekdışı ve tek taraflı olacağını kabul etmiyor da değilim; ama neden tarihe bir ek yazmasınlar ve buna, doğal olarak, kadınların yakışksız kaçmadan boy gösterebilecekleri göze batmayan bir ad vermesinler? Çünkü kadınlar, sık sık büyük adamların yaşamlarında bir an görünüp hemen yeniden arka planda kaybolurlar, artlarında –buna giderek inanıyorum– bazen bir göz kırpması, bazen bir gülümseme, hatta belki bir damla gözyaşı bırakarak. Ayrıca Jane Austen’ın yaşamı üzerine yeterli bilgimiz var; Joanna Baillien’in trajedilerinin Edgar Allan Poe’nun şiiri üzerindeki etkisini yeniden ele almak da pek gerekli görünmüyor; kaldı ki ben, Mary Russel Mitford’un evleri ve uğrak yerleri en azından bir yüzyıl halka kapalı tutsa aldırmazdım. Ama, kitap raflarına bir kez daha bakarak, benim üzücü bulduğum şey, diye sürdürdüm düşüncemi, 18. yüzyıl öncesinde kadınlarla ilgili hiçbir şey bilinmemesiydi. Kafamda evirip çevirebileceğim hiçbir örnek yoktu. Ben burada durmuş, kadınların Elizabeth döneminde neden şiir yazmadıklarını soruyorum ve nasıl eğitildiklerinden, kendilerine ait oturma odaları olup olmadığından, yirmi bir yaşına basmamış kaç kadının çocuk sahibi olduğundan kısacası, sabah sekizden akşam sekize neler yaptıklarından emin değildim. Belli ki hiç paraları yoktu; Profesör Trevelyan’a göre, hoşlarına gitsin gitmesin, on beş on altılarında, çocuk odasından çıkar çıkmaz evlendirilirlerdi. Bu duruma bakılırsa, aralarından biri ansızın Shakespeare’in oyunlarını yazsaydı çok tuhaf olurdu, diye özümsedim ve artık hayatta olmayan, sanırım o zamanlar piskopos olan yaşlı beyefendinin, yaşayan, yaşamış ya da yaşayacak hiçbir kadının Shakespeare’in dehasına sahip olamayacağını söylediğini anımsadım. Bu konuda gazetelere de yazmıştı. Kendisine danışmak için başvuran bir bayana, bir tür ruha sahip olduklarını kabul etmekle birlikte kedilerin cennete git-

mediklerini de söylemişti. O yaşlı beyefendiler bizi nasıl da düşünmekten kurtarırlar! Onların yaklaşımı karşısında bilgisizliğin sınırı nasıl da parçalanıp gider! Kediler cennete gitmez. Kadınlar Shakespeare'in oyunlarını yazamaz.

Nasıl olursa olsun, Shakespeare'in raftaki yapıtlarına bakarken, piskoposun en azından bu konuda haklı olduğunu düşünmeden edemedim; bir kadının Shakespeare'in çağında Shakespeare'in oyunlarını yazmış olabilmesi her yönüyle ve tümüyle olanaksızdı. Gerçek verilere ulaşmak olağanüstü güç olduğundan, izin verin, düş gücümü harekete geçirip Shakespeare'in Judith adında son derece yetenekli bir kız kardeşi olmuş olsaydı neler olurdu diye şöyle bir tahmin yürütmeye çalışayım. Shakespeare büyük olasılıkla liseye gitmiş, Latince –Ovid, Virgil ve Horace– ve gramer ile mantık üzerine bilgi edinmişti, çünkü annesine yüklü bir miras kalmıştı. Çok iyi bilindiği gibi tavşan avlayan, belki de geyik vuran ele avuca sığmaz bir oğlandı ve yapması gerekenden çok daha önce, kendisine normalden çok daha kısa bir sürede çocuk doğuran, komşu çevrelerden bir kadınla evlenmek zorunda kalmıştı. Bu felaket, onun şansını denemek için Londra'ya gitmesiyle sonuçlandı. Tiyatrodan hoşlandığı anlaşılıyor; bu işe sahne kapısında at tutmakla başladı. Kısa sürede tiyatroda iş bulup başarılı bir oyuncu oldu ve dünyanın merkezinde yaşamaya başladı; artık herkesle karşılaşılıyor, herkesi tanıyor, sanatını tahtaların üzerinde uyguluyor, zekâsını sokaklarda kullanıyordu; kraliçenin sarayına giriş hakkını bile elde etti. Bu arada, olağanüstü yetenekli kız kardeşinin evde kaldığını varsayalım. O da aynı ölçüde maceracı, aynı ölçüde yaratıcıydı ve dünyayı tanımak için aynı ölçüde yanıp tutuşuyordu. Ama okula gönderilmedi. Horace ve Virgil okumak bir yana gramer ve mantık okumak gibi bir olanağı dahi yoktu. Arada bir eline bir kitap, belki de erkek kardeşinkilerden birini alıp bir-

kaç sayfa okuyordu. Tam o anda annesi ya da babası içeriye girip çorapları yamamasını ya da pişen türlüye bakmasını ve kitap kâğıtla oylanmamasını söylüyordu. Sert ama şefkatle konuşurlardı, çünkü bir kadın için yaşam koşullarının ne denli zorlu olduğunu bilen ve kızlarını seven dürüst insanlardı – hatta büyük bir olasılıkla Judith babasının göz-bebeği idi. Belki de bir elma ambarında gizlice birkaç satır karalamış ama yazdıklarını özenle saklamak ya da yakmak durumunda kalmıştı. Ne var ki, daha yirmisine varmadan tanıdık bir yün tüccarıyla arasında söz kesildi. Evlilikten nefret ettiğini haykırdığı için babası tarafından dövüldü. Sonra babası onu azarlamaktan vazgeçti. Bunun yerine kendisini incitmemesi, bu evlilik meselesinde onu utandırması için kızına yalvardı. Ona bir dizi boncuk ya da güzel bir etek vereceğini söyledi; gözlerinde yaşlar birikmişti. Judith ona nasıl karşı koyabilirdi? Babasının kalbini nasıl kırabilirdi? Ancak yeteneğinin gücü onu buna zorluyordu. Eşyalarını küçük bir çıkına koyup bir yaz akşamı iple pencereden aşağıya indi ve Londra'nın yolunu tuttu. Henüz on yedisinde değildi. Çalılıklarda ötüşen kuşların sesi kulağa onun sesi kadar hoş gelmezdi. Erkek kardeşininki gibi bir yeteneğe, sözcüklerin uyumu konusunda son derece canlı bir imgeleme sahipti. Yine kardeşi gibi tiyatrodan hoşlanıyordu. Sahne kapısına dikilip oynamak istediğini söyledi. Adamlar gülüp onunla alay ettiler. Şişman, ağzı bozuk bir adam olan tiyatro müdürü kaba bir kahkaha savurdu. Kanışlerin dans etmesi ve kadınların oyunculuk yapmasıyla ilgili bir şeyler böğürdü, hiçbir kadın tiyatro oyuncusu olmaz dedi. Bir şeyler çıtlattı – ne olduğunu tahmin edebilirsiniz. Sanatında eğitim görmesi mümkün değildi. Akşam yemeği için bir tavernaya gidip geceyarısı sokaklarda dolaşabilir miydi? Ne var ki yazarlık dehası kıza rahat vermiyor, erkeklerle kadınların yaşamlarını ve huylarını inceleyerek

açlığını doğurmak için yanıp tutuşuyordu. Sonunda –yüzü inanılmaz biçimde Shakespeare’e benziyordu; aynı çelik mavisi gözler, aynı kavisli kaşlara sahipti– en sonunda oyuncu menajer Nick Green, ona acıdı; Judith bu beyefendiden hamile kaldığını öğrendi ve böylece –bir kadın bedeninde kıştırılıp kalmış bir şair ruhunun şiddetini ve ateşini kim ölçebilir?– bir kış gecesi canına kıydı ve şimdi otobüslerin durduğu bir kavşakta gömülü yatıyor.

Shakespeare’in döneminde bir kadın onun dehasına sahip olmuş olsaydı, sanırım öyküsü böyle yazılırdı. Ama kendi açımdan merhum piskoposun düşüncesini paylaşıyorum – Shakespeare’in döneminde bir kadının Shakespeare’in dehasına sahip olması düşünülemez. Çünkü Shakespeare’inki gibi bir deha köle gibi çalışan, hiç eğitim görmemiş ve hizmet sunmakla yükümlü insanlar arasında doğmaz. İngiltere’de Saksonlar ve Bretonlar arasında doğmamıştı. Günümüzde işçi sınıfı arasında da doğmuyor. Öyleyse nasıl olup da, Profesör Trevelyan’m dediğine göre çocukluktan çıkmadan iş görmeye başlayan, anne ve babaları tarafından buna zorlanan ve yasa ile geleneğin tüm gücüyle bundan sorumlu tutulan kadınlar arasında doğsun ki? Yine de işçi sınıfında olduğu gibi kadınlar arasında da bir tür deha gizlenmiş olmalı. Zaman zaman karanlığın içinden bir Emily Brontë ya da bir Robert Burns parıldayarak o dehanın varlığını kanıtlar. Ancak şurası kesindir ki bu deha, kendini hiçbir zaman kâğıda geçirememişti. Oysa kişi, suya batırılan bir cadı, şeytanın içine girmiş olduğu bir kadın, şifalı otlar satan bilge bir kadın ya da bir annesi olan az rastlanır mükemmellikte bir erkek ile ilgili bir şeyler okuduğunda, yitik bir romancı, baskı altında bir ozan, suskun ve boynu bükük bir Jane Austen, yeteneğinin onu soktuğu işkenceyle çıldırmış, yol kenarlarında başıboş gezinen ya da çayırlarda dolaşarak kafasını patlatan bir Emily Brontë’nin

izini bulduğuna inanıyor. Gerçekten, imzasız birçok şiir yazmış olan Anon'un* ardında bir kadının gizlendiğini varsayacak kadar ileri gidebilirim. O baladları ve halk ezgilerini bir kadının yazdığını, onları çocuklarına mırıldanıp uzun kış gecelerinde ip eğirirken hoşça vakit geçirdiklerini, sanırım, Edward Fitzgerald ileri sürmüştü.

Bu doğru ya da yanlış olabilir –kim bilebilir ki?– ama oluşturduğum biçimiyle Shakespeare'in kız kardeşinin öyküsünü yeniden gözden geçirirken bunun bana doğru gelen yanı şu oldu: 16. yüzyılda üstün bir yetenekle doğan herhangi bir kadın hiç kuşkusuz çıldırır, kendini vurur ya da yaşamını köyün dışında bir kulübede, korkulan ve alaya alınan bir yarı cadı, yarı büyücü olarak geçirirdi. Çünkü üstün yeteneğini şiire dökmeyi denemiş bir kızın başkalarının önüne çıkarılmış engellerin ve zorlukların altında ne kadar ezildiğini, öte taraftan kendi çelişik güdülerinin etkisinde bir o yana bir bu yana çekilip acı duyduğunu, bu yüzden beden ve akıl sağlığını bir ölçüde yitirdiğini bilmek için ruhbilimden bir parça anlamak yeterlidir. Hiçbir kız kendine kötülük etmeksizin ve akıldışı, ama kaçınılmaz acılar çekmeksizin –çünkü bekaret birtakım toplumlarca bilinmeyen nedenlerden icat edilmiş bir fetiş olabilir– Londra'ya gidip sahne, kapısına dikilerek zorla oyuncu-menajerlerin karşısına çıkmış olamazdı. O zamanlar, şimdi bile öyle, bekaretin bir kadının yaşamında dinsel bir önemi vardı ve kendisini sinirlerle ve içgüdülerle öylesine sarıp sarmalamıştı ki onu çözüp serbest bırakmak ve gün ışığına çıkarmak çok ender bir yüreklilik gerektirirdi. 16. yüzyılda Londra'da bağımsız bir yaşam sürdürmüş olmak, ozan ve oyun yazarı bir kadın için onu ölüme götürebilecek bir sinir gerilimi ve açmaz anlamına gelirdi. Hayatta kalabilseydi

---

(*) Anon: Anonim.

yazabildiklerinin tümü gerilimli ve karamsar bir imgelem-
den çıkan çarpıtılmış ve sakatlanmış yapıtlar olurdu. Ve ka-
dın yazarlara ait hiçbir şeyin bulunmadığı raflara bakarak
kuşkusuz, diye düşündüm, bu kadının yapıtları olsa olsa
imzasız yayınlanırdı. Buna sığınacağından emindim. 19.
yüzyıl kadar geç bir dönemde bile kadınların gerçek adları-
nı saklamaları, bekaret anlayışının kalıntılarıydı. Yapıtları-
nın kanıtladığı gibi içsel bir çatışmanın kurbanları olan
Currer Bell, George Eliot ve George Sand erkek adı kullanarak
faydasız yere kendilerini gizlemeyi denemişlerdir. Ve
böylece, karşı cins tarafından yerleştirilmiş olmasa da açık-
ça desteklenen, kadının ünlenmesini yakışıksız addeden
geleneğe (kendi adından çokça söz ettiren bir adam olan
Perikles, bir kadının başlıca övünme kaynağının hakkında
konuşulmaması olduğunu söylemiştir) boyun eğmişlerdir.
Kimliklerini bildirmeme ihtiyacı kanlarına işlemiştir. Ör-
tünme tutkusu onları yönetmeyi sürdürmektedir. kadınlar
şimdi bile kendi ünlerinin niteliğiyle erkekler kadar ilgili
değillerdir ve bir genelleme yapılacak olursa, yolları üzerin-
deki bir mezar taşının ya da bir elektrik direğinin yanından
geçerken alımlı bir kadın gördüklerinde ya da bir köpek, *Ce
chine est à moi*, o köpek bana ait, diye mırıldanan içgüdüle-
rine kulak vererek o taş ya da direğin üzerine adlarını kazı-
mak için karşı konulmaz bir istek duyan Alf, Bert ya da
Chas gibi davranmadan oradan geçip gidebilirler. Ve tabii
bu bir köpek de olmayabilir, diye düşündüm, Parliament
Square, Sieges Alle ve başka caddeleri anımsayarak, bu bir
toprak parçası ya da kıvrıkcık siyah saçlı bir erkek de olabi-
lir. Çok güzel bir zenci kadının yanından bile, onu bir İngi-
liz kadını yapmayı arzulamadan geçmek kadın olmanın en
büyük avantajlarından biridir.

Öyleyse, 16. yüzyılda şiir yazma yeteneğiyle doğan o ka-
dın mutsuz biriydi, kendisiyle çatışma içinde bir kadındı.

Yaşamının tüm koşulları, kendi içgüdülerinin tümü, akıldakileri özgür kılmak için gerekli ruhsal duruma düşmüştü. Peki, ama yaratma eylemi için en uygun ruh durumu neydi, diye sordum kendime. Kişi, o anlaşılmaz eylemi geliştirip olanaklı kılan bu ruh durumunu anlayabilir miydi? Düşüncelerimin vardığı bu noktada Shakespeare'in trajedilerinin bulunduğu cildi açtım. Örneğin *Kral Lear* ve *Antony ile Kleopatra*'yı yazdığı sırada Shakespeare'in ruhsal durumu neydi? Hiç kuşkusuz varolan ruh durumları içinde bir şair için en elverişli olanıydı. Ama Shakespeare bu konuda hiçbir şey söylememiştir. Yalnızca rastlantı sonucu ve öylesine biliyoruz ki Shakespeare, "hiçbir zaman tek bir satır bile silmemiş"tir. Gerçekten belki de 18. yüzyıla dek, hiçbir sanatçı kendi ruh durumuyla ilgili herhangi bir şey söylememiştir. Bunu Rousseau başlatmış olabilir. Her neyse, 19. yüzyıla gelindiğinde kişisel bilinç öylesine gelişmişti ki, yazarların ruh durumlarını, itirafnamelerinde ve özyaşam öykülerinde anlatmaları alışkanlık haline gelmişti. Yaşamları da kaleme alınıyor, ölümlerinden sonra mektupları basılıyordu. Bunun sonucunda *Lear*'ı yazdığı zaman Shakespeare'in neler yaşadığını bilemememize karşın *Fransız Devrimi*'ni yazarken Carlyle'in neler yaşadığını; *Madame Bovary*'yi yazarken Flaubert'in neler yaşadığını; Keats'in ölümün gelişine ve dünyanın umarsızlığına karşı şiir yazarken neler yaşadığını biliyoruz.

Kişi günümüzün bu çok etkileyici itiraf ve kendini inceleme yazınından, dâhice bir yapıt yazmanın hemen hemen her zaman müthiş güçlüklerle elde edilen bir başarı olduğunu anlayabiliyor. Her şey, dâhiyane bir yapıtın bir bütün olarak ve hiç örselenmeden yazarın usundan çıkabilme olasılığına karşıdır. Genelde maddi koşullar buna karşıdır. Köpekler havlayacaktır; insanlar çalışmasını yarıda kesecektir; para kazanmak gerekecektir; sağlık durumu bozulacaktır. Üs-

tüne üstlük tüm bu güçlükleri belirginleştirip katlanılmasını daha da güçleştiren, dünyanın o meşum vurdumduymazlığı vardır. O vurdumduymazlık insanlardan şiirler, romanlar, tarihler yazmalarını istemez; onlara gereksinimi yoktur. Flaubert'in yerinde bir sözcük bulması ya da Carlyle'in titizlikle şu ya da bu durumu doğrulaması onun umurunda bile değildir. Doğal olarak, istemediği bir şeyin karşılığını vermeye de pek niyeti yoktur. Ve böylece Keats, Flaubert ya da Carlyle, özellikle gençliklerinin yaratıcı günlerinde, heves ve cesaret kırılcılığın türlü biçimleriyle karşı karşıya kaldılar. Bu inceleme ve itiraf yapıtlarından bir lanetleme, acı bir haykırış yükselir. "Sefalet içinde ölen büyük ozanlar" – ezgilerinin ağırlığı işte budur. Bütün bunlara karşın ortaya bir şey çıkarsa, bu bir mucizedir ve büyük olasılıkla hiçbir kitap ilk tasarlandığı şekilde, tüm olarak ve örselenmeden doğamaz.

Ama kadınlar için, diye düşündüm boş raflara bakarak, bu güçlükleri aşmak sonsuz ölçüde daha da korkunçtu. Her şeyden önce, 19. yüzyıl başlarına değin, bir kadının, annesi ve babası olağanüstü zengin ya da çok soylu olmadıkça, sessiz ya da ses geçirmeyen bir odası olması bir yana, yalnızca kendine ait bir odaya sahip olması bile olanaksızdı. Babasının iyi niyetine kalmış cep harçlığı yalnızca giyim kuşamına yettiği için, tümü yoksul erkekler olan Keats, Tennyson ve Carlyle'm bile rahatlıkla yapabildikleri bir yürüyüş turu, Fransa'ya kısa bir gezi, berbat olmakla birlikte onları ailelerinin baskısından ve isteklerinden koruyan kalacak ayrı bir yer gibi kimi avuntulardan yoksun bırakılmıştı. Bu gibi maddi güçlükleri aşmak olanaksızdı; ama daha kötüsü, maddi olmayanlardı. Keats ve Flaubert ile öbür erkeklerin güçlkle katlandıkları dünyanın aldırmazlığı, kadınların durumunda aldırmazlık değil düşmanlıktı. Dünya erkeğe dediği gibi kadına da istersen yaz, beni hiç ilgilen-

dirmiyor demiyordu. Dünya kaba bir kahkahayla, yazmak mı diyordu. Yazmak senin neyine? Bu noktada Newnhamlı ve Girtonlu ruhbilimciler yardımımıza koşmalı, diye düşündüm, raflardaki boş yerlere bir kez daha bakarak. Çünkü heves kırıcılığın sanatçının ruhu üzerindeki etkisini ölçme zamanı gelmişti; tıpkı, bir süt ürünleri kuruluşunun normal ve A sınıfı iki ayrı sütün fareler üzerindeki etkisini ölçmesi gibi. Bir kez görmüştüm, biri silik, ürkek ve küçük, öbürü gösterişli, girişken ve büyük iki fareyi yan yana kafese koymuşlardı. Sanatçı olarak kadınları neyle besliyoruz, diye sordum, sanırım kuru erikle krema yediğimiz akşamı anımsamıştım. Bu soruyu yanıtlamak için akşam gazetesini açıp Lord Birkenhead'in düşüncelerini okumam aslında yeterliydi – ama, yok, vazgeçtim, Lord Birkenhead'in kadınların yazı yazmasıyla ilgili görüşlerini kopya etmekle zamanımı boşa harcamayacağım. Dean Inge'nin sözlerini de bir kenarda bırakacağım. Harley Sokağı uzmanına da Harley Sokağı'nın yankılarını kendi çılgılığıyla uyandırma izni verilebilir, ama bu, benim kılımı bile kıpırdatmaz. Ama Mr. Oscar Browning'den alıntı yapacağım, çünkü kendisi bir zamanlar Cambridge'in ünlü kişilerindendi ve Girton ile Newnham'daki öğrencileri sınama alışkanlığına sahipti. Mr. Oscar Browning şu sözleri tekrarlamadan edemezdi: “Bunca sınav kâğıdına baktıktan sonra, verdiğim notlardan bağımsız olarak edindiğim izlenim, en iyi kadının en kötü erkekten, ussal açıdan daha aşağı düzeyde olduğudur.” Bunları söyledikten sonra Browning odasına döndü –işte onu bize sevdiren ve belirli bir boyuta ve görkeme sahip bir insan figürü yapan da bu sonuçtur– odasına döndü ve kanepe'nin üzerinde bir seyis yamağını yatar buldu – “neredeyse bir iskeletti; avurtları çökük ve solgun, dişleri kararmıştı ve bedeninin tümünü kullanamıyormuş gibi görünüyordu... ‘Bu Arthur’dur,’ [diyordu Mr. Browning] ‘gerçekten de çok tatlı

ve son derece zeki bir çocuktur.” Bu iki görüntü benim için her zaman sanki birbirini tamamlıyormuş gibi gelir. Ve ne mutlu ki, bu biyografi çağında iki görüntü çoğunlukla birbirini tamamlamaktadır, böylelikle büyük adamların düşüncelerini yalnızca söyledikleriyle değil, yaptıklarıyla da yorumlayabiliyoruz.

Ama bugün artık bu yapılabiliyorsa da önemli kişilerin ağzından çıkan bu gibi düşünceler çok değil, daha elli yıl öncesinde yeterince korkunç olmalıydı. Bir babanın kızının evden ayrılıp yazar, ressam ya da bilgin olmasını en yüce nedenlerle istemediğini varsayalım. “Bak, görüyor musun, Mr. Oscar Browning ne diyor,” derdi baba kızma ve yalnızca Oscar Browning de yoktu; *Saturday Review* vardı; Mr. Greg vardı – “Kadınların varlığının özü,” diyordu Mr. Greg, önemle üzerinde durarak, “erkeklerin bakımı altında olmaları ve onlara hizmet etmeleridir” – kadınlardan ussal yönde bir şey beklenmeyeceği doğrultusunda erkeklerin ileri sürdüğü bir sürü görüş vardı. Babası bu görüşleri yüksek sesle okumasaydı bile her kız bunları okuyabilirdi ve okudukları, 19. yüzyılda da olsa, yaşama sevincini söndürmüş ve çalışmalarını büyük ölçüde etkilemiş olmalıydı. Her zaman karşısında başkaldırılacak, üstesinden gelinecek, bunu yapamazsın, onu beceremezsin diyen o iddia vardı. Sanırım bu başlangıç noktası bir kadın romancıyı pek de o kadar etkilemiyor; çünkü belirli bir yere gelebilmiş kadın romancılar olmuştur. Ama kadın ressamlar için hâlâ örseleyici bir yönü vardır ve sanırım kadın müzisyenler için şu anda bile geçerli ve son derece zehirleyicidir. Kadın besteci bugün, kadın sahne oyuncusunun Shakespeare zamanında bulunduğu yerdedir. Shakespeare’in kız kardeşiyle ilgili öykümü anımsayarak, Nick Green sahnede oynayan bir kadının ona dans eden bir köpeği hatırlattığını söylemişti, diye aklımdan geçirdim. İki yüzyıl sonra Johnson aynı cümleyi kadın-

ların vaaz vermesi konusunda yinelemişti. Ve bu noktada müzikle ilgili bir kitap açıp bir lütuf yılında, 1928'de, müzik yazmaya çalışan kadınlar için aynı sözler kullanılıyor dedim. "Matmazel Germaine Tailleferre ile ilgili olarak kişi, tabii müzikle anlatım biçimine yansıtarak, Dr. Johnson'm bir kadın vaiz için söylediklerini yineleyebilir: 'Efendim, bir kadının beste yapması bir köpeğin arka ayakları üzerinde yürümesi gibidir. İyi yapılmamıştır, ama yapılmış olması bile şaşırtıcıdır.'"* Tarih böylesine bir şaşmazlıkla kendimi yinelemekte.

Böylece Mr. Oscar Browning'in yaşamını kapatıp öbürlerini de bir yana ittikten sonra, 19. yüzyılda bile bir kadının sanatçı olmaya yüreklendirilmediği sonucuna vardım. Tam tersine, küçük görülüyor, tokatlanıyor, paylanıyor ve kendisine öğüt veriliyordu. Karşı çıkmak ve aksini kanıtlamak zorunluluğu sonucunda kadının kafası yorgun düşmüş, canlılığı azalmış olmalıydı. İşte burada yine, kadın hareketi üzerinde öylesine etki bırakan o çok ilginç ve karanlık, erkeklere özgü karmaşık ruhsal durumun atış alanına giriyoruz. Bu derinlerde yatan istek, kadının aşağı olmasından çok erkeğin üstün olmasına yönelik olduğundan, kişi nereye baksa, erkeğin kendini yalnızca sanatın ön saflarına yerleştirmekle kalmayıp kendisi için tehlikesi çok az ve tehlikeyi yaratan kadın adaylar alçakgönüllü ve sadık da olsalar, politika yoluna da barikatlar kurduğunu görüyor. Politika-ya olan aşırı tutkusuna karşın Lady Bessborough'nun bile alçakgönüllülükle boyun eğip Lord Granville Leveson-Gower'a şöyle yazdığını anımsadım: "... Politika konusunda gösterdiğim heyecan bir yana ve bu konuda o kadar çok konuşmuş olmama karşın, görüşünü belirtmenin ötesinde

---

(*) Cecil, Gray, *A Survey of Contemporary Music* (Bir Çağdaş Müzik Araştırması), s. 246.

(o da kendisine sorulduğunda) hiçbir kadının politika ya da herhangi başka bir ciddi konuyla ilgilenemeyeceğini belirten görüşünüze kesinlikle katılıyorum.” Ve bu minvalde sözlerini sürdürerek tüm coşkusunu hiçbir engelle karşılaşmayacağı bir yerde, Lord Granville’in Avam Kamarası’nda yapacağı ilk konuşma gibi son derece önemli bir konu üzerinde harcamaya yönelir. Oyun hiç kuşkusuz çok garip, diye düşündüm. Erkeklerin kadınların kurtuluşu hareketine karşı koymalarının tarihi, belki de bu kurtuluş hareketinin öyküsünden daha ilginç. Newnhamlı ya da Girtonlı genç bir kız öğrenci topladığı örneklerle bir kuram ortaya atabilse, eğlendirici bir kitap olurdu bu – ama bunun için ellerinde kalın bir eldivene ve kendini koruyacak som altından bir sopaya gereksinimi olurdu.

Lady Bessborough’yu kapayarak şimdi eğlendirici olanın, o zamanlar çıldırtacak derecede ciddiye alındığını anımsadım. Şimdi, kukuriku etiketli bir kitaba yapıştırıp yaz gecelerinde seçme bir dinleyici topluluğuna okunan görüşlerin bir zamanlar gözyaşlarına neden olduğunu sizlere içtenlikle söyleyebilirim. Büyükkannelerimiz ve onların anneleri arasında gözlerinde yaş kalmayınca ya da ağlayanlar vardı. Florance Nightingale acıyla haykırmıştı.* Bunların ötesinde, üniversiteye girebilmiş ve kendinize ait oturma odalarınız –yoksa hem oturma hem yatak odası mıydı?– olan sizler için, dehanın bu tür görüşleri görmezlikten gelmesi, kendisi üzerine söylenenlere aldırmmaması gerektiğini ileri sürmek çok kolay. Ama ne yazık ki, kendileri için söylenenlere en çok aldırnanlar, tam tersine, deha sahibi kadınlar ve erkeklerdir. Keats’i bir düşünün. Mezar taşının üzerine kazdırdığı sözcükleri anımsayın. Tennyson’ı düşünün; düşünün – ama uğursuz, ancak inkâr edilemez bir gerçek olan,

---

(*) Bkz. Florance Nightingale, *Cassandra*; R. Strachey tarafından *The Cause*’da yayınlanmış.

sanatçının doğası gereği hakkında söylenenlere aşırı derecede aldırıldığı olgusunun örneklerini çoğaltmam gereksiz sanırım. Yazın, başkalarının düşüncelerine mantığın ötesinde aldırılmış kimselerin enkazlarıyla kaplıdır.

Yeniden başlangıçtaki soruma, yaratıcı çalışma açısından en uygun ruh durumunun ne olduğuna dönerek, onlardaki bu duyarlılığın kötü yazgılarını pekiştirdiğini düşündüm; çünkü, diye devam ettim, *Antony ile Kleopatra*'nın olduğu bölümü önümde açık duran kitaba bakarak, sanatçının ruhunun ve kafasının, içindeki yapıtı eksiksiz ve olduğu gibi açığa çıkaracak o mucizeye yaklaşan büyük çabayı ortaya serebilmesi için Shakespeare'in aklı ve ruhu gibi berrak, uyum içinde olması gereklidir. İçinde bir tek engel, bir tek öğütülmemiş yabancı madde olmamalıdır.

Shakespeare'in ruh durumuyla ilgili bir şey bilmediğimizi söylememize karşın bunu söylerken bile, Shakespeare'in ruh durumuyla ilgili bir şeyler söylemiş oluyoruz. Donne, Ben Johnson ya da Milton ile karşılaştırıldığında Shakespeare üzerine bu denli az şey bilmemizin nedeni, duyduğu kinlerin, kızgınlıkların ve nefret ettiği şeylerin bizden saklanmış olmasıdır. Bize yazarı anımsatan herhangi bir açıklama ile yolumuzdan alıkonmuyoruz. Karşı koymak, yol göstermek, bir haksızlığı açığa vurmak, bir şeyin öcünü almak, bir güçlûge ya da acıya dünyanın tanıklık etmesini sağlamak arzusunun tümü onun bedeninden kovulmuş ve hazmedilmiştir. Bu yüzden dehası hiçbir engelle karşılaşmadan, özgürce ortaya dökülebilir. Yeryüzünde yapıtını eksiksiz dile getirebilmiş biri varsa o da Shakespeare'dir, diye düşündüm, yeniden kitap raflarına yönelerek; berrak, hiçbir engel tanımamış bir zihin varsa o, Shakespeare'inkidir.

Kişinin, 16. yüzyılda, sözünü ettiğim ruh durumuna sahip bir kadına rastlaması, hiç kuşkusuz, olanaksızdı. Önünde çocukların ellerini birbirine kavuşturup diz çöktükleri Elizabeth dönemi mezar taşlarını erken ölümleri düşünmek; onların karanlık odalı daracık evlerini görmek, o günlerde hiçbir kadının şiir yazmış olamayacağını anlamaya yeter. Kişinin bulmayı umabileceği tek şey, üstelik çok daha ileriki bir tarihte, büyük bir leydinin canavar diye anılma tehlikesini göze alıp görece özgürlüğünden ve rahatlığından yararlanarak kendi adıyla bir şeyler bastırmasıdır. Erkekler, diye düşünmeyi sürdürdüm, Miss Rebecca West'in "adı kötüye çıkmış feminizmi"nden kendimi uzak tutmaya çalışarak, kuşkusuz, snob değiller; ama genelde ancak bir kontesin şiir yazma çabalarının sıcak bir ilgiyle karşılamaya değer bulurlar. Kişi, unvana sahip bir hanımefendinin, adı sanı bilinmeyen bir Miss Austen ya da Miss Brontë'nin göreceğinden çok daha fazla destek görmesini bekler. Ama yine kişi onun ruhunun korku ve nefret gibi yabancı duygularla rahatsız edildiğini ve şiirlerinin o rahatsızlığın belirtilerini taşıyacağını da varsayar. Ki-

tap rafından şiirlerini elime alarak, örneğin Lady Winchilsea diye düşündüm. 1661'de doğmuş; hem doğuştan hem de evlilik yoluyla soylu; çocuğu yok; şiir yazıyor. Kişi, onun şiirlerine şöyle bir göz atmakla bile, kadınların durumu karşısında duyduğu öfkenin nasıl patladığına tanık olur.

*Nasıl da anlamsız kurallarla düşürülmüşüz!
Biz, doğanın değil eğitimin aptalları
Aklın tüm gelişmelerinden alıkonulmuş;
Sıkıcı, bildik ve tasarlanmış;
Biri öbürlerinin arasından sivrilse
Daha canlı bir düş gücü ve hırsın etkisinde,
Öylesine güçlü gelir ki karşı güçler
Başarı umudu asla korkuları dengeleyemez.*

Açıkça görüldüğü gibi, akli “tüm engelleri yok etmiş ve berrak” olmaktan uzaktır. Tam tersine, nefret ve üzüntüyle başka yönler çekilmiş, yorgun düşmüştür. İnsan soyu onun gözünde ikiye ayrılmıştır. Erkekler “karşı güç” tür; erkeklerden nefret edilir ve korkulur, çünkü yapmak istenen şeyi, yazmayı, engelleyecek güce sahiptirler.

*Yazık! Kalemini deneyen bir kadın
Ne kadar kibirli bir yaratık sayılır,
Bu hatayı hiçbir erdem gidermez
Kendi cinsimize ve doğamıza karşı geldiğimiz söylenir
İyi terbiye, moda, dans, giyim, oyun
Başarmayı arzulayacağımız şeylerdir.
Yazmak, okumak, düşünmek, araştırmak
Güzelliğimizi gölgeler, zamanımızı tüketir
Olgunluğumuzun zaferlerini yarıda keser
Hizmet isteyen bir evin sıkıcı idaresidir
Kimilerince en büyük sanatımız ve yararımız.*

Gerçekten, Lady Winchelsea yazdıklarının hiçbir zaman basılmayacağını varsayarak kendini yazmak için yüreklendirmek, şu hüznü ezgiyle kendini yatıştırmak zorundadır.

*Birkaç dosta ve acılarına söyle şarkını,
Çünkü defne korulukları için yaratılmadan
Gölgelerin karanlık olsun ve orada hoşnut ol.*

Ama açıkça görülüyor ki, aklını nefretten ve korkudan arındırmış, onu burukluk ve dargınlıkla doldurmamış olsaydı, içinde yanan ateş sımsıcacık olurdu. Zaman zaman katışıksız şiirsellikte sözcükler ortaya koyuyor:

*Ne de solmuş ipekler içinde besteleyecek
Hafifçe o eşsiz gülü*

Bu mısralar Mr. Murray tarafından haklı olarak övülüyor ve söylendiğine göre Pope bunları kendi mısralarına eklemiş:

*Şimdi fulyalar güçsüz usu yeniyor;
Hoş kokulu acının etkisiyle içimiz geçiyor.*

Böyle yazabilen, ruhu doğayla, düşünmekle uyum içinde bir kadının öfke ve burukluk duymaya zorlanması çok yazık. Aşağılanmaları ve gülüşmeleri, dalkavukların yaltaklanmalarını ve profesyonel şairin kuşkuculuğunu aklıma getirerek, peki ama kendini nasıl denetleyebilirdi, diye sordum kendi kendime. Kocas, kocaların en iyisi ve evlilik yaşantıları kusursuz olmasına karşın yazabilmek için kendini sayfiyede bir odaya kapamış, belki de burukluk ve endişeyle içi parçalanmış olmalıydı. "Olmalıydı" diyorum çünkü kişi Lady Winchelsea ile ilgili gerçekleri araştırmaya kalksa, genelde olduğu gibi onun üzerine de hemen hemen hiçbir

şey bilinmediğini öğreniyor. Büyük ölçüde iç sıkıntısı çektiğini biliyoruz. Durumunu hiç değilse bir dereceye kadar açıklayabiliyoruz, çünkü bu sıkıntının pençesindeyken kendini nasıl gördüğünü şöyle anlatıyor:

*Mısralarım kötüleniyor ve uğraşım
Yararsız bir çılgınlık,
Küstahça bir yanılgı sanılıyor.*

Böylesine yasaklanan bu uğraş, kişinin görebildiği kadarıyla çayırlarda gezinip düş kurmaktan ibarettir,

*Elim görülmemiş şeyleri yoklamaktan hoşlanıyor
Ve o bildik olağan yoldan ayrılıyor
Ne de solmuş ipekler içinde besteleyecek
Hafifçe o eşsiz gülü.*

Doğal olarak alışkanlık edindiği ve hoşlandığı şey buysa yalnızca kendisine gülünmesini bekleyebilirdi, zaten Pope ya da Gay'in onu "yazma meraklısı bir mavi çoraplı" [kadınların kurtuluşu hareketine inanmış kadın] diye alaya aldıkları söylenir. Gay'le alay ettiği için onu gücendirdiği de söylenir. Gay'in Trivia'sının onun "bir tahtırevanın içinde gitmek yerine önünde gitmeyi daha uygun" olduğunu gösterdiğini söylemişti.

Ama bütün bunlar "güvenilmez dedikodular"dır ve Mr. Murray'in görüşüne göre "önemsiz"dir. Ben bu noktada Mr. Murray'le aynı görüşte değilim, çünkü çayırlarda dolaşarak değişik şeyler düşünmeyi seven ve "hizmet bekleyen bir evin sıkıcı idaresini" öylesine açıkça ve akılsızlıkla küçümseyen bu melankolik leydiyi kafamda canlandırabilmek için güvenilmez dedikodulardan daha fazlasını bilmiş olmayı isterdim. Mr. Murray onun aşırı ölçüde sözcüklere boğuldu-

ğunu söylüyor. Yeteneği her bir yandan otlarla sarılmış ve fundalarla çevrilmişti. Kendini gerçekte olduğu gibi, seçkin ve üstün bir yetenek olarak gösterebilme şansı yoktu. Böylece Lady Winchilsea'yi rafa geri koyup yaşça ondan daha büyük, ama onun çağdaşı olan öbür büyük leydiye, Lamb'in âşık olduğu Düşese, kuşbeyinli, hayalperest Newcastle'lı Margaret'e döndüm. İki leydi birbirlerinden çok farklı, ama her ikisi de soylu ve çocuksuzdu, yine her ikisi de kocaların en iyileriyle evliydi. Her ikisi de aynı şiir tutkusuyla yanıp tutuşuyordu ve aynı nedenlerden biçimsizleşmiş ve sakatlanmışlardı. Düşesi açıp okuyunca kişi aynı aşırı öfke patlamasıyla karşılaşılıyordu: "Kadınlar yarasa ya da baykuşlar gibi yaşar, hayvanlar gibi çalışır ve solucanlar gibi ölürler..." Margaret de şair olabilirdi. Ama o durumda onu, o vahşi, verimli ve eğitilmemiş zekâyı bir yere bağlayabilecek, evcilleştirebilecek ya da uygarlaştıracak ne olabilirdi? O kendini, kimsenin okumadığı kitaplarda saklı felsefe ve şiir, düzyazı ve uyak çavlanlarma karmakarışık dökmüştür. Onun eline bir büyüteç verilmeliydi. Yıldızlara bakıp bilimsel yöntemle akıl yürütme öğretilmeliydi. Zekâsı yalnızlık ve özgürlükle biçimlenmişti; onu kimse denetlememişti. Kimse bir şeyler öğretmemişti. Profesörler ona yaltaklanmışlardı. Sarayda onunla alay etmişlerdi. Sir Eger-ton Brydges onun "saray çevrelerinde yetişmiş soylu bir kadından gelen" kabalığından yakınmıştı. Margaret sonunda kendini tek başına Welbeck'e kapattı.

Margaret Cavendish'i düşünmek kişinin gözünün önüne nasıl da yalın bir yalnızlık ve başkaldırma görüntüsü getiriyor; sanki dev bir salatalık bahçedeki tüm güllerin ve karanfillerin üzerine çöküp onları boğup öldürmüştü. "En iyi yetişmiş kadınlar kafaları ve ruhları en çok eğitilmiş olanlardır," diye yazmış bir kadının, anlamsız şeyler karalayıp zamanını boşa geçirmesi ve her dışarı çıkışında insanların

arabasının çevresine toplamasına yol açacak kadar çılgınlığa ve karanlığa gömülmesi ne büyük kayıptır. Bilindiği gibi Çılgın Düşes akıllı kızları korkutmaya yarayan bir gulyabanı haline gelmiştir. Düşesi bir yana koyup Dorothy Osborne'un mektuplarını anımsadım ve işte, Dorothy'nin Düşes'in yeni kitabı üzerine Temple'a yazdıkları: "Kuşkusuz zavallı kadın kafaca biraz rahatsız, yoksa kitap ve şiir yazmaya hiçbir zaman girişmezdi. İki hafta uyumasam, gene böyle bir şeye kalkışmam."

Ve böylece, hiçbir sağduyulu ve ölçülü kadın kitap yazmayacağına göre, huy açısından Düşesin karşıtı olan duyarlı ve melankolik Dorothy hiçbir şey yazmadı. Mektuplar sayılmazdı. Bir kadın babasının hasta yatağının başında mektup yazabilirdi. Erkekler konuşurken onları rahatsız etmeden ocağın başında da yazabilirdi. İlginç olan, diye düşündüm Dorothy'nin mektup sayfalarını çevirirken, bu eğitimsiz, kendi haline bırakılmış kız, cümle kurmakta, bir görüntüyü canlandırmada ne de yetenekli! Dinleyin bakın sözü nasıl sürdürüyor: "Yemekten sonra, söz dönüp dolaşıp Mr. B'ye gelene dek oturup konuşuyoruz, sonra ben ayrılıyorum. Günün sıcağı okuyarak ya da çalışarak geçiyor ve altı ya da yediye doğru birçok genç kızın koyunlarını ve ineklerini getirdiği ve gölgeliklerde oturup ezgiler söylediği yakındaki otlağa yürüyorum; kızların yanlarına gidiyorum ve sesleriyle güzelliklerini kitaplarda okuduğum eski çoban kızlarının kilerle karşılaştırıyorum ve arada büyük bir fark olduğunu görüyorum; ama inanın ki bunlar da en az onlar kadar saf ve temiz. Onlarla konuşunca, dünyanın en mutlu insanları olmalarını engelleyecek hiçbir şeyleri yok diye düşündüm, tek eksiklikleri bunu bilmemeleri. Çoğunlukla tam konuşmamızın orta yerinde biri çevresine bakınıyor ve ineğinin mısırların arasına girdiğini görüyor, bunun üzerine hepsi birden, sanki topuklarında kanatlar varmış gibi koşuştur-

yorlar. Ben o kadar çevik olmadığımın geride kalıyorum ve hayvanlarını eve sürdüklerini görünce benim de eve çekilme zamanımın geldiğini düşünüyorum. Yemeğimi yedikten sonra bahçeye çıkıp orada akan küçük bir çayın kenarına oturuyorum ve yanımda olmanızı arzuluyorum...”

Kişi Dorothy’de yazarlık yeteneğinin bulunduğuna yemin edebilirdi. “Ama iki hafta uyumasam, gene böyle bir şeye kalkışmam” – kişi yazmaya büyük yatkınlığı olan bir kadının bile kendini, kitap yazmanın aptalca olacağına, üstelik onu aklını yitirmiş sanmalarıyla sonuçlanacağına inandırdığını görünce, yazı yazan bir kadına karşı takınılan yaygın tavrı değerlendirilebilir. Dorothy Osborne’un tek ciltlik mektuplarını rafa yerleştirirken, böylece sıra Mrs. Behn’e geldi deyip devam ettim.

Ve Mrs. Behn’le birlikte bu yolun üzerinde çok önemli bir köşeyi dönüyoruz. Büyük malikanelerine kapanmış, yalnızca kendi zevkleri için, kitaplarının arasında, okuyucusuz, eleştirmensiz yazı yazan o büyük soylu hanımefendileri geride bırakıyoruz. Kente gelip sıradan insanlarla omuz omuza yürüyoruz. Mrs. Behn halk tipi güldürü anlayışı, canlılık ve yüreklilik erdemlerinin tümüne sahip bir orta sınıf kadınıydı; kocasının ölümü ve kendi başından geçen kimi tatsız maceraların sonucunda yaşamını, aklını kullanarak kazanmaya zorlanan bir kadındı. Erkeklerle aynı düzeyde çalışması gerekliydi. Çok çalışarak yaşamasına yetecek kadar kazanıyordu. Bu gerçeğin önemi, yazdıklarının tümünden, o harikulade “Bin Şahit Yarattım” [A Thousand Martyrs I have made] ya da “Aşk Görkemli Zafriyle Yerine Kurulmuştu” [Love in Fantastic Triumph Sat] adlı şiirlerinden bile ağır basıyordu, çünkü bu noktada düşünce özgürlüğü ya da daha doğrusu, zamanın akışı içinde aklın istediğini yazmakta özgür olabilme olasılığı başlıyordu. Madem ki artık Aphra Behn bunu yapmıştı,

kızlar anne babalarına gidip “Bana harçlık vermeniz gerekmez, kalemimle para kazanabilirim,” diyebilirlerdi. Kuşkusuz bundan sonraki uzun yıllar boyunca gelecek yanıt şu olurdu: “Yaa, Aphra Behn gibi bir hayat mı? Ölmek daha iyi!” Ve ardından her zamankinden daha hızlı çarpan bir kapı. O son derece ilginç konu, erkeklerin kadınların el değmemişliğine verdikleri değer ve bunun kadınların eğitimi üzerindeki etkisi tartışılmak üzere kendini ortaya koyuyor ve Newnhamlı ya da Girtonlu kız öğrencilerden biri bu konuyla ilgilenip ele alsa ilginç bir kitap için malzeme sağlayabilir. İskoç kırlarının sinekleriyle çevrili, elmaslar içindeki Lady Dudley kitaba kapak olmaya yarayabilir. Geçenlerde Lady Dudley’in ölümü üzerine *The Times* gazetesi Lord Dudley için şunları söylüyordu: “İncelmiş bir zevke sahip, çok başarılı bir kimseydi, yardımsever ve eli açık, ama huysuzluk derecesinde dediği dedik biriydi. Kuzey İskoçya’nın dağlık bölgelerinin en ulaşılmaz av sahalarında bile karısının resmi giyinmesinde diretirdi; onu muhteşem mücevherlerle donatmıştı.” Ve sonra; “Ona her şeyi vermiş onu her zaman her türlü sorumluluktan kurtarmıştı.” Daha sonra Lord Dudley’e inme inince Lady Dudley ona baktı ve malikanesiyle topraklarını sonuna dek büyük bir ustalıkla yönetti. O kaprisli zorbalık 19. yüzyılda da hükmünü sürüyordu.

Kaldığımız yere dönelim. Aphra Behn kimi hoş niteliklerden fedakârlık etme karşılığında yazarlık yaparak para kazanılabileceğini kanıtladı ve yavaş yavaş, yazı yazmak yalnızca bir delilik ya da karışık bir kafanın belirtisi olmaktan çıkıp pratik açıdan önem kazandı. Bir koca ölebilir ya da ailenin başına bir felaket gelebilirdi. 18. yüzyıl ilerledikçe, yüzlerce kadın çeviriler yaparak ya da okul kitaplarında adı geçmeyen ama Charing Cross Road’daki dört pennylik kitap tezgâhlarından alınabilecek çok sayıda kötü

romanı yazarak ailelerinin yardımına koşmaya ya da harçlıklarına katkıda bulunmaya başladılar. 18. yüzyılın ikinci yarısında kadınlar arasında kendini gösteren aşırı bir zihinsel etkinlik –konuşmalar, toplantılar, Shakespeare üzerine denemeler yazmalar, klasiklerin çevrilmesi– kadınların yazarlık yaparak para kazanabileceklerine ilişkin sarsılmaz gerçeğe dayanıyordu. Para, karşılığı ödenmediğı sürece saçma addedilen bir şeye değer kazandırır. “Yazma meraklısı bir mavi çoraplı” ya yukarıdan bakmak geçerli olmayı sürdürebilir ama çantalara konan paralar yadsınmaz. Böylece 18. yüzyılın sonuna doğru öyle bir değışim kendini gösterdi ki, tarihi yeniden yazma olanağıymı olsaydı bu değışimi Haçlı Seferlerinden ya da Güller Savaşlarından daha önemle ele alıp daha etraflıca anlatırdım. Orta sınıf kadını yazmaya başlamıştı. *Pride and Prejudice*’ın (*Gurur ve İhtiras*) bir önemi varsa, *Middlemarch*’ın ve *Villette*’in ve *Wuthering Heights*’ın (*Uğultulu Tepeler*) önemi varsa, kitapları ve dalkavuklarıyla kır evine kapanan yalnız soylunun değıl, genelde kadınların yazmaya başlamalarının, benim bir saatlik bir konuşmada kanıtlayabileceğimden çok daha fazla önemi vardır. Shakespeare’in, Marlowesuz ya da Marlowe’un Chaucersız, Chaucer’in yolları açıp dilin doğal vahşiliğini evcilleştiren o unutulup gitmiş ozanlar olmaksızın yazamayacağı gibi Jane Austen, Brontëler ve George Eliot da o öncüler olmadan yazamazlardı. Çünkü başyapıtlar tek ve her şeyden ayrı olarak doğmazlar; yılların ortak düşüncesinin ürünüdürler, öyle ki yükselen her bir sesin ardında aslında kitlelerin deneyimleri durur. Jane Austen’in Fanny Burney’nin mezarına çelenk bırakması, George Eliot’ın da Eliza Carter’in dimdik gölgesine, sabah erken kalkıp Yunanca öğrenebilmek için yatağının kenarına zil bağlayan o yürekli yaşlı kadına saygılarını sunması gerekirdi. Aphra Behn’in toplumun duygularını oldukça incite-

cek ama oldukça da uygun bir biçimde Westminster Abbey’de bulunan mezarına tüm kadınlar; hep birlikte çiçekler koymalılar, çünkü onlara düşüncelerini açıklama hakkını kazandıran odur. Ne denli kuşku uyandırıcı ve aşka düşkün biri olursa olsun, bana bu akşam hiç de abartma sayılmayacak şu sözleri söyleten de yine olur: Aklımızı kullanarak yılda beş yüz pound kazanın!

Ve böylece 19. yüzyıla gelmiş bulunuyoruz. Ve burada ilk kez, tümüyle kadınların yapıtlarına ayrılmış raflar buldum. Bu kitaplara göz gezdirirken, ama neden birkaç tanesinin dışında çoğunluğu roman bunların, diye sormaktan kendimi alamadım. Esas eğilim şiirdi. Başlangıçta “şarkıcıların başı” bir kadın ozandı. Hem İngiltere hem de Fransa’da kadın ozanlar kadın romancılardan daha önce görülür. Dahası, diye düşündüm, dört ünlü ada bakarak, George Eliot’m Emily Brontë ile ortak noktası neydi? Charlotte Brontë, Jane Austen’ı anlamakta tümüyle başarısızlığa uğramamış mıydı? Aralarında kurulabilecek tek bağlantı çocuksuzlukları olan bundan daha bağdaşmaz dört kişi bir odada bir araya gelemezdi – öylesine bağdaşmazlardı ki, aralarında bir karşılaşma ve karşılıklı konuşma hayal etmek çok çekici görünüyordu. Bununla birlikte dördü de kaleme sarıldıklarında anlaşılmasa da bir gücün etkisiyle roman yazmışlardır. Bunun, orta sınıftan olmalarıyla ve sonraları Miss Emily Davies’in çok çarpıcı bir biçimde gösterdiği gibi, 19. yüzyılda orta sınıftan bir ailenin tek bir oturma odasına sahip olmasıyla ilgisi var mıydı? Yazmak isteyen bir kadın, ortak oturma odasını kullanmak zorundaydı. Ve Miss Nightingale’in şiddetle yakındığı gibi – “kadınların hiçbir zaman kendilerine ait diyebilecekleri bir yarım saatleri yoktur” – kadının işi her zaman yarıda kesilirdi. Yine de, orada düzyazı ve roman yazmak, şiir ya da oyun yazmaktan daha kolaydı. Daha az dikkat gerektiriyordu. Jane Aus-

ten yaşamının sonuna dek böyle yazmıştır. “Bütün bunları nasıl başardığı şaşırtıcıdır,” diye yazar yeğeni günlüğünde, “çünkü sığınabileceği ayrı bir çalışma odası yoktu ve çalışmalarının çoğu, birçok kez rastgele yarıda kesilme pahasına herkesin oturduğu oturma odasında ortaya çıkarılmış olmalı. Bu uğraşının kendi ailesi dışında herhangi bir kimse ya da konuklar ya da hizmetçiler tarafından anlaşılmamasına özen gösterirdi.* Jane Austen elyazmalarını saklar ya da üzerlerini kurutma kâğıdıyla örterdi. 19. yüzyılda bir kadının gördüğü tüm yazınsal eğitim kişilik gözlemlemesinden ve duyguların incelenmesinden ibaretti. Duyarlılığı, yüzyıllardan beri ortak oturma odasınca geliştirilmişti. İnsanların duyguları onun üzerinde etki bırakırdı; yakın akrabalar her an gözlerinin önündeydi. Bu yüzden orta sınıf kadını yazmaya başlayınca doğal olarak roman yazdı, oysa açıkça anlaşılabileceği gibi burada sözü geçen dört kadından ikisi yaradılışları gereği romancı değildi. Emily Brontë konuşuk dilinde oyunlar yazmalıydı; George Eliot’ın çok şey alabilen aklının dışarılara taşan akışı, yaratıcı dürtü harcanıp bitirildiğinde tarih ve biyografi alanlarına yayılmalıydı. Ama onlar roman yazdılar, raftan *Pride and Prejudice*’i alıp, daha da ileri giderek iyi romanlar yazdıkları söylenebilir, dedim. Övünmeden ve karşı cinse acı vermeden, *Pride and Prejudice*’in iyi bir kitap olduğu ileri sürülebilir. Acaba, diye düşündüm, Jane Austen elyazmalarım konuklardan saklamayı gerekli görmemiş olsaydı, *Pride and Prejudice* daha iyi bir roman mı olurdu? Anlayabilmek için birkaç sayfa okudum, ama içinde bulunduğu koşulların yapıtını en küçük biçimde zedelediğine değgin hiçbir iz bulamadım. Belki de onun en büyük mucizesi buydu. İşte 1800’lerde bir kadın nefret, burukluk ve korku duymadan, direnmeden ve öğüt

---

(*) *Memoir of Jane Austen*, yeğeni James Edward Austen-Leigh tarafından yazılmış.

vermeden yazıyordu. *Antony ile Kleopatra*'ya bakarak, Shakespeare de böyle yazıyordu, diye düşündüm; insanlar Shakespeare ve Jane Austen'ı karşılaştırmakla her ikisinin de aklın tüm engellerini aştığını söylemek istiyor olabilirler ve bu nedenle Shakespeare gibi Jane Austen de yazdığı her bir sözcükte kendini gösterir. Jane Austen'ın sıkıntısını çektiği tek şey ona zorla kabul ettirilen kapalı yaşam olsa gerek. Bir kadının tek başına bir yerlere gitmesi olanaksızdı. Hiçbir zaman bir geziye çıkamazdı; hiçbir zaman otobüsle Londra'yı gezemez ya da bir lokantada tek başına yemek yiyemezdi. Ama belki de sahip olmadığı şeyleri istemek Jane Austen'ın yaradılışında yoktu. Yeteneği ve çalışma koşulları birbirini kusursuz biçimde tamamlıyordu, ama bu durumun Charlotte Brontë için geçerli sayılabileceğinden kuşkuluyum dedim, *Jane Eyre*'i açıp *Pride and Prejudice*'in yanına koyarken.

On ikinci bölümü açtım ve gözüme şu cümlecik ilişti: "İsteyen beni suçlasın." Charlotte Brontë'yi niçin suçluyorlardı acaba? Ve Jane Eyre'in Mrs. Fairfax jöle yaparken nasıl çatıya çıkıp çayırıların üzerinden uzaklardaki görüntüye baktığını okudum ve sonra özlemini çektiği şeyleri –onu suçlamalarının nedeni de bunlardı– okudum:

"Ve o sınırı aşabilecek, adını duyduğum ama hiç görmediğim yaşam dolu yerlere, hareketli dünyaya, kentlere dek uzanacak bir görebilme gücünün özlemini hissettim. Sahip olduğumdan daha çok deneyimim olmasını arzuladım; şu yakın çevremde tanışabileceğimden daha farklı kişilerle tanışmayı, benzerlerimle daha çok ilişkiye girmeyi istedim. Mrs. Fairfax ve Adèle'nin iyiliklerinin değerini biliyordum ama daha farklı, daha canlı iyilik çeşitlerinin varolduğuna inanıyordum ve bütün bu inandığım şeyleri de görmek istiyordum.

Beni kim suçlayabilir? Kuşkusuz birçokları ve bana doyumsuz diyeceklerdir. Elimde değildi; yerinde duramazlık benim yaradılışımda vardı; kimi zaman acı çektirecek ölçüde beni kıskırtıyordu...

İnsanların huzur içinde kanaatkâr olmasını istemek boşuna: Devinime gereksinimleri var, bunu bulamadıklarında ne yapıp edip yaratacaklardır. Milyonlarca kişi benimkinden daha durgun bir yazgının kurbanı ve bu milyonlar kendi paylarına düşene karşı sessiz bir direnme içindeler. İnsanların toprağa gömdükleri yaşam cevherinde kaç tane ayaklanmanın mayalandığını kimse bilmez. Kadınların genelinde çok sakın olmaları beklenir, ama erkekler gibi kadınlar da hissederler, erkek kardeşleri gibi onlar da yeteneklerini geliştirmek, bir uygulama alanı bulmak isterler; erkeklerin de başına gelse ezilecekleri durgunluğun, çok katı bir sınırlanmamın altında ezilirler. Ve daha çok ayrıcalığa sahip insan kardeşleri onlardan kendilerini muhallesi yapıp çorap örmeye, piyano çalıp çanta işlemeye vermelerini istemekle tutucu davranırlar. Geleneğin kendi cinsleri için gerekli gördüğünden daha çoğunu öğrenip daha çoğunu gerçekleştirmeyi seçtiklerinde, onlara gülmek ya da onları lanetlemek düşüncesizliktir.

Bu yalnızlığın içinde de Grace Poole'un kahkahasını az duymuyor değilim..."

Ne yersiz bir ara, diye düşündüm. Ansızın Grace Poole'la karşı karşıya kalmak üzüntü vericiydi. Süreklilik bozuluyordu. Kitabı *Pride and Prejudice*'in yanına koyarak, kişi bu kitabı yazan kadınının Jane Austen'dan daha çok dehaya sahip olduğunu söyleyebilir, dedim; ama kişi yazdıklarını yeniden okuyup içindeki ani sıçrayışları, hiddeti saptayınca dehasını hiçbir zaman eksiksiz ve bütünüyle dile getiremeyeceğini anlıyor. Kitapları sakatlanmış ve çarpıtılmış ola-

caktır. Bilgece yazmak yerine aptalca yazacaktır. Kişileri üzerine yazacak yerde kendisi üzerine yazacaktır. Kendine düşen yazgıyla çatışma içindedir. Genç yaşında yolundan alıkonmuş ve engellenmiş olarak ölüp gitmenin dışında elinden ne gelebilir?

Kişi bir an için Charlotte Brontë yılda üç yüz pounda sahip olsaydı –ama düşüncesiz kadın, romanlarının yayın hakkını hemencecik bin beş yüze satıvermişti– o yoğun yaşanan yerler, kentler ve hareketli dünyayla ilgili daha çok şey bilseydi; daha çok değişik kişiyle tanışıp kendi cinsinden olanlarla daha çok ilişkiye girebilseydi ve sahip olduğundan daha çok deneyimli olsaydı ne olurdu diye düşünmekten kendini alamıyor. O, sözcükleriyle yalnızca bir romancı olarak kendininkilere değil, ama kendi cinsinin o dönemdeki eksikliklerine de parmak basıyor. Uzaktaki çayırılara bakarak tek başına kurulan düşlerle kendini harcamamış, deneyim, ilişki ve gezme hakları kendisine tanınmış olsaydı, dehasının bundan ne büyük ölçüde yararlanacağını herkesten daha iyi biliyordu. Ama bu haklar ona tanınmamıştı; ondan esirgenmişti ve o güzel romanların tümünün, *Vilette*, *Emma*, *Wuthering Heights* ve *Middlemarch*’ın saygın bir din adamının evinde toplanacak yaşam deneyiminin daha çoğuna sahip olmayan kadınlarca yazıldığı ve o saygın yuvanın ortak oturma odasında, *Wuthering Heights* ya da *Jane Eyre*’i yazmak için bir seferinde birkaç desteden çok kâğıt almaya parası yetmeyecek denli yoksul kadınlarca yazıldığı gerçeğini kabul etmemiz gerek. Aralarından birinin, George Eliot’ın büyük sıkıntılardan sonra kaçıp kurtulduğu doğru, ama onun da sığınabildiği tek yer St. Johns Ormanı’nda gözden ırak bir villa olmuştu. Ve dünyaca dışlanmasının gölgesi altında gidip oraya yerleşti. “Açıkça davet edilmeyi talep etmediği sürece hiç kimseyi eve davet etmeyeceğimin anlaşılmasını isterim,” diye yazıyordu; madem evli

bir adamla günah içinde yaşıyordu, varlığı bir Mrs. Smith'in ya da eve rastgele gelen herhangi birinin saflığını bozmaz mıydı? Kişi toplumsal geleneğe boyun eğip "dünya denen şeyden uzak" kalmalıydı. Aynı yıllarda, Avrupa'nın öbür yakasında bir Çingene kızıyla ya da soylu bir hanımefendiyle istediği gibi yaşayan; savaşımlara giden; kitaplarını yazmaya koyulduğunda muhteşem bir biçimde işine yarayacak çeşitli yaşam deneyimini hiçbir engelleme ve sınırlama ile karşılaşmadan elde eden genç bir adam yaşıyordu. Eğer Tolstoy evli bir hanımefendiyle "dünya denen şeyden uzak" olarak bir kır evinde yaşamış olsaydı, bundan alınacak törel ders ne denli iyi bir örnek oluştursa da, *Savaş ve Barış*'ı zor yazardı, diye düşündüm.

Ama belki de kişi, roman yazmak ve cinsiyetin romancı üzerindeki etkileri sorununu daha derinlemesine ele alabilir. Kişi gözünü kapayıp romanı bir bütün olarak düşündüğünde, sayısız basitleştirmeler ve çarpıtmalar içermekle birlikte onun, yaşamın aynadaki görüntüsüne sahip bir yaratı olduğunu görebilir. Her durumda roman, insanın iç gözünde belli bir biçimin izlerini bırakan bir yapıdır; bir an bir iç avlu olur bu, bir an sonra bir Yahudi tapmağı biçimini alır, sonra yan kanatlar ve kemerler genişleyip uzar, sonra birden yeniden daralır ve sağlam kütleli ve kubbeleriyle İstanbul'daki Ayasofya belirir karşımızda. Kimi ünlü romanı aklımdan geçirerek bu biçim, insanda ona uygun duygular uyandırıyor, diye düşündüm; ama bu duygular hemen başkalarıyla karışıyor, çünkü söz konusu biçim taşın taşla olan değil, insanın insanla olan ilişkisinden oluşuyor. Böylece bir roman bizde, çeşitli karşıt ve karşı konulan duygular uyandırıyor. Yaşam yaşam olmayan bir şeyle çatışıyor. İşte, romanlar üzerine ortak bir görüşe varmanın güçlüğü ve kendimize özgü önyargılarımızın üzerimizdeki yönlendirici etkisi böyle ortaya çıkıyor. Bir yandan senin -kahraman

John'un- yaşamın gerektiğine yoksa umutsuzluk çukuruna düşeceğimize inanıyoruz, öbür yandan ne yazık ki, John sen ölmelisin, çünkü kitabın biçimi bunu gerektiriyor, diye düşünüyoruz. Yaşam yaşam olmayan bir şeyle çatışıyor. Ve bu, yarı yarıya yaşamın kendisi olduğuna göre onu yaşamın ta kendisi sayıyoruz. James nefret ettiğim tipte bir adam, diyor kişi. Ya da, bu anlamsız bir karmaşa, ben hiçbir zaman böyle bir şey duyamam, diyor. Ünlü romanlardan herhangi birini düşünecek olursak açıkça görürüz ki bütün yapısı sonsuz bir karmaşıklığa sahiptir, çünkü o birçok değişik yargının ve duygulanımın birleşip kaynaşmasıyla oluşmuştur. Şaşırtıcı olan böylesine oluşturulmuş bir kitabın bir ya da iki yıldan daha uzun bir süre bütünlüğünü koruması ve İngiliz okur için ne anlama geliyorsa bir Rus ya da Çinli okurun gözünde aynı anlamı taşıyabilmesidir. Ama zaman zaman bu romanlar ancak dikkate değer bir biçimde bütünlüklerini korumayı başarıyorlar. Ve ayakta kalma başarısını gösterdikleri bu ender durumlarda (burada *Savaş ve Barış*'i düşünerek konuşuyorum) onları bir arada tutan şey, kişinin faturalarını zamanında ödemesi ya da ivedilik gerektiğinde onurlu bir biçimde davranmasıyla hiçbir bağlantısı olmasına karşın dürüstlük dediğimiz şeydir. Bir romancı söz konusu olduğunda dürüstlük dediğimiz şey, yazdıklarının gerçek olduğu konusundaki inandırıcılığıdır. Evet, aklımdan geçirmezdim, insanların böyle davrandıklarını, hiç bilmiyordum, diye düşünür kişi. Ama siz bunun böyle olduğuna, böyle oluştuğuna beni inandırdınız. Kişi okurken her bir cümleciği, her bir sahneyi ışığa tutar, çünkü doğa bizlere görülmemiş bir biçimde, romancının dürüst ya da dürüstlükten yoksun oluşunu saptamamıza yarayan içsel bir ışık sağlamıştır. Ya da belki doğa, en mantıksız olduğu durumlardan birinde, aklın duvarlarına görünmez bir mürekkeple bu büyük yaratıcıların doğruluğunu kanıtlayan bir

önsezi, görünür olmak için yalnızca dehanın ateşine tutulması gereken bir resim çizmiştir: Kişi onu böylesine ortaya serip canlandığını görünce aşırı bir coşkuyla haykırır: “Ama ben bunu hep düşünmüş ve istemiştim.” Ve kişi heyecandan içi içine sığmayarak ve sanki çok değerli bir şey, yaşadığı sürece tutunabileceği bir dayanakmışçasına, bir tür saygıyla kitabı kapar ve raftaki yerine koyar, diyerek *Savaş ve Barış*’ı alıp yerine koydum. Oysa kişinin ele alıp, tartıp ölçtüğü o yetersiz tümceler, çarpıcı renkleri ve gösterişli canlılıklarıyla önce hızlı ve canlı bir tepkiye yol açıp hemen ardından sanki gelişmelerini engelleyen bir şeyler varmış gibi donup kaldıklarında ya da şurada burada belirsiz bir karalamayı ışığa çıkarır gibi yapıp aslında hiçbir şeyi bütün çıplaklığıyla gösteremediklerinde; işte o zaman kişi düş kırıklığıyla iç geçirip, bir fiyasko daha, der. O roman bir yerlerde başarısızlığa uğramıştır.

Ve doğal olarak romanlar çoğu kez bir noktada zayıf kalırlar. İmgelem o korkunç zorlanmanın altında sendeler. Kavrama yetisi şaşkınlığa uğrar; gerçek ve gerçekdışı arasındaki farkı göremez olur; her an birçok değişik becerinin kullanımını gerektiren o ağır işi sürdürme gücünü kendinde bulamaz. *Jane Eyre* ve öbürlerine bakarak, peki ama bütün bunlar romancının cinsiyetini nasıl etkiler, diye düşündüm. Cinsiyetinin gerçeği, bir kadın romancının dürüstlüğüne (bir yazarın belkemiği saydığım o dürüstlüğe) herhangi bir biçimde etki yapar mıydı? *Jane Eyre*’den alıntıladığım bölümlerde, öfkenin romancı Charlotte Brontë’nin dürüstlüğüne zedelediği açıkça görülüyor. Tümüyle dikkatine muhtaç öyküsünü kişisel bir yakınma uğruna terk etmişti. Hakkı olan deneyimlerden yoksun bırakıldığını – özgürce dünyanın dört bir yanını gezmek isterken bir papaz evinde çorap yamayarak çakılıp kalmaya zorlandığını aklına getirmişti. İmgelemi haksızlığa karşı duyduğu hınç yüzünden

yolundan sapmıştı ve bizler bunu görebiliyoruz. Ama imgelemine dolanıp onu yolundan alıkoyan öfkenin dışında birçok etken daha vardı. Örneğin bilgisizlik. Rochester'ın görüntüsü karanlıkta çizilmiştir. İçinde saklı bir korku ögesi sezeriz; baskı sonucunda ortaya çıkan bir ekşimenin, tutkusunun ardında saklı bir acının, görkemli olmalarına karşın bu kitapların bir kasılmayla büzüşüp daralmalarına yol açan şiddetli kinin varlığını sürekli olarak algılarız.

Bir roman gerçek yaşama benzediğine göre, değer ölçütleri de gerçek yaşaminkileri andırır. Ama kadınların değer ölçütleri çoğunlukla karşı cinsin koyduklarından farklıdır; bunun böyle olması da çok doğaldır. Ama geçerli olan erkeklere özgü değer ölçütleridir. Kabaca dile getirilecek olursa, “önemli” olan futbol ve spordur; moda taşınmak, giysiler satın almak “önemsiz”dir. Ve bu değer ölçütleri kaçınılmaz biçimde yaşamdan yazına aktarılırlar. Eleştirmen bu önemli bir kitap diye düşünür, çünkü savaşı ele almaktadır. Bu önemsiz bir kitap, çünkü oturma odasındaki kadınların duygularını ele alıyor. Bir savaş sahnesi bir dükkân sahnesinden daha önemlidir. Değer ölçütlerinin farklılığı, daha incelenmiş biçimlerde her yerde varlığını sürdürür. Bu yüzden yazarı, doğru yoldan hafifçe sapmış bir zihne sahip ve dışsal bir yetkenin etkisinde kendi kavrayışını değiştirmek zorunda bırakılmış bir kadınsa erken 19. yüzyıl romanının yapısı tepe taklar olur. Yazarın eleştiriyle karşılaştığını, şunu ya da bunu direnme veya uzlaşma yoluyla dile getirdiğini sezmek için kişinin yalnızca o çoktan unutulmuş eski romanlara şöyle bir göz gezdirmesi ve onları dile getiren sesin tınısına kulak vermesi yeter. Yazarın sözleri ya saldırganlık doludur ya da büyük bir boyun eğmişlik ifade ediyordur. Yazar ya “yalnızca bir kadın” olduğunu kabul etmekte ya da “bir erkek kadar iyi” olduğunu ileri sürerek karşı çıkmaktadır. Eleştirileri, huyuna göre ya yumuşak

başlılık ve çekingenlikle ya da öfke ve direnmeyle karşılaşmaktadır. Ne gibi bir tepki gösterdiği hiç fark etmez; önemli olan asıl konudan başka şeyleri düşünüyor olması. Ve bu noktada kitabı tepe taklak düşer. Tam orta yerinde bir aksaklık vardır. Ve elden düşme kitap satan dükkânlarda, bir elma bahçesindeki üzerleri kabarcık dolu hastalıklı elmalar gibi etrafa saçılmış yatan kadın yazarların kitaplarını düşündüm. Onları çürüten tam orta yerlerindeki aksaklıktı. Kadın yazarlar kendi değer ölçütlerini, başkalarına uymak adına değiştirmişlerdi.

Sağa ya da sola kıpırdanmaları ne denli olanaksızdı kim bilir! O katışıksız ataerkil toplumun göbeğinde, tüm eleştirilere karşın geri çekilmeden, bir şeye onu gördükleri biçimde sımsıkı sarılmak ne büyük bir dürüstlük, ne büyük bir deha gerektirmiş olmalıydı! Bunu yalnızca Jane Austen ve Emily Brontë yapabilmiştir. Bu, onların övünülecek başarılarından biri, belki de en kusursuz olanıdır. Erkekler gibi değil, kadınlar gibi yazmışlardır. O zamanlar roman yazan binlerce kadından yalnızca onlar, bunu düşün, şunu yaz diyen sürekli eğiticinin sonu gelmez öğütlerini tümüyle duymazlıktan geldiler. Yalnızca onlar o ısrarcı sese; kimi zaman homurdanan, kimi zaman emreden, kimi zaman buyurgan, kimi zaman üzgün, kimi zaman şaşkın, kimi zaman öfkeli, kimi zaman amca ya da dayılık taslayan, bir türlü kadınları rahat bırakmayıp görevine aşırı sadık bir dadı gibi peşlerinde dolaşan Sir Egerton Brydges'in yaptığı gibi nazik olmaya çağıran,* şiir eleştirisine bile cinslerin eleştirisini sokmuş, iyi davranırlarsa parlak armağanlar vaat eden söz konusu beyefendinin uygun gördüğü belirli sınırlar içinde

---

(*) "Onun metafizik bir amacı var ve bu özellik bir kadın için tehlikeli bir tutku, çünkü kadın ender olarak erkeğin güzel konuşma sanatına duyduğu sağlıklı sevgiye sahiptir. Bu, başka konularda çok daha ilkel ve maddeci olan o cinsin anlaşılabilir bir yoksunluğudur", *New Criterion*, Haziran 1928.

kalmaları için uyaran: "...kadın yazarlar çok iyi bir düzeye çıkmayı, ancak kendi cinslerinin kısıtlamalarını yüreklilikle kabul ederek umabilirler,"* diyen sese kulaklarını tıkadılar. Söz konusu beyefendinin sözleri konuyu özlü bir biçimde yansıtıyor ve bu cümlenin 1828 Ağustosunda değil 1928 Ağustosunda yazıldığını söyleyerek belki sizi şaşırtacağım ama, eminim, durumumuz ne denli parlak görünse de bugün bu kanaatin çok yaygın olduğunu –eski sulara dolaşmak gibi bir niyetim yok, yalnızca rastlantıları değerlendiriyorum– bir yüzyıl önce bu kanaatin çok daha şiddetli ve yüksek sesle dile getirilmiş olması dışında arada hiçbir farkın bulunmadığını benim gibi sizler de biliyorsunuzdur. 1828'lerde bütün o küçümsemeleri, azarlamaları ve vaat edilen armağanları bir yana itebilmek için çok yürekli bir genç kadın olmak gerekiyordu. Kişinin kendisine: "Yazını da satın alamazlar ya, yazın herkese açıktır. Din görevlisi de olsanız, beni çimenlerden uzaklaştırmanıza izin vermeyi reddediyorum. Kitaplıklarınızı istediğiniz kadar kapatıp kilitleyin; ama benim aklımın özgürlüğüne vurabileceğimiz hiçbir kilit, hiçbir kapı, hiçbir sürgü yoktur," diyebilmesi için bir ateş parçası olması gerekirdi.

Ama engellemelerin ve eleştirilerin yazdıkları üzerindeki etkisi (ki ben bunun çok büyük olduğuna inanıyorum) ne olursa olsun, iş düşüncelerini kâğıda dökmeye gelince karşılaştıkları güçlüklerle (bu noktada erken 19. yüzyıl romancılarını düşünüyordum) – başka bir deyişle arkalarında bir geleneğin bulunmayışının ya da hiçbir işe yaramayacak kısa ve yarım yamalak bir geleneğin bulunuşunun yarattığı güçlüklerle karşılaştırıldığında önemsiz sayılırdı.

(*) Eğer o gazeteci gibi, kadın yazarların çok iyi bir düzeye çıkmayı ancak kendi cinslerinin kısıtlamalarını yüreklilikle kabul ederek umabileceklerine inanıyorsanız, Jane Austen bu davranışın ne denli zarif bir biçimde yerine getirilebileceğini göstermiştir..." *Life and Letters*, Ağustos 1928.

Çünkü kâdın oluşumuzu geri dönüp annelerimize bakarak algılarız. Bir yardım umarak büyük erkek yazarlara başvurmak yararsızdır. Oysa insan kendi zevki için onlara başvurabilir. Bir kadın onlardan birkaç beceri öğrenip kendi kullanımına uyarlamış olabilir ama, Lamb, Browne, Thackeray, Newman, Sterne, Dickens, De Quincey –ya da herhangi başka biri– bugüne dek hiçbir kadına yardımcı olmamıştır. Bir erkeğin usunun ağırlığı, yürüyüş tarzı ve adımları kadının ondan ele avuca gelir bir şeyler kapabilmesini olanaksız kılacak denli farklıdır. Mâymun, taklit edilemeyecek kadar uzaktadır. Kadının, kalemi eline alır almaz ilk fark edeceği şey, kullanabileceği ortak bir cümlenin bulunmayışı olacaktır. Thackeray, Dickens ve Balzac gibi bütün büyük romancılar, itici olmadan akıcı, titizlenmeden anlatımcı, orta malı olmaktan çıkmadan kendi renk tonlamalarına sahip bir dil geliştirerek doğal bir düzyazı oluşturmuşlardır. Bunu, o zaman geçerli olan cümle biçimine dayandırmışlardır. 19. yüzyıl başında geçerli olan cümle sanırım şöyle geliyordu: “Yapıtlarının görkemi, duraklamadan ileriye gitmeleri için yeterli bir nedendi. Sanatlarını uygulamak ve sürekli olarak doğruluğu ve güzelliği yaratmaktan daha büyük bir zevke ulaşamazlardı. Başarı zorlanmayı gerektirir ve alışkanlık başarıyı kolaylaştırır.” Bunlar bir erkeğin cümleleridir; kişi bunların ardında Johnson, Gibbon ve öbürlerini görebilir. Bir kadının kullanımına uygun değildir. Charlotte Brontë sahip olduğu büyük düzyazı yeteneğine karşın, elindeki o işe yaramaz araçla tökezleyip düşmüştür. George Eliot onunla betimlenmesi olanaksız kötülükler yapmıştır. Jane Austen ona bakıp gülmüş ve kendi kullanımına uygun, tümüyle doğal, biçimli başka bir cümle oluşturmuş ve bundan hiç ayrılmamıştır. Böylelikle Charlotte Brontë’den daha az yazma dehası olmasına karşın çok daha fazla şey dile getirmiştir. Gerçekten bu sanatın özünde ba-

gımsızlık ve eksiksiz anlatım yattığına göre, araçlardaki bir yetersizlik ve çeşitsizlik kadınların yazı yazmaları üzerinde büyük ölçüde etkili olmuş olmalı. Dahası bir kitap art arda dizilen cümlelerden değil, bir benzetme yapmak gerekirse, kemerlere, kubbelere dönüştürülmüş cümlelerden meydana gelir. Ve bu biçim de erkekler tarafından kendi gereksinimlerine göre kullanılmak üzere oluşturulmuştur. Destan ya da manzum oyun biçiminin kadınlara, söz konusu cümle biçiminden daha uygun olduğunu düşünmemiz için hiçbir neden yoktur. Ancak kadının yazarlığa soyunduğu günlerde tüm eski yazın biçimleri çoktan kalıplaşıp gelenekleşmişti. Yalnızca roman onun elinde esneklik kazanacak denli yeniydi – belki de roman yazmasının bir nedeni de budur. Buna karşın “roman”ın (sözcüğü ne kadar yetersiz bulduğumu göstermek için tırnak içine alıyorum), bu tüm biçimlerin en yoğrulabilir yumuşaklıkta olanının, kadınların kullanımına uygun olduğunu kim söyleyebilir? Hiç kuşkusuz, bedenini serbestçe hareket ettirebildiği zaman bunu gönlünce yoğuracağını ve içindeki şiiri yansıtmak için, koşuk dilinde olması gerekmeyen yeni bir araç oluşturacağını göreceğiz. Çünkü kendisine hâlâ bir çıkış kapısı tanınmayan, şiirdir. Ve günümüzde bir kadının beş perdelik şiirsel bir trajediyi nasıl yazacağını düşünmeye koyuldum. Koşuk dilini mi kullanırdı? Daha çok düzyazı dilini kullanacağı akla gelmez mi?

Ama bunlar geleceğin tan sökümünde yatan güç sorularıdır. Bunları bir yana bırakmam gerekir, çünkü beni, konumdan ayrılıp yolumu şaşıracağım ve büyük olasılıkla vahşi hayvanlarca yenip yutulacağım, yolu izi belirsiz ormanlara dalmaya kışkırtıyor. Ben o son derece kasvetli konuya, kurmaca yazının geleceği konusuna girmek istemiyorum, sanırım sizler de benden bunu beklemiyorsunuz, bu yüzden bu noktada şöyle bir durup dikkatinizi o tür bir ge-

lecekte kadınların ve fiziksel koşullarının oynayacağı role çekmekle yetinmek istiyorum. Kitap herhangi bir yolla bedene uyarlanmalıdır ve kişi bir çırpıda, kadın kitaplarının erkeklerinkinden daha kısa ve yoğun olmaları; uzun zaman alan, kesintisiz ve sürekli çalışmayı gerektirmeyecek bir biçime kavuşturulmaları gerektiğini ileri sürebilir. Ayrıca beyni besleyen sinirler kadınlarda ve erkeklerde farklıdır ve eğer bunların en iyi, en verimli biçimde çalışmasını istiyorsanız ne gibi bir davranış görmeleri gerektiğini bulup ortaya çıkarmalısınız. Örneğin yüzyıllar önce keşişlerin icat ettikleri bu konferansların, kadınlara uyup uymadığını, çalışma ve dinlenme saatlerini –dinlenme derken hiçbir şey yapmadan oturmak değil, değişik bir şeyler yapmak demek istiyorum– nasıl ayarlamaları gerektiğini ve bu değişikliğin nasıl olması gerektiğini bulup çıkarmalısınız. Bunların tümü tartışılıp ortaya çıkarılmalı; çünkü bunların tümü kadınlar ve kurmaca yazın sorununun bir parçasıdır. Yeniden kitaplığa giderek, peki ama kadınların ruhsal durumu üzerine bir kadın tarafından yazılmış o ayrıntılı incelemeyi nerede bulacağım diye sürdürdüm düşüncemi. Futbol oynamadaki beceriksizlikleri nedeniyle kadınlar tıp okumaktan alıkonulacaksa...

Neyse ki düşüncelerim şimdi başka bir yöne girmişti.

Kitaplar arasındaki gezintilerim sırasında, en sonunda yaşayan yazarların kitaplarının durduğu raflara gelmiştim; kadınlar ve erkekler tarafından yazılan kitaplardı bunlar; çünkü artık kadınlar neredeyse erkekler kadar kitap yazıyor. Ya da daha doğru bir deyişle, erkekler hâlâ dillerine kuvvetli bir cinsiyet oluşturmakla birlikte, kadınların artık yalnızca roman yazmadıkları kesin bir gerçek. Jane Harrison'ın Yunan arkeolojisi ile ilgili kitapları; Vernon Lee'nin estetik ile ilgili kitapları; Gertrude Bell'in İran ile ilgili kitapları var. Bir nesil önce hiçbir kadının dokunamayacağı birçok konu üzerine kitaplar var. Şiirler, oyunlar ve eleştiriler, tarih ve biyografiler, gezi ve bilimsel araştırma kitapları, hatta birkaç felsefe, bilim ve ekonomi kitabı bile var. Romanların daha yaygın olmasına karşın, başka tür kitaplarla alışveriş, romanları değişikliğe uğratmış olabilir. Doğal sadelikleri, kadınların roman yazma tarihinin destan çağı geride kalmış olabilir. Okuma ve eleştiri kadına daha geniş bir çalışma alanı, daha yoğun bir incelik kazandırmış olabilir. Özyaşamöyküsü yazma dürtüsü aşılmış olabilir. Kadın belki artık

yazı yazmayı kendini dile getirme aracı olarak değil, bir sanat olarak kullanmaya başlamış olabilir. Bu yeni romanlar arasında kişi böyle birçok soruya yanıt bulabilir.

Bunlardan birisini rastgele çekip aldım. Rafın en sonunda duruyordu ve *Life's Adventure* (Yaşama Macerası) gibi bir adı vardı. Mary Carmichael tarafından yazılmış, içinde olduğumuz ekim ayında yayınlanmış. İlk kitabına benziyor, dedim kendi kendime, ama kişi onu oldukça uzun bir dizinin, göz attığım öbür kitapların tümünü (Lady Winchilsea'nin şiirlerini, Aphra Behn'in oyunlarını ve dört büyük romancının romanlarını) izleyen son kitabıymışçasına okumalı. Çünkü kitaplar onları tek tek değerlendirme alışkanlığımıza karşın birbirlerinin devamıdır. Ve bu adı sanı bilinmeyen kadını da içinde bulundukları koşulları gözden geçirdiğim tüm öbür kadınların kalıtçısı sayıp onların özelliklerinden ve eksikliklerinden neler aldığını öğrenmeliyim: Ve romanlar çokluk bir panzehir olmak yerine bir uyuşturucu olduklarından ve kızgın bir damgayla dağlayıp harekete geçirmek yerine kişiyi derin uykulara gönderdiklerinden, elime bir defter ile kalem alıp Mary Carmichael'ın ilk romanı *Life's Adventure*'ı değerlendirmeye koyuldum.

Önce sayfaya yukarıdan aşağıya bir göz gezdirdim. Belleğimi mavi ve kahverengi gözlerle, Chloë ile Roger arasında varolabilecek bir ilişkiyle yüklemekten önce cümlelerin biçimini kavramaya karar verdim. Carmichael'ın elinde kalem mi yoksa balta mı olduğuna karar verdiğimde diğer şeyler için bol bol zamanım olacaktı. Böylece birkaç cümleyi yüksek sesle okuyarak denedim. Kısa sürede bir düzensizlik olduğu ortaya çıktı. Cümlelerin akıcı biçimde birbirini izlemesi engelleniyordu. Bir şeyler parçalanıyor, bir şeyler tırmalıyordu; orada burada tek tek sözcüklerin meşalesi gözümde parlıyordu. Eski oyunlarda söyledikleri gibi kendini "koyuveriyordu". Tutuşmayacak bir kibriti yakan biri-

ne benziy r, diye düşündüm. Sanki Carmichael yanımday-
mı  gibi, peki ama neden Jane Austen'm c mlleleri sana uy-
gun gelmiyor, diye sordum. Emma ve Mr. Woodhouse ha-
yatta olmadıkları için değersiz sayılıp bir kenara mı kaldı-
rılmalılar? Böyle olması çok yazık, diye i  geçirdim. Mo-
zart'ın ezgiden ezgiye geçişi gibi Jane Austen'in da melodi-
den melodiye geçmesine karşın burada yazılı olanları oku-
mak bir sandalla açık denizde yol almak gibiydi. Kişi bir
yukarıya çıkıyor bir aşağıya iniyordu. Bu az ve öz sözlülük,
bu nefes darlığı bir şeyden korktuğu anlamına gelebilir,
"duygusal" denmesinden korkuyor olabilir ya da kadınların
yazdıklarına "süslü" dendiğini anımsayıp bol bol diken ha-
zırlıyor; ama bir sahneyi özenle okuyup bitirmeden kendisi
gibi mi yoksa başkası gibi mi davranıyor anlayamayaca ım.
Bununla birlikte, canlılığı yok edememiş, kişinin canlılığını
azaltmıyor, diye düşünerek okumamı daha özenle s rd r-
d m. Ama çok fazla olayı üst üste yı ıyor. Onların yarısını
olsun bu uzunlukta bir kitapta değerlendirmesi olanaksız
(roman *Jane Eyre*'in yarısı kadardı). Yine de, şu ya da bu bi-
 imde, hepimizin -Roger, Chlo , Olivia, Tony ve Mr. Big-
ham'm- bir kayı ın içinde nehirden yukarı yol almamızı
sağlıyor. Iskemlenin arkasına dayanıp dur bir dakika, daha
ileriye gitmek için her şeyi daha özenli biçimde ele almam
gerek, dedim.

Mary Carmichael'ın bize bir oyun oynadığından neredey-
se emindim. Çünkü dönemeçli bir tren yolunda vagon, ki-
 inin umduğu gibi aşağıya incekle yerde yeniden yukarıya
saptığında duyulanlar duyuluyordu. Mary beklenen olayı
değiştirip bozuyordu.  nce cümleyi b lm  t , şimdi olay-
ları bölüyordu. Pek l , eğer bunu bölmek adına değil de
yaratmak adına yapıyorsa her ikisini de yapma hakkına t -
m yle sahipti. Bir durumla karşı karşıya kalmadıkça bun-
lardan hangisinin söz konusu olduğunu anlayamam. O du-

rumun ne olacağını seçme özgürlüğünü tümüyle ona veriyorum, dedim; isterse onu çer çöpten oluşturabilir; ama onun bir durum olduğuna inandığını bana kanıtlaması gerekir ve bir kere onu yaratınca da onu göğüsleyebilmeli. Sıçramalı. Bir yazar olarak bana karşı görevini yerine getirdiği sürece bir okur olarak görevimi yerine getirmekte kararlı, sayfayı çevirip okumaya başla... Böyle ansızın sözümü kestiğim için özür dilerim... Aramızda hiç erkek yok, değil mi? Oradaki kırmızı perdenin ardında Sir Chartres Biron'm silüetinin saklı olmadığına yemin edebilir misiniz? Öyleyse birden şu sözlerle karşılaştığımı itiraf edebilirim: "Chloë, Olivia'dan hoşlanıyordu..." Sakın kaçmayın. Kızarmayın. Kendi aramızda, kimi zaman böyle şeylerin olduğunu kabul edelim. Kimi zaman kadınlar kadınlardan hoşlanır.

"Chloë Olivia'dan hoşlanıyordu," diye okudum. Ve birden o büyük değişim bir tokat gibi patladı. Belki de yazın alanında ilk kez Chloë, Olivia'dan hoşlanıyordu. Kleopatra, Octavia'dan hoşlanmıyordu. Oysa hoşlanmış olsaydı, *Antony ile Kleopatra* nasıl da tümüyle farklı olurdu. Korkarım aklım *Life's Adventure*'dan başka yerlere gitti ama, olaylara bakılacak olursa her şey anlamsız bir biçimde basitleştirilmiş, gelenekselleştirilmiş, diye düşündüm. Kleopatra'nın Octavia'ya duyduğu tek şey kıskançlıktı. Benden daha mı uzun? Saçını nasıl yapıyor? Belki de oyunun bundan fazlasına gereksinimi yoktu. Ama iki kadın arasındaki ilişki daha karmaşık olsaydı oyun kimbilir ne denli ilginç olurdu. Çabucak kurmaca yazındaki kadınların bulunduğu görkemli galeriyi aklıma getirip kadınlar arasındaki bu ilişkilerin tümü çok basit, diye düşündüm. Birçok şey, hiç el atılmadan dışarıda bırakılmış. Ve okuduklarım arasında, iki kadının arkadaş olarak gösterildiği bir durumu anımsamaya çalıştım. Bu *Diana of the Crossways*'de denenmişti. Kuşkusuz kadınlar Racine'de ve Yunan trajedilerinde birbirleri-

nin sırdaşıdır. Anne kızdır. Ama neredeyse ayrıksız olarak erkeklerle olan ilişkileri çerçevesinde gösterilmişlerdir. Jane Austen'a gelene dek, kurmaca yazının tüm önemli kadınlarının, yalnızca karşı cins tarafından görülmekle kalmayıp yine karşı cinsle ilişkileri içinde görüldüğünü düşünmek yadırgatıcıdır. Aslında bu bir kadının yaşamının nedensel küçük bir parçasıdır ve buna, cinselliğin burnunun üzerine kondurduğu kara ya da pembe gözlüklerle bakan bir erkek bu konuda ne kadar az şey bilebilir. Belki de kurmaca yazındaki kadınların garip yaradılışlarının, güzelliklerinin ve korkunçluklarının, aşırılıklarının, cennetlik iyilik ve cehennemlik kötülük arasında gidip gelmelerinin –bu böyledir çünkü bir âşık, kabarıp sönen aşkına, mutlu ya da mutsuz oluşuna göre onları öyle ya da böyle görür– nedeni budur. Kuşkusuz bu durum 19. yüzyıl romancıları için o denli geçerli değildir. Kadın orada çok daha çeşitli ve karmaşıktır. Gerçekten, belki de erkekleri, kadınlardan yararlanmaya yer bırakmayan, şiddet öğeleriyle yüklü manzum oyunları yavaş yavaş bırakıp daha uygun bir araç olarak romanı oluşturmaya iten, kadınlar üzerine yazma isteği olmuştur. Yine de, Proust'un romanlarında bile, bir erkeğin kadınlar üzerine bildiklerinin, bir kadının erkekler üzerine bildikleri gibi büyük ölçüde kısıtlı ve taraf tutucu olduğu açıktır.

Önümdeki sayfaya yeniden bakarak, erkekler gibi kadınların da ev yaşamına ilişkin öncelikli konuların yanı sıra başka konularla da ilgilendikleri ortaya çıkmakta, diye düşündüm. “Chloë, Oliva'dan hoşlanıyordu. Birlikte bir laboratuvarı paylaşıyorlardı...” Biraz daha okuyunca bu iki kadının, biri evli ve –sanırım doğru söylüyorum– iki çocuk sahibi olmasına karşın, kansızlığın tedavisinde kullanılacak ciğerleri kıyma işiyle uğraştıklarını öğrendim. Bütün bunlar dışarıda bırakıldığında kurmaca yazındaki kadınların gör-

kemli portreleri ne kadar da basitleşip tekdüzeleşiyor. Örneğin erkeklerin yazında, başka erkeklerin, askerlerin, düşünürlerin, hayalperestlerin arkadaşı değil de, yalnızca kadınların âşığı olarak gösterildiklerini varsayalım; Shakespeare'in oyunlarında onlara ne denli az bir yer ayrılırdı, yazın bunun acısını nasıl da çekerdi. Hadi Othello bir zarar görmezdi diyelim, Anthonius da idare ederdi, ama Cesar, Brutus, Hamlet, Lear ya da Jacques olmasaydı, yazın inanılmaz ölçüde yoksullaşırdı ve yazın gerçekten de kadınların yüzüne kapanan kapılar yüzünden bizim ölçebileceğimizin çok ötesinde yoksullaştırılmıştır. İstemedен evlendirilen, bir odaya kapatılan ve tek bir işe mahkûm edilen kadınları bir oyun yazarı nasıl olup da eksiksiz ya da ilginç ya da doğru biçimde anlatabilirdi? Tek yorumcu aşktı. Ozan kadınlardan nefret etmeyi seçmedikçe, ki bu çoğunlukla onların gözünde çekici olmadığının belirtisiydi, ya ateşli ya da kırılgan olmak zorundaydı.

Eğer artık Chloë, Olivia'dan hoşlanıyorsa ve birlikte bir laboratuvar paylaşıyorlarsa –ki bu, kendiliğinden, arkadaşlıklarını daha çok boyutlu ve kalıcı kılacaktır, çünkü daha az kişiseldir– eğer Mary Carmichael yazmayı biliyorsa ve ben onun biçiminin bir yönünden hoşlanmaya başlıyorsam; pek sanmıyorum ama, eğer kendine ait bir odası varsa ve yılda beş yüz pounda sahipse bence çok önemli bir şeyler oluyor demektir.

Çünkü Chloë, Olivia'dan hoşlanıyorsa ve Mary Carmichael bunu dile getirmesini biliyorsa, bugüne dek kimsenin girmedığı o koca odada bir meşale yakmış olacaktır. Orası baştan aşağı, kişinin elinde bir mumla, bastığı yeri görmeden etrafa bakındığı kavisli mağaralardaki gibi yarı karanlık yarı aydınlık bir yerdir. Kitabı yeniden okumaya başladım ve Chloë'nin rafa bir cam kavanoz koyup eve çocuklarının yanına gitme zamanı geldiğini söyleyen Olivia'yı nasıl izle-

diğini okudum. İşte bu, dünya kurulduğundan beri görülmemiş bir manzara, diye haykırdım. Ve ben de merakla izlemeye koyuldum. Çünkü Mary Carmichael'ın, kadınlar yalnız başlarına olduklarında, karşı cinsin havai ve rengârenk ışığıyla aydınlatılmadıklarında, pervanelerin tavandaki gölgeleri denli belli belirsiz oluşan o yarım yamalak ya da hiç söylenmemiş sözleri, o kaydedilmemiş el kol hareketlerini nasıl yakalamaya giriştiğini görmek istiyordum. Okumayı sürdürerek, eğer bunu yapacaksa soluğunu tutması gerek, dedim, çünkü kadınlar, ardında belli bir güdüleme gizlenmemiş her türlü ilgiden öylesine kuşkulandır, gizlenme ve bastırmaya o denli alışkındırlar ki, kendilerine çevrilen meraklı bir bakış karşısında hemen kaçma yolları ararlar. Sanki buradaymışçasına Mary Carmichael'a seslenerek, bunu yapabilmenin tek yolu, diye düşündüm, başka bir şeyden söz edip dosdoğru pencereden dışarıya bakman ve bir kalem ve defter ile değil, kısacık notlarla, daha henüz hece haline gelmemiş sözcüklerle, Olivia'nın –milyonlarca yıl taşın altında kalmış bu canlı hücrenin– üzerine ışık tutulduğunda ve kendine doğru yabancı bir yiyeceğin, bilgi, macera ve sanatın uzatıldığını görünce neler olacağını saptamaktır. Ve Olivia bu yiyeceği almak üzere uzanıyor, diye düşünerek bakışlarımı yeniden kitabın sayfasından ayırıyorum, şimdi başka amaçlar için geliştirilmiş kaynaklarından, bütünün olağanüstü karmaşık ve sanatsal dengesini bozmadan, sanki yeniyi eskinin içinden eritmek istercesine, yepyeni bir bileşim yaratmalı.

Ama heyhat, yapmamaya karar verdiğim bir şeyi yapmıştım; hiç düşünmeden kendi cinsimi övmeye dalmıştım. “Son derece gelişmiş” – “olağanüstü karmaşık” – bunların övgü sözcükleri olduğu yadsınamaz ve kişinin kendi cinsini övmesi her zaman kuşku uyandırır, çoğunlukla aptalca bir şeydir çünkü; dahası bu durumda kişi söylediklerini na-

sıl doğrulayabilir? Kişi haritaya bakıp Kristof Kolomb Amerika'yı keşfetti ve o, bir kadındı diyemez ya da eline bir elma alıp Newton bir kadındı da diyemez ya da göğe bakıp yukarıda uçaklar gidiyor, uçakları kadınlar yaptı diyemez. Duvarda kadınların boyunu tam olarak ölçecek bir işaret yoktur. İyi bir annenin niteliklerini ya da bir kız kardeşin doğruluğunu ya da evdeki kâhya kadının becerilerini ölçüye vuracak düzgünce santimlere bölünmüş bir mezura yoktur. Şimdi bile üniversite mezunu kadın sayısı çok azdır; mesleklerin büyük sınavında, kara ve deniz kuvvetlerinde, ticarete, politikada ve diplomaside henüz denenmemişlerdir, şu anda bile sınıflandırılmamış durumdadırlar. Ama örneğin bir kimsenin Sir Hawley Butts'la ilgili söyleyebileceklerinin tümünü öğrenmek istesem, Burke'yi ya da Debrett'i açmam yeter, hangi sınavlardan geçtiğini, bir konağı olduğunu; bir yönetim kurulunun sekreteri olduğunu; Kanada'da Büyük Britanya'yı temsil ettiğini ve becerilerinin silinmez biçimde üzerine damgalanmasına yarayan birçok ayrıcalık, madalya, mevki ve diploma sahibi olduğunu hemen tespit ederim. Yalnızca Tanrı, Sir Hawley Butts'la ilgili bundan daha fazlasını bilebilir.

Bu nedenle, kadınlar için "son derece gelişmiş", "olağanüstü karmaşık" derken bu sözlerimi Whitaker'e, Debrett'e ya da üniversite yıllığına bakıp doğrulayamıyorum. Bu güç durumda ne yapabilirim? Yeniden kitap raflarına baktım. Biyografiler vardı; Johnson'ın, Goethe'nin, Carlyle'in, Sterne'nin, Cowper'ın Shelley'nin, Voltaire'in, Browning'in ve daha birçoklarının biyografileri. Ve şu ya da bu nedenle, karşı cinsten belirli kişileri arayıp bulan, onlarla birlikte yaşayan, onlara sırlarını açan, âşık olan, onlar üzerine yazılar yazan, onlara güvenen, onlara gereksinim ve bağımlılık diyebileceğimiz duygular besleyen bütün o büyük adamları düşünmeye koyuldum. Bu ilişkilerinin tümünün katışıksız

platonik olduğunu söyleyemem, Sir Joynson Hicks de buna karşı çıkardı sanırım. Ama bu ünlü adamların kadınlarla olan ilişkilerinden rahatlık, pohpohlanma ve bedensel zevkler dışında bir şey almadıklarında diretirsek, onlara haksızlık etmiş oluruz. Kuşkusuz, elde ettikleri, kendi cinslerinin sağlayamadığı bir şeydi; ozanların coşkun sözcüklerini yinelemeden, bu şeyi, daha da ileri gidip bir dürtü, yalnızca karşı cinsin verebileceği, yaratıcı gücün bir yinelenmesi olarak tanımlamak aşırı kaçmaz sanıyorum. Erkek; diye düşündüm, oturma odasının ya da çocuk odasının kapısını açtığında kadını belki çocukların arasında oynarken ya da dizlerine yaydığı bir işi işlerken, kısacası farklı bir düzenin ve yaşam biçiminin içinde bulurdu ve bu dünya ile belki adliyeden ya da parlamentodan oluşan kendi dünyası arasındaki karşıtlık onu hemen tazeler, canlandırır ve en sıradan konuşmalarda bile öylesine doğal bir görüş ayrılığı olurdu ki, içindeki kurumuş düşünceler yeniden canlanırdı ve onu kendininkinden çok başka bir ortamda bir şeyler yaratırken görmek, yaratıcı gücünü öylesine hızlandırır ki, farkına varmadan, durağan aklı yeniden bir şeyler kurmaya başlar ve onu görmeye giderken, şapkasını giydiğinde varolmayan bir sahneyi ya da bir cümleyi bulup çıkarırdı. Her Johnson'm bir Thrale'i vardır ve Thrale, İtalyan müzik öğretmeniyle evlenince Johnson öfkeden ve tiksintiden neredeyse çıldırır; çünkü yalnızca Streatham'daki o tatlı akşamları özlemekle kalmayacak, yaşamının ışığı "sönmüş gibi" olacaktır.

Ve kişi bir Dr. Johnson, bir Goethe, bir Carlyle ya da Voltaire olmadan da, bu büyük adamlardan çok daha farklı bir biçimde de olsa kadınlarda görülen o son derece gelişmiş yaratıcı gücü ve incelikle işlenmiş karmaşıklığı sezebilir. Kişi bir odaya girer – ama bir kadının bir odaya girdiğinde olanları anlatabilmesi için İngiliz dilinin kaynaklarını fazla-

siyla zorlaması gerekir ve sözcük sürüleri kanat çırpışlarıyla yasadışı yollardan varolmaya yönelir. Odalar birbirinden öylesine değişiktir ki! Sakin ya da fırtınalıdır; bir denize açılırlar ya da tam tersine bir hapishane avlusuna; asılı çamaşırlarla doludurlar, değerli taşlar ve ipeklerle bezenmişlerdir; at kuyruğu denli sert ya da kuştüyü denli yumuşaktırlar – o son derece çetrefil kadınsılık gücünün kişinin yüzüne çarpması için herhangi bir sokaktaki herhangi bir odaya girmesi yeterlidir. Başka türlü nasıl olabilirdi ki? Çünkü kadınlar milyonlarca yıldır evin içinde oturmaktalar ve bunun sonucunda, günümüze gelindiğinde evlerin duvarları, içlerine dek, tuğlaların ve malaların özümleme kapasitesini aştığı için artık kalemlere, fırçalara, işe ve politikaya yönelmek zorunda olan kadının yaratıcı gücüyle sıvanmıştır. Bu yaratıcı güç, erkeklerin yaratıcı gücünden çok değişiktir. Ve kişi, yüzyılların sıkı disiplini sonucunda kazanılan ve hiçbir şeyin yerini alamayacak bu gücün boşa harcanmasının ya da engellenmesinin çok yazık olacağı sonucuna varabilir. Kadınlar erkekler gibi yazıp erkekler gibi yaşar ya da erkeklere benzerlerse, çok yazık olur, çünkü dünyanın büyüklüğü ve çeşitliliği göz önüne alındığında, iki cins bile yetersiz kalırken, yalnızca bir tanesi ile nasıl idare ederiz? Eğitim, benzerlikler yerine ayrılıkları ortaya çıkarıp güçlendirmemeli midir? Zaten benzerliklerimiz gereğinden fazla ve bir gezgin gelip başka ağaçların dalları arasında başka göklere bakan başka cinslerin varolduğu haberini getirirse, insanlık için bundan büyük hizmet olamaz ve üstelik Profesör X'i hemen koşup cetvellerini alarak kendi üstünlüğünü ölçerken izleme zevkine de ancak böyle kavuşabiliriz.

Mary Carmichael'ın romanının sayfasına bakmayı sürdürerek, o görevini yalnızca gözlemcilikle sınırlayacaktır, diye düşündüm. Korkarım ki o, türün daha az ilginç kolunu oluşturup düşünsel değil doğalcı romancı olmaya itilecek-

tir. Gözlemlemesi için o kadar çok yeni olgu vardır ki. Artık kendini, orta sınıfın yüksek kesimine ait “saygın ev çevreleri” ile sınırlandırmak zorunda kalmayacak. Küçük buldog köpekli kadının, sokak fahişesinin ve kibar fahişenin oturduğu küçük, güzel kokulu odalara, alçakgönüllülük ya da iyi kalplilik gösterisinde bulunmadan, bir kız arkadaş gibi girebilecek. Onlar hâlâ erkek yazarın omuzlarına zorla fırlatıp attığı kaba saba hazır giysileriyle oturmaktalar. Ama Mary Carmichael makasını çıkarıp o giysileri her bir girintisine ve çıkıntısına oturtacak. Zamanı gelince bu kadınları oldukları gibi görmek çok ilginç olacak, ama bunun için bir süre daha beklememiz gerekecek, çünkü Mary Carmichael hâlâ cinsel barbarlığımızın kalıtı olan “günah” karşısında duyulan utançla engelleniyor olacak. Hâlâ ayaklarında, sınıfının ayrılıklarının eski püskü prangalarını taşıyor olacak.

Oysa kadınların çoğunluğu ne sokak fahişesi ne de kibar fahişedir; tüm yaz öğleden sonralarını, küçük buldog köpeklerini kadife giysilerine bastırarak da geçirmezler. Öyleyse ne yaparlar? Ve o anda gözümün önünde, nehrin güney kıyısında bir yerlerde uzanan, her bir yanı art arda dizili evlerle kalabalıklaşmış o uzun sokaklardan biri canlandı. Belki de kızı olan orta yaşlı bir kadının kolunda caddeyi geçen çok yaşlı bir hanımefendiyi hayal ettim; her ikisi de botları ve kürkleri içinde öylesine saygındılar ki, öğleden sonra törensel bir havayla giyinmiş olmalıydılar ve giysilerini her yaz bıkıp usanmadan kendileri, aralarına kafurlar serperek dolaplara kaldırıyorlardı, mutlaka. Yıllardır yaptıkları gibi, caddeyi lambalar yakılırken geçiyorlar, çünkü akşamüstü alacakaranlığı en sevdikleri saatlerdir. Yaşlı olanı seksen yaşında vardı; ama biri, yaşamının onun için ne anlamı olduğunu sorsa; Balaclava Savaşı için sokakların nasıl ışıklandırıldığı ve Kral Yedinci Edward’ın doğumunda Hyde Park’ta atılan topları duyduğunu anımsadığını söyler-

di. Ama kesin tarihi ve mevsimi saptamak isteğiyle, peki beş nisan bin sekiz yüz altmış sekiz ya da iki kasım bin sekiz yüz yetmiş beşte siz ne yapıyordunuz diye sorulacak ol-
sa kararsız kalıp hiçbir şey anımsayamadığını söylerdi. Çünkü tüm yemekler pişirilmiş, tabak çanak yıkanmış, çocuklar okula gönderilip dünyaya açılmışlardır. Geriye kalan hiçbir şey yoktur. Her şey yok olmuştur. Hiçbir biyografi-
nin ya da tarihin bu konuda söyleyecek tek bir sözü yoktur. Tüm romanlar da, istemeyerek, kaçınılmaz biçimde yalan söylerler.

Mary Carmichael'a, sanki yanımdaymışçasına, bu sonsuz karanlık yaşamların tümü kaleme alınmayı bekliyor, dedim ve hayalimde Londra sokaklarında gezinerek, ister köşe başlarında, tombul parmaklarına, yüzükler gömülü elleri kalçalarında, Shakespeare'in sözcüklerinin canlılığı anımsatan el kol hareketleriyle konuşan kadınlardan; ister menekşe satıcısı, kibrit satıcısı ve kapı ağızlarına yerleşmiş yaşlı kadınlardan ya da yüzleri güneşteki ve bulutlardaki dalgalanmalar benzeri, kadınların ve erkeklerin gelişlerini ve vitrinlerin titreyen ışıklarını haber veren başıboş gezinen kızlardan gelsin, hiçbir yere yazılmamış yaşamların birikiminin ve dilsizliğinin baskısını hissettim. Meşaleni sımsıkı elinde tutarak bütün bunları araştırman gerek, dedim Mary Carmichael'a. Her şeyden önce derinlikleri, sıgıllıkları, boş gururu ve yücelikleri ile kendi ruhunu aydınlatmalı ve kendi güzelliğinin ya da sadeliğinin senin için ne anlama geldiğini; yapay mermer bir düzeyde, kumaşların durduğu pasajlar boyunca dizili ecza şişelerinden gelen uçucu kokular arasında dönüp duran ayakkabıların, eldivenlerin ve başka ıvır zıvır şeylerin değişken dünyasıyla olan kendi ilişkini anlatmalısın. Çünkü yine hayalimde bir dükkâna girmiştim; yerler siyah beyaz taşlarla kaplıydı; rengârenk kurdelelerle süslenmişti. Mary Carmichael geçerken buraya bir göz

atsaydı iyi lurdu, diye düşündüm, çünkü And Dağları'nda-
ki herhangi bir karlı doruk ya da kayalık bir boğaz denli ka-
leme alınmaya uygundu. Ve tabii tezghın arkasındaki kız
da vardı – Napolyon'un yaşam öyküsünün yüz ellincisini ya
da yaşlı profesör Z ile benzerlerinin, Keats ve onun Mil-
ton'ın getirdiği değişiklikleri kullanışı üzerine yazdıkları
yetmiinci incelemenin yanı sıra o kızın da gerçek öyküsü-
n bilmeyi ne çok isterdim. Ve parmaklarımın ucunda, son
derece sakınlımlı ilerleyerek (bir zamanlar sırtıma saplanan
kamadan öylesine korkuyor, öylesine rkyordum ki) Car-
michael'm kulağına eğilip, karşı cinsin boş gururuna –ya da
daha az gcendirici bir sözcükle kendine özgü tuhaflıklarına
diyelim– burukluk duymadan glebilmeyi öğrenmelisin,
diye mırıldandım. Çünkü baın arkasında, kişinin kendisi-
nin hiçbir zaman göremeyeceği, bir şiling byklnde
bir nokta vardır. Bir cinsin öteki cinse yapabileceği en iyi
hizmetlerden biri budur: Baın arkasındaki bir şiling b-
yklndeki noktayı betimlemek. Kadınların Juvenal'in
yorumlarından, Strindberg'in eleştirilerinden ne çok şey ka-
zandıklarını bir dnn! Erkeklerin en eski çağlardan be-
ri, ne büyük bir sevecenlik ve ustalıkla kadınlara, balarının
arkasındaki kara noktayı işaret ettiklerini dnn. Eğer
Mary çok yürekli ve drstse, karşı cinsin arkasına geçip
orada gördüklerini bize söylemelidir. Kadınlar bir şiling b-
yklndeki o noktayı betimlemedike erkeğin bir bütün
olarak görüntüsü hiçbir zaman çizilemez. Mr. Woodhouse
ve Mr. Casaubon o büyüklükte ve o yapıda noktalarıdır.
Kuşkusuz aklı başında hiç kimse başkasını, karşı cinsi
amaçlı olarak alaya almaya ve kk düşürmeye yüreklen-
dirmez – yazın bu tutumla yazılanların yararsızlığını ortaya
koyar. Dorucu ol yeter, diye tlenebilir ve sonuç aırtı-
cı lde ilginç olacaktır. Gldr türü zenginleşir. Yeni
gerçekler ortaya çıkarılır.

Yeniden bakışlarımı sayfaya çevirme zamanı gelmişti. Mary Carmichael'ın ne yazabileceği ya da yazması gerektiği üzerine varsayımda bulunmak yerine gerçekten neler yazmış olduğunu görmek daha iyi olacaktı. Böylece okumaya koyuldum. Başlangıçtaki birtakım itirazlarımı anımsadım. Jane Austen'm cümlesini parçalamış ve böylelikle, keskin kulağım, ince zevkimle övünme olasılığını elimden almıştı. Çünkü aralarında hiçbir benzerlik noktası olmadığını kabul etmişsem, "evet, evet, bütün bunlar çok güzel, ama Jane Austen senden çok daha iyi yazıyordu" demenin bir yararı yoktu. O daha da ileri gidip diziliş düzenini –alışkın olduğumuz sıralamayı– bozmuştu. Belki de bunu farkına varmadan yapmış, eğer bir kadın gibi yazdıysa, her kadının yapacağı gibi, olayları kendi doğal sırasına göre art arda dizmişti. Ama sonuç şaşırtıcıydı; kişi yükselen bir dalga, ilerideki köşenin ardında yaklaşan bir dönüm noktası göremiyordu. Bu nedenle, ne duygularımın derinliğini ne de insan yüreği konusundaki geniş bilgimi övünme konusu yapabiliyordum. Çünkü ne zaman aşk ya da ölüm konusunda olağan şeyleri olağan yerlerinde hissetmeye kalkışsam, o sinir bozucu yaratık, beni asıl önemli nokta biraz ilerideymiş gibi birden kapıp çekiyordu. Böylelikle Mary Carmichael, "temel duygular", "insanlığın ortak yanı", "insan yüreğinin derinlikleri" konusundaki etkileyici cümlelerimi, ne denli akıllı görünsek de gerçekte çok insancıl, çok derin ve ciddi olduğumuzu destekleyen tüm öbür cümleleri oluşturmamı olanaksız kılmıştı. Tam tersine, ciddi, derin ve insancıl olmak yerine, kişinin kafaca tembel ve üstelik gelenekçi olabileceğini –ki bu düşünce çok daha az baştan çıkarıcıydı– hissettirmişti.

Ama ben okumayı sürdürdüm ve birtakım gerçekleri saptadım. Mary Carmichael'ın bir dâhi olmadığı açıkça belliydi. Büyük öncüleri Lady Winchilsea, Charlotte Brontë,

Emily Brontë, Jane Austen ve George Eliot'ın bilgelikleri, parlak zekâları, coşkun şiirsellikleri ve ateşli imgelemleri ile doğa sevgileri onda yoktu; Dorothy Osborne'un ezgisel uyumu ve ağırbaşlılığıyla yazamıyordu – gerçekte kitapları, hiç kuşkusuz, on yıla kadar yayıncılar tarafından yeniden kâğıt hamuruna dönüştürülecek akıllı bir kızıdan başka bir şey değildi. Ama yine de, yarım yüzyıl öncesinde bile, ondan çok daha yetenekli kadınların sahip olmadığı belli avantajları vardı. Erkek artık onun gözünde “düşman taraf değildi; zamanını onlara çatmakla geçirmesi gerekmiyordu; çatıya tırmanıp kendisinden esirgenen gezmeye, deney kazanmaya ve dünya ile insanlar konusunda bilgi edinmeye duyduğu özlemle huzurunu kaçırmaması da gerekmiyordu. Korku ve nefret tümüyle yok olmuş görünüyordu ya da bunların izi, yalnızca abartılmış bir özgürlük sevincinde, karşı cinsi ele alışındaki romantik olmaktan çok kınama ve eleştirme yolundaki eğilimde kendini ortaya koyuyordu. Bir kadın romancı olarak kimi yüksek düzeyde doğal avantajlardan yararlandığından kuşku yoktu. Çok geniş, istekli ve bağımsız bir duyarlılığı vardı. Belli belirsiz bir dokunuşa bile karşılık verebiliyordu. Henüz boy atmış bir bitki gibi karşısına çıkan her bir görüntüyle ve her bir sesle beslenebiliyordu. Büyük bir incelikle ve şaşırtıcı biçimde, hemen hemen hiç bilinmeyen ve saptanmamış şeylere de uzanıyordu; küçük şeylere rast geliyor ve belki de bunların öyle pek de küçük şeyler olmadıklarını gösteriyordu. Saklı şeyleri ortaya çıkarıp kişiye bunları saklamaya ne gerek olduğunu düşündürüyordu. Bir Thackeray'nin ya da bir Lamb'in en küçük kalem oynatışının bile kulağa hoş gelmesini sağlayan geniş bir soyun desteğinden yoksun ve becerisiz olmasına karşın, ilk büyük dersi iyice kavramış, diye düşünmeye başladım; bir kadın olarak, ama kadın olduğunu unutmuş bir kadın gibi yazıyordu ve bunun sonucunda

sayfaları, cinsiyet ancak kendinin bilincinde olmadığı zaman ortaya çıkan garip bir cinsel kimlikle dolup taşıyordu.

Bunların tümü olumluydu. Ama geçici ve kişisel olandan kalıcı bir yapı inşa etmedikçe duyarlıktaki yoğunluk ve algılamadaki incelik hiçbir işe yaramaz. Bir “durum”la karşı karşıya gelene kadar bekleyeceğimi söylemiştim. Ve bununla, zorlayarak ve zorlanarak birçok şeyi çağrıştırıp bir araya getirirken yalnızca yüzeyde gezinmeyip derinlere baktığını kanıtlayana dek beklemeyi kastediyordum. Belirli bir noktaya varınca, işte bütün bunların anlamını, insanları fazla zorlamadan göstermenin tam sırası diyebilmeliydi. Ve birçok şeyi çağrıştırmaya başladığında –bu hızlanma nasıl da açıkça görülür– önceki bölümlerde oraya buraya serpiştirilmiş, belki de önemsiz sayılabilecek yarı unutulmuş şeyler belleğimizde canlanmaya başladılar. Ve olduğunca doğallık içinde piposunu içen ya da dikiş diken birine varlığını hissettirecek ve o yazmasını sürdürürken kişi, kendini, dünyanın tepesine çıkmış, dünyanın ayakları altına görkemli bir biçimde serilişini görüyor sanacaktı.

Hiç değilse denemiş. Onun bu sınava hazırlanışını izlerken, piskoposların ve dekanların, doktorların ve profesörlerin, babaerkillerin ve pedagogların tümünün ona uyarılar ve öğütler savurduklarını gördüm, ama onun bunu görmemiş olmasını umut ettim. Onu yapamazsın, bunu yapmamalısın! Çimenliğin üzerinde yürümeye yalnızca öğrencilere ve öğretmenlere izin vardır! Hanımlar tanıtma mektubu olmadan içeriye alınmazlar. İlerisi için ümit vaat eden, zarif hanım romancılar, bu tarafa lütfen! At yarışlarında parmaklıkların gerisindeki kalabalığın yaptığı gibi ona bağırmayı sürdürürler ve onun, sağa sola bakmadan engeli aşması gereklidir. Lanetlemek ya da gülmek için durursan, her iki durumda da kaybedersin, dedim ona. Duraksayıp beceriksizlik gösterirsen mahvolursun. Tüm paramı ona yatırmış gibi,

yalnızca, yapacağın sıçramayı düşün, dedim ve engeli bir kuş gibi aştı. Ama bunun ardında bir engel daha, onun da ardında başka bir engel vardı. Dayanma gücü olduğundan kuşkuluydum, çünkü alkışlar ve bağrışmalar sinirleri yıpratıyordu. Ama, o elinden gelenin en iyisini yaptı. Mary Carmichael'ın ilk romanı, oturma odası olarak kullandığı yatak odasında yazan, zaman, para ve rahatlık gibi gerekli şeylerden yoksun, adı sanı duyulmamış bir kız olduğu göz önüne alınacak olursa o denli kötü sayılmaz, diye düşündüm.

Son bölümü okurken –insanların burnu ve açıkta kalan omuzları yıldızlı bir göğe karşı, çırlıçıplaktı, çünkü biri salonun perdelerini çekip açmıştı– Mary Carmichael'a bir yüzyıl daha tanıyın, kendine ait bir oda ile yılda beş yüz pound verin, düşüncelerini istediği gibi ifade etmesine de izin verin ve şimdiki yazdıklarının yarısını atın, ileride bir gün, daha iyi bir kitap yazacaktır, diye düşündüm. Mary Carmichael'ın kitabı *Life's Adventure*'ı rafın sonuna yerleştirirken, bir yüzyıla kadar o bir ozan olacaktır, dedim.

Ertesi gün, bir ekim sabahının ışıkları tozlu demetler halinde perdesiz camlardan içeriye sızıyordu ve sokaktan trafiğin uğultusu yükseliyordu. Londra yeniden kendini toparlayıp silkiniyordu; fabrikalar harekete geçmiş, makineler çalışmaya başlamıştı. Bütün bu okuduklarımdan sonra, pencereden bakıp Londra'nın yirmi altı ekim bin dokuz yüz yirmi sekiz sabahında ne yaptığını görmek baştan çıkarıcıydı. Ve Londra ne yapıyordu? Görünüşe bakılırsa kimse *Anthony ile Kleopatra*'yı okumuyordu. Londra, Shakespeare'in oyunlarıyla hiç mi hiç ilgili değildi. Hiç kimse kurmaca yazının geleceği, şiirin ölümü ya da ortalama kadının kendi düşüncelerini eksiksiz ifade edebilecek bir düzyazı biçemi geliştirmesi konularına aldırış etmiyordu. Bunlarla ilgili görüşler tebeşirle yaya kaldırımlarına yazılacak olsa, kimseler durup okumazdı. Aceleci ayakların soğukkanlılığı yazılanları yarın saat içinde silerdi. İşte ayak işlerine bakan bir çocuk; biraz ileride köpeğini kayışından tutmuş gezdiren bir kadın. Londra sokaklarının büyüleyici yanı hiç kimsenin birbirine benzememesidir; sokaktakilerin her biri kendi

özel işinin peşinde gibidir. Ellerinde çantaları, işe gidenler; parmaklıklara sopa sürterek yürüyen aylaklar; sokakların onlar için kulüp odaları yerine geçtiği, at arabalarındaki insanlara seslenen, kendilerine sorulmadan bilgiler veren konuşkan, güler yüzlü kişiler. Yoldan geçenlerin, birden kendi bedenlerinin yaşlanışını anımsayarak şapkalarını çıkardıkları cenazeler. Ve yavaşça evinin merdivenlerinden inip nasılsa şahane bir kürk manto ile bir demet menekşe edinmiş, koştururan bir kadınla çarpışmamak için duraksayan seçkin bir beyefendi. Tümü birbirinden ayrı, kendisiyle meşgul, kendi işinin peşinde.

Tam o anda, Londra'da sık sık olduğu gibi, gidiş gelişler tümüyle kesilip sokak sakinleşti. Sokaktan ne bir araba ne de bir yaya geçiyordu. Bu duraklama ve askıya alınma anında sokağın sonundaki çınar ağacından bir yaprak kopup yere düştü. Sanki bir işaret, nesnelerdeki, kişinin görmeden geçtiği bir güce yönelen bir işaret verilmiş gibiydi. Bir nehri gösteriyordu sanki, şu köşeden kıvrılıp yokuş aşağı görünmeden akan, akarken insanları peşi sıra sürükleyen ve tıpkı Oxbridge'deki nehrin kayığı içinde talebeyi ve ölü yaprakları alıp götürmesi gibi bu insanları girdabına alıp götüren bir nehri. Şimdi sokağın karşı tarafından bu tarafına deri çizme giymiş bir kız ve ardından da bordo pardesülü genç bir adamı getiriyordu; bir de taksi getiriyordu ve her üçünü pencerenin altında bir noktada bir araya getirdi; taksi burada durdu; kız ile genç adam da durdular; taksiye bindiler; sonra da taksi başka bir yerdeki akıntıya kapılmış gibi süzülüp gitti.

Bu, oldukça olağan bir görüntüydü, garip olan imgelemin onu donatışındaki ritmik düzendi; aynı taksiye binen iki kişinin olağan görüntüsünün, görünüşteki hoşnutluklarından bir şeyler iletebilme gücüne sahip olmasıydı. Taksinin dönüp gözden kayboluşunu izlerken, yoldan yürüyerek

gelen iki insanın k    de buluşması aklı rahatlatıyor galiba, diye düşündüm. Belki de, son günlerde yaptığım gibi, cinslerden birini öbüründen tümüyle ayrı düşünmek çaba gerektiriyordu. Aklın bütünlüğünü bozuyordu. Şimdi, iki insanın bir araya gelip bir taksiye binmelerini görmekle, o çaba bitmiş ve o bütünlük yeniden kurulmuştu. Başımı pencereden içeriye çekerek beyin, her şeyimiz tümüyle ona dayanmasına karşın onunla ilgili hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz gerçekten çok esrarengiz bir organ, diye düşündüm. Neden, kimi etkiler sonucunda bedende oluşan gerginlikler benzeri ayrılıkların ve bölünmelerin zihinde de ortaya çıktığını hissediyordum? “Aklın bütünlüğü” derken kişi neyi kastediyor, diye düşündüm. Aklın, belirli bir an belirli bir noktada yoğunlaşmayı sağlayan öylesine büyük bir gücü vardı ki, görünürde tek bir varoluş biçimi olamazdı. Örneğın, kişi kendini aşağıdaki insanlardan ayırıp onların dışında, yüksekteki bir pencereden onlara bakarken kendini düşünebilir. Ya da bir haberin okunmasını bekleyen bir kalabalığın içinde, öbür insanlarla bir arada aynı şeyleri düşünebilir. Daha önce verdiğim, annesi yoluyla geçmişi düşünen kadın örneğinde olduğu gibi, anneler ya da babalar yoluyla geçmişe dönüp düşünebilir. Kişi kadınsa,   rneğın Whitehall’dan aşağıya yürürken, o uygarlığın doğal kalıtçısı olmasına karşın birden olayın dışında kalan yabancı ve eleştirici bir insana dönüşmesi yüzünden bilincinde oluşan beklenmedik bir kopmayla şaşkınlığa düşer. Aklın hiç durmadan odak noktasını değiştirip dünyayı farklı bakış a ıları içinde g  rd  ğu açıktır. Kendiliğinden edinilmiş olsalar bile, bu zihinsel konumların kimisi öbürlerinden daha az rahatlatıcı g  r  n  rl  r. Belirli bir zihinsel konumda devam etmek için kişi bilincine varmadan bir şeyleri frenler ve yavaş yavaş bu bastırma, bir çabaya dönüşür. Ama kişinin çaba göstermeden sürdürebileceği bir zihinsel

konum olabilir, çünkü bunun için bir şeyleri frenlemek gerekmez. Pencereden çekilirken belki de bu onlardan biri, diye düşündüm. Hiç kuşkusuz, ben, o çiftin taksiye binişini gördüğümde, akıl, sanki ikiye ayrılmış da sonradan doğal bir kenetlenmeyle bir araya gelmiş gibi olmuştu. Bunun belirgin nedeni, iki cinsin birlikte hareket etmelerinin doğallığı olabilirdi. Kişi, kadının ve erkeğin birlikteliğinden en büyük doyumun, en katışıksız mutluluğun doğduğu kuramından yana, akıldışı ama çok derin bir içgüdüye sahiptir. Ama taksiye binen iki kişinin görüntüsü ve bunun bana sağladığı doyum, aynı zamanda beni, bedenlerdeki cinsiyet farklılığı gibi zihinlerde de iki ayrı cinsin varolup olmadığını ve katışıksız bir doyum ile mutluluğu sağlamak için onların da bir araya gelmek isteyip istemediklerini sormaya yöneltti. Ve amatör bir anlayışla, ruhun, biri eril biri dişil iki gücün içinde bir arada varolacağı bir tasarım çizmeye koyuldum: Erkeğin aklında, erkek kadına baskın çıkıyor, kadınmkindeyse, kadın erkeğe baskın çıkıyor. Her ikisi bir arada uyum ve tinsel işbirliği içinde yaşarlarsa normal ve rahat bir ruh hali ortaya çıkar. Kişi erkekse, aklının kadın olan bölümü de etken olmalıdır ve bir kadın da aynı ölçüde içindeki erkekle ilişkide bulunmalıdır. Belki de Coleridge üstün bir aklın çifte cinsiyetli olduğunu söylerken bunu kastetmişti. Ancak bu iç içe geçme gerçekleştirilirse akıl tam anlamıyla verimli olabilir ve tüm gücünü kullanabilir. Belki de katışıksız eril olan bir zihin, yine katışıksız dişil olan bir zihin gibi, yaratıcı olamaz. Ama kişinin kadınsı erkek ya da tam tersine, erkeksi kadın derken neyi kastettiğinin incelemesi iyi olurdu, diye düşündüm, bir iki kitabı gözden geçirmek için durduğumda.

Hiç kuşkusuz, Coleridge, üstün bir akıl çifte cinsiyetli olmalı derken, kadınlara karşı özel bir yakınlığı olan, onların davasına inanıp kendini onların yorumuna adayan bir akıl

demek istememişti. Belki de çifte cinsiyetli bir akıl, bu ayrımı yapmaya, tek cinsiyetli bir akıldan daha az eğilim gösterir. Coleridge, çifte cinsiyetli aklın daha titreşimli ve geçirgen olduğunu; duygulanımları engellenmeden dışarı vurduğunu ve doğal olarak yaratıcı, akkorlaşmış ve bölünmez olduğunu belirtmek istemiş olabilir. Shakespeare'in kadınlar için ne düşündüğünü söylemenin olanaksızlığına karşın kişi, tipik çift cinsiyetli, kadınsı-erkek akla örnek verebilmek için Shakespeare'e dönüyor. Cinselliği özel olarak ve ayrı biçimde ele alarak düşünmemek tümüyle gelişmiş aklın belirtilerinden biriye, o konuma erişmek şimdi her zamankinden çok daha güç. Bu noktada, yaşayan yazarların kitaplarına geldim ve şöyle bir durup bu gerçeğin uzun zamandır aklımı karıştıran bir şeyin kökeni olup olmadığını merak ettim. Hiçbir çağ bizimki denli cinsiyet bilincini tiz bir sesle dile getirmemiştir; erkeklerin kadınlar üzerine yazdıkları, British Museum'daki onca kitap bunun kanıtıdır. Kadınlara oy hakkı verilmesi hareketi bundan sorumlu tutulabilir. Bu hareket erkeklerde, görülmemiş bir kendini kanıtlama tutkusu uyandırmış; kendilerine meydan okunmuş olmasaydı zahmet etmeyecekleri bir işe kalkışarak kendi cinslerinin ve özelliklerinin önemle üzerinde durmalarına yol açmış olmalı. Kişi bir meydan okuma karşısında, bu birkaç kara şapkalı kadın tarafından yapılmış bile olsa, hemen misillemeye girişir. Üstelik daha öncesinde hiç meydan okumayla karşılaşmamışsa aşırı bir misillemeye girişir. Belki de burada bulduğumu sandığım bazı özelliklerin nedeni budur, diye düşünerek eleştirmenlerin hakkında iyi şeyler düşündükleri, olgunluk çağındaki Mr. A'nın yeni romanını elime aldım. Kitabı açtım. Yeniden bir erkeğin yazdıklarını okumak gerçekten iç açıcıydı. Kadınlarınkinden sonra öylesine dolaysız, öylesine açık seçik ki! Büyük bir düşünce özgürlüğü, kişisel bağımsızlık ve kendine güven

sergiliyordu. Kişi bu iyi beslenmiş, iyi eğitilmiş, hiçbir zaman engellenip karşı çıkılmamış, aksine doğduğu günden beri istediği yöne uzanabilme hakkına tümüyle sahip olmuş özgür aklın karşısında rahatlıyordu. Her şey çok hayranlık uyandırıcıydı. Ama birkaç bölüm okuduktan sonra bana, sanki sayfaların üzerine düşmüş bir gölge varmış gibi geldi. Bu, düz siyah bir sütundu, “I” [İngilizce “ben”) harfinin biçimini andıran bir gölge. Kişi onun gerisindeki görüntüye şöyle bir göz ucuyla bakabilmek için bir o yana, bir bu yana koşturmak zorundaydı. Geridekinin yürüyen bir kadın mı yoksa bir ağaç mı olduğundan pek emin olamıyordum. Kişi durmadan “I” harfine geri dönmeye zorlanıyordu. Sonunda “I”dan bıkiyordu. Oysa bu “I” son derece saygındı; dürüst ve mantıklıydı; bir ceviz kadar sertti ve yüzyıllardır iyi bir öğretimle ve iyi beslenmeyle cilalanmıştı. Bu “I”yı yürekten sayıp ona yürekten hayranlık duyuyorum. Ama –bu noktada bir şeyler ararcasına bir iki sayfa çevirdim– işin en kötü yanı, “I” harfinin gölgesindekilerin tümü sis gibi biçimden yoksundu. Bu, bir ağaç mı? Hayır bir kadın... Ama kıyıda yürüyen Phoebe’yi izlerken, adı buydu, bedeninde bir tek kemik bile yok, diye düşündüm. Sonra Alan yerinden kalktı ve gölgesi hemen Phoebe’yi ortadan yok etti. Çünkü Alan’ın görüşleri vardı ve Phoebe onun görüşlerinin seline batıyordu. Ve tabii Alan’ın tutkuları vardı; dönüm noktasının yaklaştığını sezerek sayfaları birbiri ardından çevirdim ve işte, dediğim çıkmıştı. Bu çatışma kumsalda, güneşin altında meydana geldi. Çok açıkça yapılmıştı. Kaba bir çaba sonucu oluşmuştu. Bundan daha yakışıksız bir şey olamazdı. Ama.. “Ama”yı fazla sıkça kullanmıştım. Kişi “ama” demeyi sürdürmemeli. Kişi bir yolunu bulup cümlesini bitirmeli, diye çıkıştım kendime. Bitireyim mi –ama– sıkıldım. Ama neden sıkılmıştım? Biraz “I” harfinin baskınlığından, biraz kıyıdaki dev ağaç gibi gölgesine kuraklık saçmasından

sıkılmıştım. Orada hiçbir şey büyüüp gelişemezdi. Biraz da anlaşılmaz bir nedenden sıkılmıştım. Mr. A'nın aklında, yaratıcı erkin çeşmesini tıkayıp dar sınırlar içine sokan bir engel, önleyici bir neden varmış gibiydi. Ve Oxbridge'deki yemeği, sigara külünü ve Manx kedisini, Tennyson ve Christina Rossetti'yi hep bir arada anımsayınca, engelin orada olması bana mümkün geldi. Phoebe kumsalda yürürken Alan artık kendi kendine: "Harikulade bir gözyaşı düştü / Kapıdaki tutku çiçeğinden," diye mırıldanmadığına ve Phoebe: "Yüreğim diri bir sürgünde / Şarkıcı bir kuş," diye yanıtlamadığına göre, Alan ne yapabiliyordu? Gün denli dürüst, güneş denli mantıklı olmak gerekirse, yapabileceği tek şey var. Alan'a hakkını vermek gerekirse, o da bıkmadan usanmadan, tekrar tekrar bunu yapıyor (dedim, sayfaları art arda çevirirken). Ve diye ekledim bu itirafın korkunçluğunun bilincinde olarak, bu işi yavanlaştırıyor. Shakespeare'in yakışık almazlığı okuyucunun kafasında binlerce başka şeyi ortaya çıkarıyor ve yavan olmaktan çok uzak. Ama Shakespeare bunu zevk için yapıyor: Mr. A ise, dadıların deyimiyle mahsustan yapıyor. Karşı çıkmak adına yapıyor. Kendi üstünlüğünü doğrulayarak karşı cinsin eşitliğine başkaldırıyor. Bu nedenle, o, Shakespeare'in de, Miss Clough ve Miss Davies'i tanımış olsaydı olacağı gibi engellenmiş, tutuk ve sınırlı. Kuşkusuz, kadın hareketi 19. yüzyılda değil 16. yüzyılda başlamış olsaydı, Elizabeth çağı yazını olduğundan çok başka olurdu.

Öyleyse aklın iki yakası kuramında ısrar edilmesi halinde sonuç, erkekliğin tutuklaşmasıdır – başka bir deyişle, erkekler artık akıllarının yalnızca eril yanıyla yazıyorlar. Bir kadının onları okuması yanlıştır, çünkü ister istemez orada bulamayacağı bir şeyi arayacaktır. Eksikliği en çok hissedilen şey, ikna etme gücü, diye düşündüm ve eleştirmen Mr. B'yi ele alıp şiir sanatıyla ilgili sözlerimi özenle ve görevbi-

lirlikle okudum; sözleri isabetli ve şaşmazdı; öğreticiydi; sorun duygularının artık bir şeyler dile getirememesindeydi. Akli değişik bölmelere ayrılmış gibiydi; birinden öbürüne hiç ses geçmiyordu. Bunun sonucunda kişi Mr. B'nin bir cümlesi üzerinde kafa yormak istese, sözcükler ölü gibi yere düşüyorlar; ama kişi Coleridge'in bir cümlesi üzerine kafa yormaya kalkınca, cümle patlayıp birçok başka düşüncüyü doğuruyor ve bunun, ölümsüz yaşamın gizine sahip tek yazı türü olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Ama nedeni ne olursa olsun, bu sözünü ettiğim gerçek karşısında kişi yerinmelidir. Çünkü bunun anlamı –bu noktada Mr. Galsworthy ve Mr. Kipling'in dizi dizi kitaplarına gelmişim– yaşayan en büyük yazarlarımızın en iyi yapıtlarından pek çoğunun sağır kulaklara sesleniyor olmasıdır. Ne yaparsa yapsın bir kadın, eleştirmenlerin orada bulunduğu konusunda kendisini inandırmaya çalıştıkları sonsuz yaşam çeşmesini görüp bulamaz. Bunun nedeni yalnızca erkeklere özgü erdemlerin kutlanması, erkeklere özgü değer ölçütlerinin zorla kabul ettirilmesi ve erkeklerin dünyasının anlatılması değildir; bu kitapların her yanına yayılmış olan duyguların bir kadın açısından anlaşılmaz olmasıdır. Şimdi geliyor, işte kazan kaynıyor, biraz sonra tepesine düşecek, diye konuşmaya başlıyor kişi, son yaklaşımdan çok önce. O resim yaşlı Jolyon'un tepesine düşecek; geçirdiği şoktan ölecek, yaşlı memur onun ardından birkaç söz söyleyecek ve Thames'de tüm kuğular aynı anda şarkıya başlayacak. Ama kişi bunlar olmadan önce, oradan hızla uzaklaşıp çalıların arasına saklanacak, çünkü bir erkek açısından öylesine derin, öylesine ince, öylesine simgesel olan duygulanımlar, bir kadını şaşkınlığa uğratıyor. İşte Mr. Kipling'in sırtlarını dönen Subayları; Tohum eken Ekincileri; İşleriyle baş başa Erkekleri ve Bayrağı – kişi katışıksız bir eril şölene kulak misafirliği etmişçesine, bu büyük harflerin

tümü karşısında kızarır. Gerçek şudur ki, ne Mr. Galsworthy'nin ne de Mr. Kipling'in içinde en büyük bir kadınlık kıvılcımı vardır. Bu yüzden, özelliklerinin tümü bir kadına, genelleme yapmak gerekirse, kaba ve olgunluktan yoksun görünür. İkna etme güçleri yoktur çünkü. Ve bir kitap ikna etme gücünden yoksunsa aklın yüzeyine ne denli güçlü çarparsa çarpsın, içlere sızamaz.

Kişinin kitapları eline alıp hiç bakmadan geri koyduğu o sabırsız hava içinde, kafamda, profesörlerin mektuplarında (örneğin Sir Walter Raleigh'nin mektuplarında) önceden haber verilen ve İtalyan yöneticilerin şimdiden oluşturdukları katışıksız ve zorba bir erkeksilik çağının gelişini canlandırdım. Çünkü kişi Roma'daki katışıksız erkeksilik duygusundan etkilenmezlik edemez; bunun devlet üzerindeki etkisi neyse ne, kişi bunun şiir sanatı üzerindeki etkisini sorgulamadan geçemez. Zaten, gazetelere bakılacak olursa, İtalya kurmaca yazın konusunda belli bir kayıp içindedir. Akademi üyeleri, konusu "İtalyan romanının geliştirilmesi" olan bir toplantı düzenlemişlerdir. Tanınmış ailelerden gelen kimseler ile endüstri kurumları ve faşist kuruluşlardaki önemli kimseler geçen gün bir araya gelip bu konuyu tartıştılar ve Duçe'ye "faşist dönemin kısa sürede kendine yakışır bir ozan çıkaracağı" umudunu bildiren bir telgraf gönderdiler. Hepimiz bu dindarca umuda katılabiliriz ama şiirin bir kuluçka makinesinden çıkabileceği kuşkuludur. Şiirin bir annesi bir de babası olmalıdır. Kişi faşist şiirin, bir ilçe müzesindeki cam kavanozda görülebilen ürkünç bir kürtaj artığı olmasından endişelenebilir. Bu gibi canavarların fazla yaşamayacağı söylenir; kişi böyle bir hilkat garibesinin, tarlalarda ot biçtiğini hiçbir zaman görmemiştir. Bir bedende iki baş, yaşam süresini uzatmaz.

Gerçekte kişi birini suçlu tutmak isterse, bunların tümünden bir cinsi olduğu kadar öbürünü de suçlu tutabilir.

Tüm kışkırtıcılar ve reformcular; Lord Granville'ye yalan söyleyen Lady Bessborough; Mr. Greg'e gerçeği söyleyen Miss Davies, bundan sorumludur. Farklı cinsiyet bilincini ortaya çıkaran herkes suçludur, yeteneklerimi bir kitapta sergilemek, onu Miss Davies ve Miss Clough doğmadan önce, yazarın aklının iki yanını da eşit ölçüde kullandığı o mutlu zamanda aramak istediğimde beni geri püskürten onlardır. Öyleyse kişi yine Shakespeare'e dönmelidir, çünkü o iki cinsiyetlidir; Keats ve Sterne, Cowper ve Lamp ve Coleridge de öyleydiler. Shelley belki de cinsiyetsizdir. Milton ve Ben Jonson'ın içinde fazla erkeksi bir canlılık vardır. Wordsworth ve Tolstoy'da da. Zamanımızda Proust tümüyle iki cinsiyetlidir, belki de birazcık fazla kadınsıdır. Ama bu aksaklığa kişinin ondan yakınamayacağı denli ender rastlanır, çünkü bu tür bir bileşim olmaksızın akıl baskın çıkar ve ruhun öbür yetenekleri katılaşıp kısırlaşır. Ama ben bunun geçici bir dönem olabileceği düşüncesiyle kendimi avuttum; düşüncelerimin gelişimini sizlere aktarmak için verdiğim söze uyarak söylediklerimin pek çoğunun modası geçebilir; benim gözüme çarpanların pek çoğu, çoğunuz erişkinlik yaşına henüz gelmediğiniz için, sizlere karanlık görünebilir.

Bütün bunlara karşın, yazı masasına gidip "Kadınlar ve Kurmaca Yazın" başlıklı sayfayı elime aldığımda, buraya yazacağım ilk cümle, cinsiyetini düşünmek yazı yazan herkes için öldürücü olacak, diye düşündüm. Katışıksız ve basit bir biçimde kadın ve erkek olmak öldürücüdür; kişi erkeksi-kadın ya da kadınsı-erkek olmalıdır. Bir kadın için herhangi bir üzüntüye parmak basmak; haklı da olsa bilinciyle herhangi bir biçimde konuşmak öldürücüdür. Ve öldürücü sözcüğü bir eğretileme değildir; çünkü bu bilinçli önyargıyla yazılan her şey yok olmaya mahkûmdur. Gücü ve verimliliği artmaz. Birkaç gün için parlak ve etkileyici, güçlü ve

ustaca görünmesine karşın gece geldiğinde solup gider; başkalarının zihninde büyüyüp gelişmez. Yaratma sanatı gerçekleştirilmeden önce akılda, kadın ve erkek arasında bir işbirliği oluşmalıdır. Karşıtların birliği gerçekleştirilme-
lidir. Yazarın deneyimini eksiksiz aktardığını hissetmemiz için akıl, her şeyiyle apaçık ortaya serilmelidir. Özgürlük ve barış olmalıdır. Bir tek tekerlek s rtmemeli, bir tek ışık titrememelidir. Perdeler sıkıca kapalı olmalıdır. Deneyimi sona erdiğinde yazar yatağı uzanıp zihnini, karanlıkta birleşmesini kutlamaya bırakmalıdır. Neler yapıldığını gözetlememeli ya da sorgulamamalıdır. Bunun yerine, bir g l n yapraklarını koparmalı ya da kuğuların usulca nehirden aşağıya s z l şlerini izlemelidir. Ve bir kez daha, kayığı ile  niversiteliyi ve  l  yaprakları sürükleyen akıntıyı gözümün önüne getirdim; sokağın karşı tarafında bir araya gelen kadınla adamı düşünerek, taksi onları götürdü, dedim ve uzaklardan gelen Londra trafiğinin uğultusunu duyarak, akıntı onları, o korkunç büyüklükteki nehre sürükledi, diye aklımdan geçirdim.

Mary Beton artık konuşmayacak. Sizlere, düzyazı ya da şiir yazmak için yılda beş yüz pounda ve kapısında kilit olan bir odaya gerek olduğı sonucuna –bu sıradan sonucanasıl varlığını anlattı. Onu bu düşünceye yönelten görüşleri ve izlenimleri açıkça ortaya sermeye çalıştı. Bir din görevlisinin kolları arasına düştüğünde, orada burada öğle yemeğı ya da akşam yemeğı yediğinde, British Museum’da resimler çizdiğinde, raftan kitaplar alıp pencereden dışarı baktığında adım adım kendisini izlemenizi istedi sizden. O bütün bunları yaparken hiç kuşkusuz sizler, yanılığlarını ve zayıflıklarını gözlemleyerek bunların görüşleri üzerinde ne gibi etkileri olduğına karar verdiniz. Ona karşıt görüşler ileri sürüp istediğınız eklemeleri ve çıkarmaları yaptınız. Bütün bunlar olması gereken şeyler, çünkü bunun gibi bir soru söz konu-

su olduğunda gerçek ancak çeşitli yanlışların bir araya toplanmasıyla elde edilebilir. Ve şimdi de ben şahsen bir varsayımda bulunacak ve sizlerin de gözünden kaçmayacak denli açık iki eleştiriyile konuşmamı sona erdireceğim.

İki ayrı cinsin, yazar olarak bile, becerileri üzerine hiçbir görüş belirtilmediğini söyleyebilirsiniz. Bu bilerek yapılmış bir şey, çünkü böyle bir değerlendirmenin zamanı gelmiş bile olsa –oysa kadınların ne kadar parası ve kaç tane odası olduğunu bilmek bu cinsin becerileriyle ilgili kuramlar geliştirmekten çok daha önemli görünüyor– ister akıl ister kişilik becerilerinin, kişileri sınıflayıp, başlarına kepler takıp adlarına ünvanlar eklemekte uzmanlaşmış Cambridge’de bile, şeker ve tereyağ tartar gibi tartılabileceğine inanmıyorum. *Whitaker’s Almanac*’da bulabileceğiniz “Table of Precedency”nin (kıdem sırası çizelgesi) bile değişmez bir değer sıralaması sunduğunu ya da Hamamcı Başı’nın akşam yemeğine gelirken mutlaka Deli Doktoru’nun arkasından yürümesi gerektiğini varsaymak için hiçbir geçerli neden yoktur. İki cinsin birbirine karşı kıskırtılması; üstünlük iddialarının ve zayıflığın bir tarafın üstüne yıkılması, insanlığın taraflara bölünmüş olduğu ve bir tarafın öbürünü yemesi gerektiği gibi konular, kürsüye çıkıp başöğretmenin elinden süslü püslü bir kupa almanın çok önemli olduğu özel ortaokul aşamasına aittir. İnsanlar olgunlaştıkça “taraf-lara”, başöğretmenlere ve süslü püslü kupalara inanmayı bırakırlar. Her durumda, söz konusu olan kitapsa, bir daha çıkmayacak biçimde beceri etiketleri yapıştırmak çok güç bir iştir. Günümüz yazınına ilişkin eleştiriler, yargıya varma güçlüğüünün değişmez örnekleri değil midir? Aynı kitaba hem “bu müthiş kitap” hem de “bu değersiz kitap” denmektedir. Övgü ve yergi, her ikisi de bir anlam taşımazlar. Hayır, bir değerlendirme yapmak, zamanın hoş geçmesini sağlamakla birlikte, tüm uğraşların en gereksizidir ve de-

gerlendirilme yapanların dediklerine boyun eğmek tutumlarının en onursuzudur. Yazmak istediklerinizi yazdığınız sürece önemli olan tek şey budur; bunun yüzyıllarca mı yoksa yalnızca saatlerce mi önemli kalacağını kimse söyleyemez. Ama kafanızda yarattığınız dünyanın tek bir telini, elinde gümüş bir kupa tutan başöğretmenin ya da bir ölçü cetveli tutan profesörün sözüne uymak için gözden çıkarmak en aşağılık ihanettir ve eskiden insanların başına gelebilecek en büyük felaketler arasında sayılan bekaretin ve servetin gözden çıkarılması bunun yanında yalnızca bir pire ısırtığı gibi kalır.

Bundan başka, tüm anlattıklarımın maddi yönü çok büyüttüğümünden yakınacaksınız, sanırım. Yılda beş yüz poundluk bir gelirin derinlemesine düşünmeye, kapının üstündeki kilidin ise bağımsız düşünmeye olanak verebileceği olgusunun barındırdığı simgeselliğe geniş bir yer bıraksak bile yine de aklın bu gibi şeyleri aşması gerektiğini ve büyük ozanların çokluk yoksul kimseler olduğunu söyleyebilirsiniz. Öyleyse size, bir ozanı ortaya çıkaran şeyleri ben- den daha iyi bilen kendi edebiyat profesörümüzün sözlerini aktarayım. Sir Arthur Quiller-Couch şöyle yazıyor:*

“Son yüzyılın büyük ozanları kimlerdir? Coleridge, Wordsworth, Byron, Shelley, Landor, Keats, Tennyson, Browning, Arnold, Morris, Rossetti, Swinburne – burada durulabilir. Bunlardan Keats, Browning ve Rossetti’nin dışındakilerin tümü üniversiteliydi ve üçünden yalnızca, çok genç ölümler en verimli çağında susan Keats pek varlıklı sayılmazdı. Bunu söylemesi çok acı ve mantıksız gelebilir ama, katı gerçektir ki, şiirsel dehanın istediği yerde ve varlıklı kimseler arasında olduğu kadar yoksullar arasında

---

(*) *The Art of Writing (Yazma Sanatı)*, Sir Arthur Quiller-Couch.

da filizlendiğini ileri süren kuramda doğruluk payı çok azdır. Bu on iki kişiden dokuzu üniversiteliydi ve bu, İngiltere'nin verebildiği en iyi eğitimi görmelerini sağlayacak olanakları buldukları anlamına geliyordu. Yine katı bir gerçektir ki, öbür üçünden Browning varlıklıydı ve varlıklı olmasaydı, eminim ki, nasıl Ruskin babası başarılı bir işadamı olmasaydı *Modern Painters*'i (*Modern Ressamlar*) yazamazdıysa, Browning de *Saul*'u ya da *The Ring and the Book*'ı (*Yüzük ve Kitap*) yazmayı başaramazdı. Rossetti'nin az bir geliri vardı ve dahası, resim yapıyordu. Geriye Keats kalıyor, Atropos'un, tıpkı John Clare'i bir akıl hastanesinde, James Thomson'u da düş kırıklığım unutmak için aldığı uyuşturucu ile öldürdüğü gibi, genç yaşında öldürdüğü Keats. Bunlar ürkünç ama görmemiz gereken gerçekler. Bir ulus olarak bizim için ne denli onur kırıcı olursa olsun, hiç kuşku yok ki, günümüz toplumunda yoksul oza-
nın en ufak bir şansı bile yoktur, iki yüzyıldır da olmamıştır. İnanın –on yılının büyük bölümünü yirmi ilkokulu incelemekle geçirdim– demokrasimizle böbürlenebiliriz ama gerçekte, yoksul bir çocuğun İngiltere'de, büyük yazınsal yapıtları doğuran zihinsel özgürlüğe kavuşma bağımsızlığını elde etmekte ancak Atinalı bir kölenin oğlundan biraz daha fazla umudu vardı.”

Kimse bu noktayı daha açıkça belirtmezdi. “Yoksul oza-
nın günümüzde en ufak şansı yoktur; iki yüzyıldır da olmamıştır... Yoksul bir çocuğun İngiltere'de, büyük yazınsal yapıtları doğuran zihinsel özgürlüğe kavuşma bağımsızlığını elde etmekte ancak Atinalı bir kölenin oğlundan biraz daha fazla umudu vardı.” İşte hepsi bu. Zihinsel özgürlük maddi şeylere dayanır. Şiir, zihinsel özgürlüğe bağlıdır. Ve kadınlar yalnızca iki yüzyıldır değil, en başından beri yoksul olmuşlardır. Kadınların Atinalı kölelerin oğullarından daha az zi-

hinsel özgürlükleri olmuştur. Öyleyse kadınların en ufak bir şiir yazma şansları olmamıştır. İşte bu yüzden paranın ve kişinin kendine ait olacak bir odanın üzerinde bu denli durdum. Her şeye karşın, kendileriyle ilgili daha çok şey bilmeyi istediğim, geçmişin karanlığında kalmış kadınlar sağolsun, ayrıca Florence Nightingale'i oturma odasından çekip çıkaran Kırım Savaşı ve altmış yıl sonra ortalama kadına kapıları açan Avrupa Savaşları da sağolsun, bu kötülükler artık düzeltilme yolunda. Yoksa sizler bu gece burada bulunamazdınız ve yılda beş yüz pound kazanma şansınız, korkarım bu hâlâ kuşkulu bir şey, son derece az olurdu.

Yine karşı çıkıp, madem size göre çok büyük bir çaba gerektiriyor, belki de kişinin halasını öldürmesine, büyük bir olasılıkla yemeğe geç kalmasına yol açıyor ve kişiyi, kimi çok olumlu erkeklerle ciddi tartışmalara sokabiliyor, neden kadınların kitap yazmasına bu denli önem veriyorsunuz, diyebilirsiniz. Kabul etmeliyim ki, beni harekete geçiren şeyler biraz bencilceydi. Öğretim görmemiş İngiliz kadınlarının çoğu gibi ben de okumayı severim, her konuda okurum. Son zamanlarda diyelim biraz tekdüzeleşti; tarihi kitaplar savaşlarla, biyografilerse büyük adamlarla çok fazla ilgili; bence şiir kısırlaşma eğiliminde ve kurmaca yazın – ama bir modern kurmaca yazın eleştirmeni olarak beceriksizliğimi yeterli derecede ortaya koydum ve artık o konuda konuşmayacağım. Bu yüzden, sizden kitaplar yazmanızı, ne denli önemsiz, ne denli kapsamlı olursa olsun, hiçbir konu karşısında duraksamamızı isteyebilirim. Umarım bir yolunu bulup gezmek ve tembellik etmek, dünyanın geçmişini ve geleceğini düşünmek, kitaplar üzerine düşler kurmak ve köşe başlarında avare gezinmek ve düşünce oltasını nehrin derinlerine sallandırmak için yeterli paraya sahip olursunuz. Çünkü sizleri hiçbir biçimde kurmaca yazınla sınırlamıyorum. Beni hoşnut etmek isterseniz –ki benim gibi bin-

lercesi daha var– gezi ve macera, araştırma inceleme, tarih ve biyografi, eleştiri ve felsefe ve bilim kitapları yazarsınız. Bunu yapmakla kuşkusuz, kurmaca yazın sanatına katkıda bulunmuş olacaksınız. Çünkü kitaplar birbirlerini etkilerler. Kurmaca yazın şiir ve felsefeyle yan yana durduğunda çok daha iyi olacaktır. Dahası, geçmişteki herhangi bir ünlü kişiyi, örneğin Sappho, Lady Murasaki ya da Emily Brontë’yi düşünürseniz kurmaca yazının bir kalıtçı olduğu kadar bir yaratıcı da olduğunu ve yalnızca kadınlar doğal yazma alışkanlığını edindiklerinden, bizim için varolduğunu göreceksiniz, öyle ki, bu tür bir etkinlik şiire bir başlangıç olarak bile sizin için olağanüstü yararlı olacaktır.

Ama notlarıma göz gezdirip onları yazarkenki düşüncelerimin akışını eleştirdiğimde, beni harekete geçiren şeylerin tümüyle bencilce olmadığını gördüm. Buradaki yorumlarda ve varılan sonuçların ardında, iyi kitapların beğenildiği ve insana özgü ve her türlü zayıflığı gösterecek de iyi yazarların yine de iyi insanlar oldukları inancı –yoksa içgüdü mü?– yatıyordu. Böylelikle, sizlerden daha çok kitap yazmanızı istediğimde, sizleri kendiniz ve genelde dünya için iyi olanı yapmaya zorluyorum. Bu içgüdüyü ya da inancı nasıl doğrulayacağımı bilmiyorum, çünkü kişi üniversitede eğitim görmemişse felsefi sözlerin kullanımı onu şaşırtabilir? “Gerçeklik” derken ne demek istenir? Bir an için tozlu bir yolda, bir an sonra sokaktaki bir kâğıt parçasında ya da güneşin altındaki bir zerrinde bulunmak çok düzensiz, çok güvenilirmez bir şey olmalı. Bir odadaki bir grup insanı aydınlatır ve rastgele birkaç şey söyler. Yıldızların altında eve yürüyen birini büyüler ve sessiz dünyayı konuşmanın dünyasından daha gerçek gösterir – işte yine Piccadilly’nin uğultusunda bir otobüsün içindedir. Kimi zaman da doğasını ayırt edemeyeceğimiz denli uzaklardaki biçimlerde bulunur. Ama neye dokunsa onu olduğu yere çakar ve kalıcı kılar. Günün derisi

çukura atıldığında geriye kalan budur; geçmişten, sevgilerimizden ve nefretlerimizden de geri kalan budur. Bence yazarın, gerçeklik karşısında öbür insanlardan daha çok yaşama olasılığı vardır. Onu bilip toparlayıp bizlere aktarmak yazarın işidir. En azından *Lear* ya da *Emma* ya da *Geçmiş Zaman Peşinde*'yi okuyarak bu sonuca varıyorum. Çünkü bu kitapları okumak duyular üzerinde garip bir katarakt ameliyatı uyguluyor gibidir; dünya örtüsünden arınmış ve daha yoğun bir canlılığa kavuşturulmuş görünür. Gerçek olmayan şeylere düşman olanlar kıskanılacak kimselerdir; ne olduğunu anlamadan ve ne olduğuna aldırmadan yarattıkları olaylar kafalarına vurulanlar ise acınacak kimselerdir. Bu yüzden, para kazanıp kendinize ait bir oda bulmanızı söylediğimde sizlerden gerçeklikle iç içe yaşamınızı talep etmiş oluyorum, aslında canlı bir yaşam da bunu gerektirir, bunu aktarıp aktarmamak ikincil bir konudur.

Burada durmak isterdim ama gelenek, her konuşmanın bir sonla bitirilmesini gerektirir. Ve kadınlara seslenen bir sonun, sanırım düşünceme katılacaksınız, özellikle yüceltici ve coşturucu bir şey olması gereklidir. Sizleri sorumluluklarınızı anımsamamz, daha yüce, daha manevi olmanız için uyarabilirim; birçok şeyin sizlere bağlı olduğunu ve gelecek üzerinde yaratacağınız etkiyi sizlere anımsatabilirim. Ama sanırım bu öğütleri, benim başarabileceğimden çok daha süslü bir dille sizlere seslenebilecek ve de seslenegelmiş olan karşı cinse bırakabilirim. Kafamı yokladığımda, arkadaşlık etmek, eşit olmak ve dünyayı daha önce sonuçlara vardırarak biçimde etkilemekle ilgili düşüncelere rastlamıyorum. Kısaca ve açıkça, kişinin olduğu gibi görünmesinin her şeyden daha üstün sayılacağını söylüyorum. Coşturucu bir biçimde söylemesini bilseydim, başkalarını etkileme düşleri kurmaym derdim. Her şeyi kendi içinde olduğu gibi düşünün.

Ve yine gazetelere, romanlara ve bibliyografilere daldığımda, bir kadının başka kadınlarla konuştuğu zaman hiç de hoş olmayan bir şeyler söylemek istediğini öğreniyorum. Kadınlar kadınlara sert davranırlar. Kadınlar kadınlardan hoşlanmazlar. Kadınlar – peki ama hepinize şu sözcükten tiksinti gelmedi mi? Emin olun ki bana geldi. Öyleyse kabul edelim ki, bir kadının başka kadınlarla yaptığı konuşma özellikle hoş olmayan bir şeyle sona ermeli.

Ama bu nasıl olacak? Ne bulabilirim? Gerçek şu ki ben, genelde kadınlardan hoşlanırım. Onların kuraldışılıklarından hoşlanırım. Bütünlüklerinden hoşlanırım. Onların adlarının bilinmeyişinden hoşlanırım. Onların – ama bunu daha fazla uzatmayalım. Şuradaki dolapta yalnızca temiz peçeteler olduğunu söylüyorsunuz, ya Sir Archibald Bodkin onların arasında saklı olsaydı? Öyleyse daha ciddi bir hava takınayım. Bilmem daha önceki sözlerimle insanların uyarılarını ve verdikleri cezaları yeterli ölçüde sizlere aktarabildim mi? Mr. Oscar Browning'in gözünde ne denli değersiz olduğunuzu söyledim. Bir zamanlar Napolyon'un şimdi ise Mussolini'nin sizler için düşündüklerini belirttim. Daha sonra, içinizden kurmaca yazına heves duyanlar olur diyerek sizin iyiliğiniz için, cinsiyetinizin sınırlamalarını yüreklilikle kabul etmenizi öneren eleştirmenin öğüdünü defterime çektim. Profesör X'e başvurup kadınların ussal, tinsel ve bedensel yönden erkeklerden aşağı olduğu görüşüne öncelik tanıdım. Önüme çıkan her şeyi fazla deşmeden sizlere aktardım ve işte size Mr. John Langdon Davies'den son bir uyarı.”* Mr. John Langdon Davies kadınları şöyle uyarıyor: “Artık çocuk istenmeyecek duruma gelince, kadınlar tümüyle gerekli olmaktan çıkar.” Umarım bunu bir kenara yazarsınız.

(*) *A Short History of Women (Kadınların Kısa Bir Tarihi)*, John Langdon Davies.

Yaşamā işini sürdürmeniz için sizi daha nasıl yüreklendirebilirim? Genç hanımlar, diyebilirim, lütfen kulak verin, sıkıcı son şimdi başlıyor, bence sizler utanç verici ölçüde bilgisizsiniz. Bir tek önemli buluşunuz yok. Hiçbir zaman bir imparatorluğu yerinden sarsmış ya da bir orduyu savaşa götürmüş değilsiniz. Shakespeare'in oyunları da sizlere ait değil ve hiçbir zaman barbar bir kavimi uygarlığın iyi yönleriyle tanıştırmadınız. Özürünüz ne? Dünyanın, her biri trafiğe, işe güce ya da aşka dalmış beyaz, siyah ve çikolata renkli sakinleriyle dolu sokaklarını, alanlarını ve ormanlarını gösterip yapacak başka işlerimiz vardı demeniz doğrudur. Bizim yaptıklarımız olmasaydı, o denizlerde yelken açılmazdı, o verimli topraklar birer çöl olurdu. İstatistiklere göre şu anda varolan bir milyar altı yüz yirmi üç milyon insanı, belki de altı ya da yedi yaşına kadar, doğurup, besleyip, yıkayıp eğittik, kimilerimiz yardım gördükse de bütün bunlar çok zamanımızı aldı.

Söylediklerinizde doğruluk payı olduğunu yadsıyamam. Ama aynı zamanda, 1866 yılından beri İngiltere'de kadınlar için iki fakülte olduğunu; 1880 yılından beri evli bir kadının kendi servetine yasal olarak sahip çıkabileceğini ve dokuz yıl öncesinde, 1919'da ona oy hakkı tanındığını anımsatabilir miyim? Yine on yıldan beri çok mesleğin de sizlere açıldığını anımsatabilir miyim? Bu büyük ayrıcalıkları ve yararlanılabildikleri süreyi ve şu anda herhangi bir yoldan yılda beş yüz pound kazanabilen iki bin kadar kadın olduğunu göz önünde tutarsanız, olanaksızlıklar, öğretim, destek, boş zaman ve para eksikliği gibi özürler geçerli olamaz. Dahası, ekonomistler bize Mrs. Seton'm gereğinden çok çocuğu olduğunu söylüyorlar. Kuşkusuz çocuk doğurmayı sürdürmelisiniz, onar ya da on ikişer yerine ikişer ya da üçer çocuk.

Böylece, biraz boş zaman, biraz da kitaplardan öğrendiklerinizle –öbür tür bilgiye yeterli ölçüde sahipsiniz ve üni-

versiteye öğrendiklerinizi unutmak için geldiniz sanırım—kuşkusuz, çok uzun, çok emek isteyen ve fazlasıyla karanlıkta kalmış uğraşınızın başka bir aşamasına geçmelisiniz. Ne yapmanız gerektiğini ve ne gibi etkiler yaratacağınızı önerecek hazır bekleyen binlerce kalem var. Kendi önerimin biraz düşsel olduğunu söylemeliyim; bu yüzden, onu kurmaca biçiminde sunmayı yeğliyorum.

Konuşmamda sizlere Shakespeare'in kız kardeşinden söz ettim; ama onu Sir Sidney Lee'nin *Şairin Yaşamı* kitabında aramayın sakın. O, genç öldü ve ne yazık ki bir tek sözcük bile yazamadı. Şimdi Elephant ve Castle'ın karşısında, otobüslerin durduğu yerde yatıyor. Benim inancıma göre bu bir tek sözcük yazmayan, yolların kesiştiği bir yerde yatan kadın şair hâlâ yaşıyor. Benim içimde ve sizin içinizde ve bulaşık yıkayıp çocukları yatırdıkları için bu gece burada bulunamayan birçok başka kadının içinde yaşıyor. O yaşıyor çünkü büyük ozanlar ölmez; her zaman varolmayı sürdürürler; yalnızca kanlı canlı aramızda dolaşma fırsatına gereksinimleri vardır. Ve şimdi bu fırsatı ona tanıma sırası sizde. Çünkü benim görüşüm şu ki, bir yüzyıl daha yaşarsak —birey olarak yaşadığımız ayrı küçük yaşantılardan değil, gerçek yaşam olan ortak yaşamımızdan söz ediyorum—ve her birimizin yılda beş yüz poundu ve kendi odası olursa; düşündüğümüzü tam olarak yazma yürekliliği ve özgürlüğü alışkanlığına sahip olursak; biraz olsun ortak oturma odasından uzaklaşıp insanları her zaman birbirleriyle olan ilişkileri değil ama gerçeklikle olan ilişkileri çerçevesinde görebilsek ve gökyüzünü, ağaçları ya da kendi içinde varolan herhangi bir şeyi de böyle görebilsek; Milton'ın gul-yabanisinin ardına bakabilirsek; çünkü hiç kimse görüş alanımızı kapamamalı ve gerçeği göğüslersek, çünkü şu bir gerçektir ki, tutunacak bir kol yoktur ve tek başımıza yol alırız ve yalnızca kadınların ve erkeklerin dünyasıyla değil,

gerçeklikle ilişki içindeyizdir; o zaman beklediğimiz olanak doğacak ve Shakespeare'in kız kardeşi olan ölü ozan, birçok kez toprağa yatırdığı bedenine bürünecektir. Kendinden önce erkek kardeşinin yaptığı gibi tanınmamış kadın öncülerinin yaşamından kendi yaşamını çekip çıkaracaktır. Bu hazırlık olmaksızın, bizim harcamamız gereken çabalar olmaksızın, yeniden doğduğunda, şiirlerini duyarak yaşama ve yazma olanağını bulacağı konusundaki kararlılığı olmaksızın doğabileceğini umamayız, çünkü bu olanaksızdır. Ama inanıyorum ki, eğer bizler onun için çalışırsak, o ozan gelecektir ve bunun için çalışmak, yoksulluk içinde ya da tanınmadan da olsa çabaya değer.

VIRGINIA WOOLF

KENDİNE AIT BİR ODA

Kadın hareketinin elden düşürmediği önemli kitaplardan biri olan *Kendine Ait Bir Oda*, Virginia Woolf'un belki de en kolay okunan kitabıdır. Kolay okunur, çünkü konu çok somuttur: "Kadın ve edebiyat." Erkeklerin kadınlara bıkıp usanmadan tekrarladıkları "ezeli" ve de "ezici" bir soru vardır: "Bizler kadar düşünme yeteneğiniz olduğun ileri sürüyorsunuz. Madem öyle, neden Shakespeare gibi bir deha çıkaramadınız?" İşte Virginia Woolf bu "yakıcı" soruya, tarihsel ilişkilerin kökenine inip kütüphane raflarında şöyle bir gezindikten ve de kısa bir kadın edebiyatı tarihçesi çıkardıktan sonra esaslı bir yanıt getiriyor. Ve şöyle sesleniyor kadınlara: "Para kazanın, kendinize ait ayrı bir oda ve boş zaman yaratın. Ve yazın, erkekler ne der diye düşünmeden yazın!.."

İLETİŞİM 855
ÇAĞDAŞ DÜNYA
EDEBİYATI 176

